

E-ISSN 2718-0484

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt 2 Sayı 2 Aralık 2021

Balıkesir University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences Journal

Volume 2 Issue 2 December 2021

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
Balıkesir University Faculty Of Economics And Administrative Sciences Journal

Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına Derginin Sahibi /
Owner on Behalf of Balıkesir University Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. İlter KUŞ – Balıkesir Üniversitesi Rektörü (*Balıkesir University Rector*)

Baş Editör / Editor-in-Chief
Prof. Dr. Ahmet ERGÜLEN – Dekan (*Dean*)

Editörler / Editors
Dr. Öğretim Üyesi Mustafa OĞUZ – Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Yasemin HAYTA – Balıkesir Üniversitesi

Editör Yardımcısı
Arş. Gör. Dr. Sinem ŞAHNAGİL – Balıkesir Üniversitesi

Alan Editörleri / Field Editors
Prof. Dr. Ahmet ERGÜLEN – Balıkesir Üniversitesi
(*Ekonometri / Econometrics*)
Prof. Dr. Bülent BAYRAKTAR – Balıkesir Üniversitesi
(*İktisat / Economics*)
Prof. Dr. Şakir SAKARYA – Balıkesir Üniversitesi
(*İşletme / Business Administration*)
Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY – Balıkesir Üniversitesi
(*Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi / Political Science and Public Administration*)
Doç. Dr. Arman Zafer YALÇIN – Balıkesir Üniversitesi
(*Maliye / Public Finance*)

Doç. Dr. Suat KARA – Balıkesir Üniversitesi
(*Uluslararası Ticaret ve Lojistik / International Trade and Logistic*)

Dil Editörü / Language Editor
Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK – Necmettin Erbakan Üniversitesi

Yayın Sekreteri / Editorial Staff
Arş. Gör. Dr. Abdullah ERKUL – Balıkesir Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Kumru TÜRKÖZ – Balıkesir Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Melek AKSU – Balıkesir Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Oğuzhan KİNTER – Balıkesir Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Yahya KATI – Balıkesir Üniversitesi
Arş. Gör. Arif SEZGİN – Balıkesir Üniversitesi
Arş. Gör. Güven DEMİRDAŞ – Balıkesir Üniversitesi

Yayın Türü / Publication Type

İşletme, İktisat, Maliye, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik ve ilgili diğer konularda Türkçe ve İngilizce dillerinde yayın kabul eden, yılda 2 kez (Haziran ve Aralık aylarında) elektronik ortamda yayımlanan ulusal, hakemli, bilimsel ve süreli yayın.

National, peer-reviewed, scientific and periodical journal which accepts articles related to the fields of business administration, economics, public finance, political sciences, public administration, international trade and logistic, and other topics in Turkish and English, and is electronically published biannually (in the months of June and December).

Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin amacı; işletme, iktisat, maliye, siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ticaret ve lojistik ve ilgili diğer alanlarda yapılan bilimsel çalışmaların etik değerlere ve yayın koşullarına bağlı olarak değerlendirilmesi ve içerdiği görüşler yazarlarına ait olmak kaydıyla bilim dünyası ve uygulamacılarla paylaşılmasıdır.

Aim of Balıkesir University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal is to evaluate the submitted articles related to the fields of business administration, economics, public finance, political sciences, public administration, international trade and logistic, and other topics depending on ethic values and publication guidelines and share the views in these articles (which are directly belonged to their authors) with scientific world and practitioners.

Yönetim Merkezi ve Yazışma Adresi / Headquarter and Inquiry Address

0 266 249 65 35 (Pbx)
0 266 249 04 64

dergipark.org.tr/tr/pub/bauniibfd

iibfdergi@balikesir.edu.tr

Balıkesir Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Çağış Kampüsü 10145 Altıeylül/BALIKESİR

Bu derginin tüm telif hakları Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne aittir.

All copyrights of this journal are reserved by Balıkesir University Faculty of Economics and Administrative Sciences.

Telif: Tüm hakları saklıdır. Bu derginin tamamı ya da bir kısmı 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserler Yasası'nın ilgili hükümleri uyarınca, Editör-Yayın Kurulu ve/veya yazarın izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi olarak ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, özetlenemez, yayınlanamaz, depolanamaz. Kaynak gösterilmek koşuluyla alıntı yapılabilir.

Copyright: All rights reserved. According to Code of Intellectual and Artistic Works Act, all or the particular parts of this journal cannot be summed, transmitted, stored electronically, mechanically, by photocopying or reproduced in any recording system without permission of the editorial board and/or the authors. Be quoted, provided the source displayed.

E-ISSN 2718-0484

Bu dergide ileri sürülen fikirler, makalelerin yazarlarına aittir. Bu fikirler Balıkesir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin görüşlerini yansıtmaz.

Views expressed in this journal are those of authors. Those views do not reflect the opinions of Balıkesir University Faculty of Economics and Administrative Sciences.

Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2 Sayı: 1 Haziran 2021'den itibaren ASOS İndeks arşivinde taranmaktadır.

Balıkesir University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal has been indexed by ASOS Indeks archive since June 2021, Vol: 2 No: 1.

Makale Gönderimi / Manuscript Submission
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bauniibfd>

Bilim-Danışma Kurulu / Scientific-Advisory Board

Prof. Dr. Abdülkadir BULUŞ (Necmettin Erbakan Üniv.)
Prof. Dr. Abitter ÖZULUCAN (Niğde Ömer Halisdemir Üniv.)
Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ (Hacettepe Üniv.)
Prof. Dr. Çağatay ÜNÜSAN (KTO Karatay Üniv.)
Prof. Dr. Erdoğan GAVCAR (Muğla Sıtkı Koçman Üniv.)
Prof. Dr. Erkut DÜZAKIN (Çukurova Üniv.)
Prof. Dr. Fatih Mehmet ÖCAL (Necmettin Erbakan Üniv.)
Prof. Dr. Gökhan ORHAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniv.)
Prof. Dr. Hakan AY (Dokuz Eylül Üniv.)
Prof. Dr. Halim KAZAN (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Hasan GÜL (Ondokuz Mayıs Üniv.)
Prof. Dr. Himmet KARADAL (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof. Dr. Hüseyin AKAY (İzmir Demokrasi Üniv.)
Prof. Dr. İbrahim Attila ACAR (İzmir Kâtip Çelebi Üniv.)
Prof. Dr. İbrahim ÖRNEK (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv.)
Prof. Dr. İlhan EROĞLU (Tokat Gaziosmanpaşa Üniv.)
Prof. Dr. İsmail BEKÇİ (Süleyman Demirel Üniv.)
Prof. Dr. Mehmet Emin ERÇAKAR (Bandırma Onyedi Eylül Üniv.)
Prof. Dr. Mehmet ERKAN (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Melih ÖZÇALIK (Manisa Celal Bayar Üniv.)
Prof. Dr. Muhsin HALİS (Kocaeli Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa Erkan ÜYÜMEZ (Anadolu Üniv.)
Prof. Dr. Nihat BATMAZ (Pamukkale Üniv.)
Prof. Dr. Özgür ÖNDER (Kütahya Dumlupınar Üniv.)
Prof. Dr. Tuğrul KANDEMİR (Afyon Kocatepe Üniv.)
Prof. Dr. Yakup ALTAN (Süleyman Demirel Üniv.)
Doç. Dr. Ahmet ÇALIK (KTO Karatay Üniv.)
Doç. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR (Bandırma Onyedi Eylül Üniv.)
Doç. Dr. Elif Ayşe ŞAHİN İPEK (İzmir Kâtip Çelebi Üniv.)
Doç. Dr. Elif TÜRKAN ARSLAN (İzmir Kâtip Çelebi Üniv.)
Doç. Dr. Hakan ÇELİKKOL (Kütahya Dumlupınar Üniv.)
Doç. Dr. Metin KILIÇ (Bandırma Onyedi Eylül Üniv.)
Doç. Dr. Mustafa Necati ÇOBAN (Tokat Gaziosmanpaşa Üniv.)
Doç. Dr. Sezer BOZKUŞ KAHYAOĞLU (İzmir Bakırçay Üniv.)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet ERGÜLEN (Balıkesir Üniv.)
Prof. Dr. Bülent BAYRAKTAR (Balıkesir Üniv.)
Prof. Dr. Ferit KULA (Balıkesir Üniv.)
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ (Balıkesir Üniv.)
Prof. Dr. Oya İnci BOLAT (Balıkesir Üniv.)
Prof. Dr. Oya SEYMEN (Balıkesir Üniv.)
Prof. Dr. Şakir SAKARYA (Balıkesir Üniv.)
Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY (Balıkesir Üniv.)
Prof. Dr. Tamer BOLAT (Balıkesir Üniv.)
Doç. Dr. A. Zafer YALÇIN (Balıkesir Üniv.)
Doç. Dr. Cem KIRANKABEŞ (Balıkesir Üniv.)
Doç. Dr. Fazlı YILDIZ (Balıkesir Üniv.)
Doç. Dr. Hasan MEMİŞ (Balıkesir Üniv.)
Doç. Dr. Mine BİNİŞ (Balıkesir Üniv.)
Doç. Dr. Musa ATGÜR (Balıkesir Üniv.)
Doç. Dr. Ömer Faruk BİÇEN (Balıkesir Üniv.)
Doç. Dr. Sami BUHUR (Balıkesir Üniv.)
Doç. Dr. Sinan AYTEKİN (Balıkesir Üniv.)
Doç. Dr. Suat KARA (Balıkesir Üniv.)
Doç. Dr. Şerif ÖNER (Balıkesir Üniv.)
Doç. Dr. Tahsin GÜLER (Balıkesir Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Aysun YILMAZTÜRK (Balıkesir Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Binali KILIÇ (Balıkesir Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Esat PINARBAŞI (Balıkesir Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Gamze AYTEKİN (Balıkesir Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Murat BİCİL (Balıkesir Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa OĞUZ (Balıkesir Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Mutlu YORULDU (Balıkesir Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Orhan ŞAHİN (Balıkesir Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem KUVAT (Balıkesir Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Serap YÜCEL (Balıkesir Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Şerife ÖZKAR (Balıkesir Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin HAYTA (Balıkesir Üniv.)

Bu Sayıda Görev Alan Hakemler / Referees for This Issue

Prof. Dr. Bayram ŞAHİN Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Fuat SEKMEN Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Nilüfer NEGİZ Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Necati ÇOBAN Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer Faruk BİÇEN Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Pınar ALTINOK GÜREL Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Doç. Dr. Saadet Pınar TEMİZKAN Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Doç. Dr. Şerif ÖNER Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayça ÖZEKİN Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Lutfi YALÇIN Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Vahit EREN Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özlem KUVAT Balıkesir Üniversitesi

Editör'den / From Editor

Değerli okurlarımız,

Haziran 2020'den beri yayınlanan Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergimizin dördüncü sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğu içindeyiz.

Dergimizin bu sayısında altı farklı çalışma bulunmakta olup, Aralık 2021 sayısına bilimsel katkıda bulunan kıymetli yazarlarımıza teşekkürlerimizi iletiyoruz. Ayrıca dergimizde yayınlanan makaleleri bilimsel sorumluluk ve gönüllülük esasına bağlı olarak değerlendiren ve çalışmaların nitelikli hale gelmelerini sağlayan değerli hakemlerimize de minnettarız.

Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin ulusal ve uluslararası akademik düzeyde daha iyi yerlere gelebilmesi için editör, yayın ve bilim kurulları ile yayına hazırlama ekibi olarak çalışmalarımıza büyük bir istekle devam etmekteyiz. Haziran 2022'de yayınlanacak olan sayımızda çok değerli yayınlarınızı yayımlamaktan mutluluk duyacağımızı bildirmek isterim.

Sevgi ve saygılarımızla.

Prof. Dr. Ahmet ERGÜLEN

Balıkesir Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

CARİ AÇIĞIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ.....83-95

Sustainability of the Current Account Deficit

Burak UĞUR, Dilek ATILGAN

**HİZMET İÇİ EĞİTİM UYGULAMALARINDA UZAKTAN EĞİTİM MODELİ:
SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR İNCELEME.....97-114**

Distance Education Model in Service Education Practices: A Review on Healthcare Professionals

Fahriye Ela GÜNGÖR, Betül TARHAN

**İŞLEVSEL, ESTETİK, SAVUNMACI, DÜŞMANCIL: İKTİDARIN MEKÂNA
MÜDAHALESİNİN BİR ARACI OLARAK KENT MOBİLYALARI.....115-128**

Functional, Aesthetic, Defensive, Hostile: Urban Furniture as a Tool Used for Power to Intervene in Space

Gökhan ORHAN, Sinem ATAY

**2020 YILINDA COVID-19'UN TÜRKİYE'DEKİ HAVALİMANLARI UÇUŞ
İSTATİSTİKLERİNE ETKİSİ VE BU ETKİNİN HAVALİMANI SAHİPLİK
DURUMUYLA İLİŞKİSİ.....129-143**

The Impact of Covid-19 on Flight Statistics of Airports in Turkey in the Year 2020 and the Relationship of the Impact with Ownership Situation

Fatih AKKANAT

**KIRSAL KALKINMA BAĞLAMINDA BURSA'DA İPEK BÖCEĞİ
YETİŞTİCİLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.....145-159**

A Research on Silkworm Breeding in Bursa within the context of Rural Development

Hasan MEMİŞ, Kübra AKGÜL

DERLEME MAKALELERİ / REVIEW ARTICLES

BALIKESİR İLİNİN SAĞLIK TURİZMİ YÖNÜNDEN ANALİZİ.....161-178

Analysis of Balıkesir Province in Terms of Health Tourism

Binali KILIÇ, Haluk SAK

Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği

Sustainability of the Current Account Deficit: The Example of Turkey

BURAK UĞUR^{a,*} , DİLEK ATILGAN^b

^a Arş. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye

^b YÖK 100/2000 Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye

(Gönderim Tarihi/Received: 07.07.2021; Kabul Tarihi/Accepted: 12.08.2021)

ÖZ İstikrarlı bir ekonomik büyüme için temel şartlardan bir tanesi cari işlemler dengesinin sürdürülebilir düzeyde olmasıdır. Türkiye ekonomisinde 2003 yılından itibaren yüksek büyüme oranlarının hedeflenmesi ile beraber cari açık hızlı bir şekilde yükselmeye başlamıştır. Ayrıca artan cari açık genelde yüksek reel faizle gelen portföy yatırımlarıyla finanse edilmeye çalışılmıştır. Hakkio ve Rush (1991) ile Husted (1992), cari işlemler açığının sürdürülebilirliğinin varlığını, ithalat ve ihracat arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını araştırarak ortaya koymaktadırlar. Uzun dönemli bir ilişkinin varlığı cari işlemler açıklarının sürdürülebilir olduğunu, uzun dönemli ilişkinin olmaması da cari işlemler açıklarının sürdürülebilir olmadığını ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında yapılan çalışmada, Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının sürdürülebilirliği eşbütünlük analizi yardımıyla sınanmıştır. 1980-2017 dönemi baz alınarak yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlar; Türkiye ekonomisinde ihracat ile ithalat serileri arasında uzun dönem bir ilişkinin varlığı ve eşbütünlük katsayısının 1'e oldukça yakın olması Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, cari işlemler açığı, ihracat, ithalat

JEL Sınıflandırması: F10, F18, F32

ABSTRACT One of the basic conditions for stable economic growth is that the current account balance is at a sustainable level. The current account deficit has started to rise rapidly with the targeting of high growth rates in the Turkish economy since 2003. In addition, the increasing current account deficit has generally been tried to be financed by portfolio investments that come with high real interest. Hakkio and Rush (1991) and Husted (1992) demonstrate the existence of the sustainability of the current account deficit by investigating whether there is a long-term relationship between imports and exports. The existence of a long-term relationship indicates that current account deficits are sustainable, and the absence of a long-term relationship indicates that current account deficits are not sustainable. In the light of this information, the sustainability of the current account deficit in the Turkish economy was tested with the help of the co-integration method. Based on the period 1980-2017 results of the study; in the Turkish economy in the long run cointegration relationship between the series and the existence of export and import coefficient is quite close to 1 suggests that the current account deficit in Turkish economy to be sustainable.

Keywords: Turkey, current account deficit, export, import

JEL Classification: F10, F18, F32

* Sorumlu yazar / Corresponding author.

E-posta adresi / E-mail address: burakugur89@hotmail.com (B. Uğur)

1. GİRİŞ

Ülkelerin iktisat politikalarının temel amaçlarından biri ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme makroekonomik değişkenleri olumlu yönde etkileyerek ülke refahının artmasını sağlamaktadır. Türkiye ekonomisinde de hükümetler bu amaca ulaşmaya çalışmışlardır. Türkiye’de 1960-1980’li yıllar arası ithal ikameci politikalarla, 1980’den itibaren ise ihracata dayalı büyüme stratejisiyle bu amaç yakalanmaya çalışılmıştır (Kotil, 2019: 1). Fakat istikrarlı bir ekonomik büyüme için temel şartlardan bir tanesi cari işlemler dengesinin sürdürülebilir düzeyde olmasıdır.

Bir ülkedeki yerleşiklerin belirli bir dönemde diğer ülke yerleşikleriyle yaptıkları tüm ekonomik işlemleri gösteren tabloya ödemeler dengesi adı verilmektedir. Ödemeler dengesi içerisinde yer alan ve otonom özellik gösteren temel hesaplardan biri cari işlemler hesabıdır. Cari işlemler dengesi, mal ve hizmet dengesi ile birincil ve ikincil gelir dengesinin toplamıyla bulunmaktadır. Fakat mal ve hizmetlerin ihracatıyla (X) ithalatı (M) arasındaki fark temelde cari işlemler hesabı dengesi (ya da cari işlemler hesabı) olarak bilinmektedir.

Cari işlemler açığı aynı zamanda ulusal tasarruf açığını da göstermektedir. Bir ülke ürettiğinden daha fazlasını tüketiyorsa, o ülke cari işlemler açığına ($M > X$) sahiptir ve yurt dışından borçlandığını (tasarruf < yatırım) göstermektedir. Cari işlemler açığı veren bir ülke günümüz tüketimini ithal etmekte, gelecekteki tüketimini ise ihraç etmektedir. Cari açıktaki artış ya yatırımların artmasından ya da tasarrufların azalmasından kaynaklanmaktadır (Krugman vd., 2015: 352-353).

Dış dengenin sağlanması noktasında önem arz eden bu hesap kaleminde oluşacak açıkların iç ekonomik dengeyi de bozabilecek olması, açığın makroekonomi açısından sahip olduğu önemli bir rolü ortaya koymaktadır (Ağır vd., 2019). Cari işlemler açığı ve onun sürdürülebilirliği olgusunun önemi özellikle 1980’li yıllardan sermaye hareketlerinin serbestleşmesi neticesinde olmuştur (Gençoğlu ve Ünlü, 2019: 629).

Literatürde cari işlemler açığının sürdürülebilirliği ile ilgili birçok kriter bulunmaktadır. Cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığına yönelik en yaygın kriterler; cari işlemler açığı/GSYİH’nin %5’in üzerinde bulunmasının sürdürülemez olması, cari işlemler açıklarının uzun vadeli finansman (doğrudan yabancı yatırım) yerine kısa vadeli finansman (portföy yatırımları) ile finanse edilmesi ve cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliğinin, ihracat ve ithalat değişkenleri arasındaki eşbütünlüşme ilişkisiyle incelenmesi olarak sıralanabilmektedir (Göçer, 2013: 225).

Türkiye ekonomisinde 2003 yılından itibaren yüksek büyüme oranlarının hedeflenmesi ile beraber cari açık hızlı bir şekilde yükselmeye başlamıştır (Gençoğlu ve Ünlü, 2019: 632). Türkiye’de, cari açık/GSYİH oranı bazı yıllarda %5’in üzerinde hatta 2011 yılında %9 seviyelerine ulaşmasına rağmen bu dönemde Türkiye ekonomisinde herhangi bir kriz durumuna rastlanılmamıştır. Ayrıca artan cari açık genelde yüksek reel faizle gelen portföy yatırımlarıyla finanse edilmeye çalışılmıştır (Polat, 2019: 841-842). Bu iki mevcut olgu ise Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliği tartışmalarını ivmelendirmiştir. Bu durumdan hareketle Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının uzun dönemde sürdürülebilir olup olmadığının tespit edilmesi oldukça önemli bir hale gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye açısından cari açığın sürdürülebilirliğini incelemektir. Bu bağlamda bu etki, 1980-2017 dönemi verileri çerçevesinde eşbütünlüşme analizi yardımıyla test edilmektedir. Bunun için modelde, ihracat ve ithalat değişkenleri kullanılmaktadır. Bu kapsamda, ilk olarak konuyla ilgili literatür taramasına yer verilmekte, ardından teorik çerçeve incelenerek ekonometrik yöntem üzerinde durulmaktadır. Takip eden bölümde ise ampirik bulgular sunularak sonuçlar ortaya konmaktadır. Son olarak değerlendirmeler yapılarak politika önerileri sunulmakta ve çalışma sonlandırılmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye'nin cari açığının sürdürülebilirliği ile ilgili çalışmalar Tablo 1'de gösterilmektedir. Tablo 1'de cari açığın sürdürülebilirliğini test eden çok sayıda çalışmadan, zaman serisi ve güncel panel yöntemlerini kullanarak inceleme yapan çalışmalar derlenmiştir. Ampirik çalışmaların önemli bir kısmında Türkiye ekonomisinde cari açığın zayıf derecede sürdürülebilir olduğu bulunmuştur. Ancak literatürde Türkiye'de cari açığın sürdürülebilir ya da sürdürülemez olduğu yönünde sonuçlar da mevcuttur. Bu bakımdan cari açığının sürdürülebilirliği incelenen dönem aralığına, uygulanan ekonometrik yöntemlere ve oluşturulan modellere (logaritmik, log-lineer, kübik gibi) bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Tablo 1

Türkiye'nin Cari Açığının Sürdürülebilirliği İle İlgili Çalışmalar

Yazarlar ve Yıllar	Ülkeler ve Veri Seti	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Kalyoncu (2005)	Türkiye, 1987: 01- 2002. 04 (aylık)	İhracat/GSYİH ve İthalat/GSYİH	ADF ve KPSS Birim Kök Testi, Johansen eşbütünleşme analizi	Türkiye'de cari açığın sürdürülebilir olduğu ortaya konulmuştur.
Barışık ve Çetintaş (2006)	Türkiye, 1987-2003 (yıllık)	İhracat ve İthalat	ADF, PP, KPSS ve PB Birim Kök Testi, Johansen eşbütünleşme analizi	Türkiye'de cari açığın sürdürülemez olduğu bulunmuştur.
Peker (2009)	Türkiye, 1992: 01-2007: 12 (aylık)	İhracat ve İthalat	ADF Birim Kök Testi, Johansen eşbütünleşme analizi, VECM	Türkiye ekonomisinde cari açık zayıf derecede sürdürülebilirdir.
Berke (2009)	Türkiye, 1989: 01-2006: 02 (aylık)	Reel İhracat ve İthalat	ADF, PP ve KPSS Birim Kök Testi, Parçalı Eşbütünleşme Analizi	Türkiye'de cari açığın sürdürülebilir olduğu ortaya konulmuştur
Şahbaz (2011)	Türkiye, 2001: 03-2011: 04 (aylık)	İhracat, İthalat, Kukla Değişkeni	ADF, PP ve KPSS Birim Johansen eşbütünleşme analizi, VECM	Türkiye ekonomisinde cari açığın zayıf derecede sürdürülebilir olduğu ortaya konulmuştur.
Yayar ve Demir (2014)	Türkiye, 1988-2011 (çeyreklik)	İhracat /GSYİH ve ithalat/GSYİH	ADF, Zivot ve Andrews Birim Kök Testi, Johansen eşbütünleşme analizi	Türkiye'de cari açığın sürdürülebilir olduğu ortaya konulmuştur
İlkkın (2015)	Türkiye, 1980Q1-2014Q4 (çeyreklik)	Reel İhracat ve Reel İthalat	ADF Birim Kök Testi, ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	Türkiye'de cari açık zayıf derecede sürdürülebilirdir.
Turan ve Barak (2016)	Türkiye, 1987-2014 (yıllık)	İhracat ve İthalat	ADF Birim Kök Testi, En Küçük Kareler (OLS) yöntemi, Engle-Granger Eş-Bütünleşme, Granger Nedensellik Testi	Türkiye'de cari açık zayıf derecede sürdürülebilirdir.
Türk ve Şahin (2018)	Türkiye, 2000-2016 (yıllık)	İhracat ve İthalat	ADF Birim Kök Testi, Johansen eşbütünleşme analizi	Türkiye'de cari açığın sürdürülemez olduğu bulunmuştur.
Gençoğlu ve Ünlü (2019)	Türkiye, 1980-2017 (yıllık)	İhracat, İthalat ve Kukla Değişkeni	ADF, PP ve Narayan ve Popp Birim Kök Testi, Johansen eşbütünleşme analizi	Türkiye ekonomisinde cari açık zayıf derecede sürdürülebilirdir.
Yıldız (2020)	Türkiye, 1987-2018 (aylık)	Mevsim ve Takvim Etkilerinden Arındırılmış İhracat ve İthalat Değişim Oranları	Fourier ADF, Fourier KPSS Birim Kök Testi, Fourier eşbütünleşme analizi, Fourier Granger nedensellik analizi	Türkiye'de cari açık zayıf derecede sürdürülebilirdir..

Tablo 1’den anlaşıldığı üzere, literatürde Türkiye ekonomisinde cari açığın sürdürülebilirliğine yönelik çok sayıda çalışma mevcut olmasına rağmen, yapısal kırılmaları dikkate alan Enders ve Lee (2012) tarafından oluşturulan Fourier birim kök testinden yararlanarak cari açığın sürdürülebilirliğini sınamaya çalışan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışma bu yönüyle diğer çalışmalardan ayrılarak literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

3. TEORİK ÇERÇEVE

Cari açığın sürdürülebilirliğine ilişkin çalışmalar Hakkio ve Rush (1991) tarafından geliştirilmiş ve Husted (1992) ile birlikte ekonometrik olarak test edilebilir düzeye indirgenmiştir. Ekonometrik model uzun dönemde ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin mevcudunun test edilmesini sınamaktadır. Test sonuçları, ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli bir ilişki mevcut ise cari açık sürdürülebilir ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli bir ilişki mevcut değilse cari açık sürdürülemez olduğu yönündedir. Husted (1992), ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi bütçe kısıtı üzerinden incelemektedir. Çalışmadaki, bütçe kısıtı aşağıdaki şekildedir:

$$C_0 = Y_0 + B_0 - I_0 - (1 + r_0)B_{-1} \quad (1)$$

Denklem 1’de bulunan C_0 cari dönemki tüketimi, Y_0 geliri, B_0 negatif ve pozitif değer alabilen uluslararası borçlanmayı, I_0 yatırım harcamalarını, r_0 dünya faiz oranını, $(1 + r_0)B_{-1}$ ise ülkenin dış borcuna karşılık gelen temsili bireyin borcunu göstermektedir.

Dış ticaret dengesi (DT_t) ihracattan (X_t) ithalatın (M_t) çıkarılmasıyla bulunmakla birlikte milli gelirden tüketim ve yatırım harcamalarının çıkarılmasıyla da bulunmaktadır. Bu durum Denklem 2’de gösterilmektedir:

$$Y_t - C_t - I_t = X_t - M_t = DT_t \quad (2)$$

Husted (1992) bir takım varsayımlardan sonra ihracat(X_t) ile ithalat(M_t) arasındaki uzun dönem ilişkisinin test edilebilir modelini aşağıdaki gibi ifade etmektedir. Bu model denklem 3’te gösterilmektedir.

$$X_t = a + bM_t + e_t \quad (3)$$

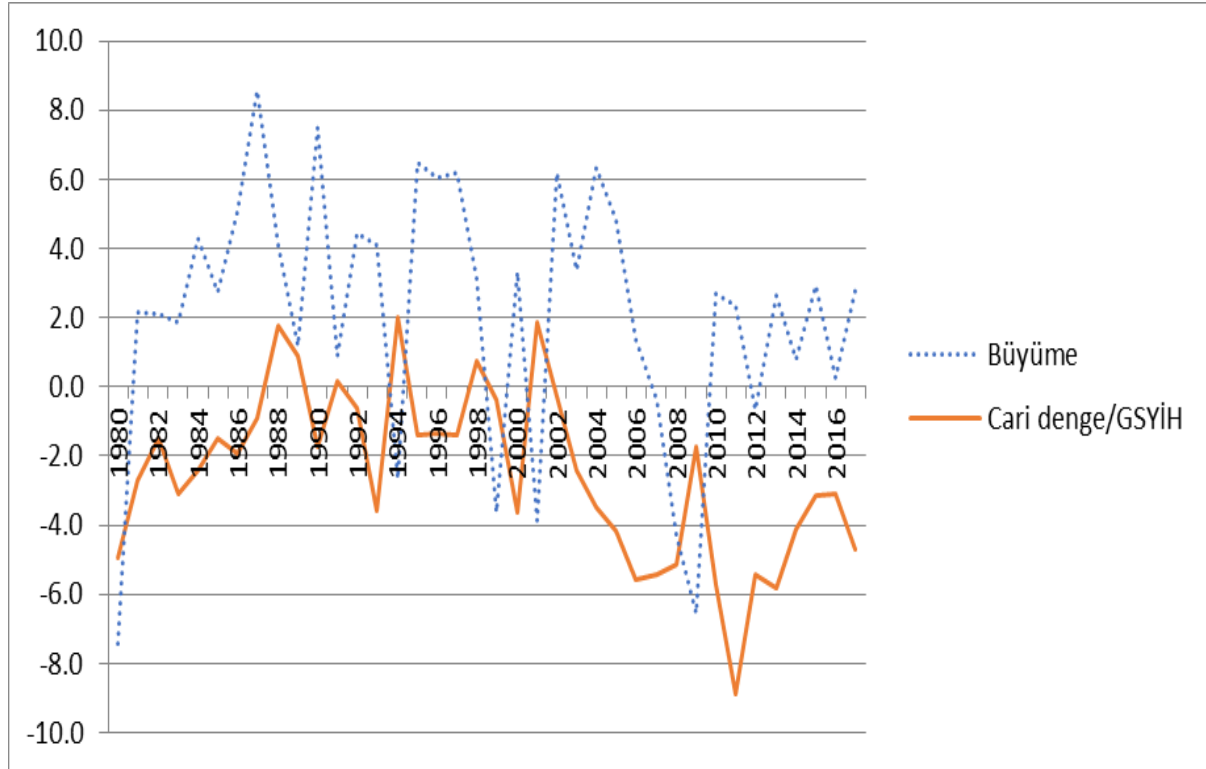
Yukarıda yer alan 3 numaralı denklemde X_t ihracatı, M_t ithalatı, a sabit terimi ve e_t ise hata terimini ifade etmektedir. Husted (1992) tarafından oluşturulan ve cari açığın sürdürülebilirliğini analiz eden bu modele göre, bir ekonominin dönemler arası bütçe kısıtını sağlaması için X_t ve M_t serilerinin uzun dönemde aralarında eşbütünleşme ilişkisi olması gerekmektedir. Eğer $b=1$ ya da $b>1$ ise cari açığın sürdürülebilir olduğu kabul edilmektedir. Öte yandan X_t ve M_t serileri arasında eşbütünleşme ilişkisi olmasına rağmen eğim katsayısı 1’den küçük ise ($0 < b < 1$) cari açığın zayıf derecede sürdürülebilir olduğuna karar verilmektedir.

4. TÜRKİYE'DE CARİ DENGİNİN SEYRİ

Türkiye ekonomisinde 1980-2017 yılları arasındaki cari işlemler dengesi/GSYİH seyri Şekil 1'de gösterilmektedir. Türkiye ekonomisinde cari denge ile büyüme oranı arasındaki paralel seyir nedeniyle Şekil 1'e büyüme oranı da eklenmiştir.

Şekil 1

Türkiye'de Cari Dengenin Seyri

Not. Şekil 1'de kullanılan veriler World Bank (t.y.) tarafından yayımlanan *Dünya Kalkınma Göstergeleri* kaynağından tarafımızca düzenlenmiştir (<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>). Kamuya açık materyal.

Şekil 1'den de anlaşıldığı üzere, Türkiye ekonomisinde cari denge/GSYİH oranı kriz yılları (1994 ve 2001 gibi) hariç sürekli açık vermektedir. Cari açık 1980'li yıllarda ortalama -%1,6 iken, 1990'lı yıllarda ortalama -%0,7 seviyelerine gerilemiştir. 2000'li yılların başında bir yükseliş trendine girerek 2000-2007 yılları arasında cari açık -%3,3 oranında gerçekleşmiştir. 2008 küresel krizinin etkisiyle 2008-2009 yılında cari açık azalmıştır. Ancak kriz sonrası dönemde cari açıklar yeniden artmaya başlayarak 2010-2017 yılları arasında -%5,1 seviyelerine yükselmiştir. Şekil 1'de görüldüğü üzere, Türkiye'de büyüme oranının arttığı yıllarda cari açık artmakta iken, büyüme oranının azaldığı yıllarda ise cari açık azalmaktadır. Bu durumun nedeni, üretimde ithal girdilere bağımlılıktır. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, Türkiye'de ara mallar ve yatırım mallarının ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı %87'dir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021). Fakat cari denge/GSYİH oranı olarak incelendiğinde, 2000'li yıllara kadar cari açıkların sürdürülebilir düzeyde olduğu görülmektedir. 2003'den itibaren yüksek büyüme oranlarının hedeflenmesi ile beraber açıklar hızlı bir şekilde yükselmeye başlamıştır (Gençoğlu ve Ünlü, 2019: 632). Cari açık/GSYİH oranı bazı yıllarda %5'in

üzerine çıkmasına hatta 2011 yılında %9'lara varmasına rağmen bu dönemde Türkiye ekonomisinde herhangi bir kriz durumuna rastlanılmamıştır. Ayrıca artan cari açık genelde yüksek reel faizle gelen portföy yatırımlarıyla finanse edilmeye çalışılmıştır (Polat, 2019: 841-842). Bu iki mevcut olgu ise Türkiye'de cari açığın sürdürülebilirliği tartışmalarını ivmelendirmiştir.

5. EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu araştırmada dört aşamalı bir ekonometrik analiz süreci takip edilecektir. İlk olarak serilerin durağanlığı test edilmektedir. Bu aşamadan önce geleneksel birim kök testleri arasında olan Dickey-Fuller (1981)'nin geliştirdiği Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (1988)'nin geliştirdiği Phillips ve Perron (PP) birim kök testleri aracılığıyla sınanacaktır. Bu iki testinde H_0 hipotezi değişkenin birim kök içerdiği biçimindedir. ADF ve PP birim kök testinde serilerin sabitli ve sabit ve trendli olup olmamasına göre analiz yapılmaktadır. Her iki testte de test istatistikleri MacKinnon kritik değerinden küçük olduğunda değişkenin birim kök içerdiği, büyük olduğunda ise değişkenin birim kök içermediği belirtilmektedir (Özcan, 2007: 144).

Ülkelerin ekonomik gelişimlerinde zaman içerisinde yaşadığı yapısal değişimleri dikkate almayarak analiz eden geleneksel birim kök testlerinin bu eksiklikleri yapısal kırılmalı birim kök testleriyle yardımıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda yanlış çıkarımlarda bulunma hatası söz konusu olmamaktadır (Perron, 1989). Bu sorunun çözümü için Enders ve Lee (2012)'nin geliştirdiği Fourier yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılacaktır. Bu testte, bulunan Fourier ADF test istatistiği k frekansına ve örneklem T boyutuna bağlı olarak Enders ve Lee (2012: 197)'de mevcut olan tablodaki kritik değerler ile kıyaslanmaktadır. Bu testin sıfır hipotezi ADF ve PP testlerindeki gibi serilerin birim kök içerdiği üzerine kuruludur. Hesaplanan test istatistiği tablodaki kritik değerden büyük olduğunda H_0 hipotezi reddedilmekte ve serilerin birim kök içermediğine ulaşılmaktadır. Bu test, ADF birim kök testinin ani olmayan (yumuşak kırılmalı) modelidir (İltaş ve Demirgüneş, 2020: 979).

İkinci aşamada, eşbütünleşme testi yapmak için uygun bir gecikme sayısının belirlenecektir. Optimal gecikme uzunluğu belirlemek için birtakım yöntemler bulunmaktadır. Bunlar arasında, "Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği (LR), Son Tahmin Hatası kriteri (Final prediction error: FPE), Akaike bilgi kriteri (Akaike Information Criterion: AIC), Schwarz bilgi kriteri (Schwarz information criterion: SC) ve Hann Quin bilgi kriteri (Hann Quin information criterion: HQ) en sık kullanılan kriterler arasında yer almaktadır" (Peker, 2009: 169).

Üçüncü olarak, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen (1991) eşbütünleşme testi ile sınanacaktır. Bu testte seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin varlığına karar vermek için maksimum öz değer ve iz istatistiklerinden biri ya da ikisi kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Testin H_0 hipotezi "eşbütünleşme yoktur" şeklindedir. Test istatistikleri kritik değerlerden büyük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilerek eşbütünleşmenin varlığı bulunmaktadır (Demirgil, 2019: 179).

Dördüncü aşamada, değişkenlerin uzun dönem katsayıları bulunacaktır. Bu aşamada her bir değişken için elde edilen t istatistiklerinin t tablosu kritik değerlerden mutlak olarak büyük olduğunda anlamlı olduğu ifade edilmektedir. Eşbütünleşme tahmincisi testinin H_0 hipotezi, katsayıların anlamsız olduğu şeklinde kurulmaktadır. Test sonucunda t istatistiği kritik değerden mutlak olarak büyük olduğunda H_0 hipotezi reddedilmektedir.

6. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK TAHMİN SONUÇLARI

6.1. Veri Seti

Bu araştırmada Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliği 1980-2017 dönemi verileri çerçevesinde eşbütünleşme analizi ile incelenmiştir. Araştırmada kullanılan modelin oluşumunda, Husted (1992) tarafından geliştirilen model temel alınmıştır. Modelde, ihracat ve ithalat değişkenleri kullanılmıştır. İhracat ve ithalat verileri 1980-2017 yılları için Dünya Bankası tarafından yayınlanan Dünya Kalkınma Göstergelerinden (WDI) elde edilmiştir (Tablo 2). Çalışmada E-views 10.0 ve Gauss 21.0 ekonometrik paket programları kullanılmıştır.

Tablo 2

Ampirik Analizde Kullanılan Değişkenler

Simgesi	Açıklaması	Kaynağı/Dönemi
LX _{it}	Logaritmik ihracat (Dolar, Yıllık)	World Bank-WDI /1980-2017
LM _{it}	Logaritmik İthalat (Dolar, Yıllık)	World Bank-WDI /1980-2017

Araştırmada kullanılacak model, değişkenlerin logaritmik dönüşümleriyle Denklem 4’teki gibidir:

$$LX_{it} = \beta_0 + \beta_1 LM_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

6.2. Ekonometrik Tahmin Sonuçları

Zaman serisi analizinde ilk önce her bir değişken birim kök testlerine tabi tutulmuştur ve ardından optimal gecikme uzunluğu, eşbütünleşme testi ve katsayıların tahmini yapılmaktadır.

6.2.1. Birim kök testi

Birim köke sahip zaman serileri ile gerçekleştirilen regresyon analizlerinde, oluşturulan modelde aslında ilişkisiz olan değişkenlere rağmen yüksek R^2 sonucu bulunabilmektedir. Bu noktada sahte regresyon problemi ortaya çıkmaktadır (Ağır vd., 2020 Ağır vd. 2020: 61). Bu nedenle analiz edilecek modeldeki bir serinin durağanlığının incelenmesi oldukça önemlidir. “Bir seri, sabit aritmetik ortalama, sabit varyans ve sabit kovaryansa (kovaryanstaki değişmeler sadece gecikme mesafesine bağlı) sahipse durağandır şeklinde ifade edilmektedir” (Gujarati, 1999: 740).

Analizde ilk olarak serilerin birim kök sürece sahip olup olmadıkları sınanacaktır. Bu aşamada yaygın olarak kullanılan geleneksel birim kök testleri olan Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (PP) birim kök testlerinden yararlanılmıştır. LX ve LM serileri için ADF ve PP birim kök test sonuçları Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3*ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları*

Değişkenler	Model	ADF		PP	
		Seviye	Birinci Fark	Seviye	Birinci Fark
LX	S	-1,928 (0)	-5,976 ^{***} (0)	-1,90	-6,04 ^{***}
	S&T	-2,451 (1)	-5,893 ^{***} (0)	-2,79	-5,89 ^{***}
LM	S	-0,763 (0)	-7,232 ^{***} (0)	-0,74	-7,24 ^{***}
	S&T	-2,664 (0)	-7,154 ^{***} (0)	-2,79	-7,17 ^{***}

Not. S: Sabitli model. S&T: Sabit ve trendli model. ADF testinde, optimum gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiş ve maksimum gecikme sayısı 3 olarak alınmıştır. Parantez içindeki sayılar otokorelasyondan arındırılmış olan gecikme sayılarıdır. PP testinde uzun dönem varyans, Barlett çekirdek tahmincisi ile elde edilmiş ve bant genişliği (bandwidth) Newey-West metodu ile belirlenmiştir. ADF ve PP testlerinde kritik değerler sabitli model için -2,877 (%5) sabit ve trendli model için -3,434 (%5)'dir. *** sembolü Ho hipotezinin %5 anlam düzeyinde reddedildiğini gösterir (Ağır vd., 2020: 61).

ADF ve PP testinin sıfır hipotezi birim kökün mevcudu varsayımına dayalıdır. ADF ve PP test istatistiği sonuçlarına göre ihracat ve ithalat seviyede birim kök sürece sahiptirler. Fakat tüm seriler %5 anlam düzeyinde birinci farklarında durağandır. Böylece serilerin I(1) olduğunun sonucuna varılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, geleneksel birim kök testlerinde düzeyde birim köke sahip olan seriler, birinci dereceden farklarında durağan hale gelmektedir.

Yapısal kırılmalı birim kök testinin bulguları ise Tablo 4'te sunulmaktadır. Bu aşamada Enders ve Lee (2012)'nin oluşturduğu Fourier yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmaktadır.

Tablo 4*Fourier Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Bulguları*

Fourier Birim Kök Testi (Kademeli Yumuşak/Kırılma)					
Değişkenler	Model	Seviye		Birinci Fark	
		Fourier ADF İstatistiği	Fourier Frekansı	Fourier ADF İstatistiği	Fourier Frekansı
LX	S	-2,894 (1)	1	-6,217 ^{***} (0)	2
	S&T	-2,893 (0)	2	-6,086 ^{***} (0)	1
LM	S	-1,434 (0)	1	-7,769 ^{***} (0)	2
	S&T	-3,171 (0)	1	-7,655 ^{***} (0)	2

Not. S: Sabitli model. S&T: Sabit ve trendli model. Parantez içindeki sayılar optimum gecikme sayılarıdır (optimum gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenip, maksimum gecikme sayısı 3 olarak alınmıştır). Sabitli model ve sabit trendli model için, %5 anlamlılık seviyesinde Fourier kritik değerleri sırasıyla -3,7800, -4,3100 şeklindedir. *** %5 de sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir (Enders ve Lee, 2012: 197).

Fourier yapısal kırılmalı birim kök testine göre ihracat ve ithalat değişkenleri düzeyde %5 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezi reddedilememekle birlikte, tüm seriler birinci farklarında durağandırlar. ADF, PP ve Fourier yapısal kırılmalı birim kök testlerinin bulguları birbiri ile uyumlu olup, üç birim kök testine göre hem ihracat hem de ithalat serisi seviyede birim köke sahip olup birinci farklarında durağan hale gelmiştir. Yani, eşbütünleşme testini uygulamak için modellerde serilerin aynı dereceden durağan olma şartı sağlanmıştır (Ceylan ve Başer, 2014: 55).

6.2.2. Optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi

Gecikme uzunluğu testine ait sonuçlar Tablo 5'te verilmektedir. Tablo 5'teki değerler dikkate alındığında; optimal gecikme uzunluğunun (otokorelasyon içermeyen model) 1 olduğu bulunmuştur. Çünkü Türkiye ekonomisi için oluşturulan modelde LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterleri, %5 anlamlılık düzeyinde 1 gecikme için anlamlı sonuçlar vermektedir.

Tablo 5

Gecikme Uzunluğu Seçimi

Gecikme Sayısı	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	33,055	NA	0.000581	-1,774	-1,685	-1,743
1	113,425	146,962*	7,40e-06*	-6,138*	-5,871*	-6,046*
2	114,451	1,757	8,80e-06	-5,968	-5,524	-5,815
3	115,571	1,793	1,04e-05	-5,804	-5,181	-5,589

6.2.3. Johansen Eşbütünleşme Testi

Optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi (uzun dönemli ilişki) Johansen (1991) eşbütünleşme testi ile sınanmıştır. Johansen eşbütünleşme testi modeldeki tüm serilerin seviyede birim kök sürecine sahip olması ve farkı alındığında aynı dereceden durağan olması şartının gerçekleşmesi ile uygulanabilmektedir. Analizin başında yapılan birim kök testinde tüm değişkenlerin I(1) yani birinci dereceden durağan olduklarının tespitinden dolayı Johansen eşbütünleşme testi yapılmıştır (Türkmen vd., 2018: 138).

Johansen eşbütünleşme testine ilişkin bulgular Tablo 6'da sunulmuştur. Tablo 6'da yer alan sonuçlar göz önüne alındığında, Türkiye ekonomisi için hem değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ifade eden ($r=0$) sıfır hipotezi hem trace hem de max-eigenvalue istatistik değerlerinin kritik değerlerden büyük olması nedeniyle reddedilmektedir. Bundan hareketle ihracat ve ithalat değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin bulunduğu yani eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, bu değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etme eğilimi içerisindedir.

Tablo 6*Johansen Eşbütünlüme Testi*

Hipotez	Trace İstatistiği	Kritik değer (%5)	<i>p-value</i>	Max-Eigenvalue İstatistiği	Kritik değer (%5)	<i>p-value</i>
$r=0$ Yok*	16,809	15,494	0,0315	15,676	14,264	0,0297
$r\leq 1$ En az 1	1,132	3,841	0,2872	1,132	3,841	0,2872

Not. * H_0 hipotezinin %5 anlam düzeyinde reddedildiğini gösterir.

6.2.4. Eşbütünlüme katsayılarının tahmini

Türkiye ekonomisinde eşbütünlüme ilişkisi tespit edildikten sonra eşbütünlüme katsayılarına ilişkin bilgiler Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7*Eşbütünlüme Denklemi*

Ülke	Değişkenler	LX	LM	C
	Katsayı	1,000	-0,998	0,185
	Standart Hata		0,020	
TÜRKİYE	<i>t İstatistiği</i>		-48,060	
	Eşbütünlüme Denklemi	LX= -0.185+*0.998LM		

Not. Eşbütünlüme denkleminde kritik değerler %5 için 1,96’dır.

Tablo 7’deki sonuçlar göz önünde alındığında, uzun dönem eşbütünlüme katsayısının 0,998 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Buna göre, Türkiye ekonomisinde ithalattaki %1’lik bir artış ihracatı uzun vadede %0,998 arttırmaktadır.

7. SONUÇ

Ülkelerin iktisat politikalarının temel amaçlarından biri ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme makroekonomik değişkenleri olumlu yönde etkileyerek ülke refahının artmasını sağlamaktadır. Türkiye ekonomisinde de hükümetler bu amaca ulaşmaya çalışmışlardır. Fakat istikrarlı bir ekonomik büyüme için temel şartlardan bir tanesi cari işlemler dengesinin sürdürülebilir düzeyde olmasıdır. Bu doğrultuda çalışmada, Türkiye açısından cari açığın sürdürülebilirliği incelenmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliği Husted (1992) tarafından geliştirilen modelden yararlanılarak test edilmiştir. Modelde, Türkiye’nin 1980-2017 yıllarını kapsayan dönemdeki ihracat ve ithalat verileri kullanılarak, yapısal kırılmasız ve kırılmalı birim kök testleri ve eşbütünleşme analizi yapılmıştır.

ADF, PP ve Fourier yapısal kırılmalı birim kök testlerinin sonuçlarına göre hem ihracat hem de ithalat serisinin seviyede birim köke, birinci farklarında ise durağan sürece sahip olduğu bulunmuştur. Ardından Johansen eşbütünleşme analizi yapılmış ve serilerin eşbütünleşik olduğu bulunmuştur. Uzun dönem eşbütünleşme katsayısı ise 0,998 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla bu katsayı bire çok yakın olduğundan dolayı, Husted (1992)’a göre, Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının uzun vadede sürdürülebilir olduğu ifade edilmektedir. Bu bulgu Kalyoncu (2005), Berke (2009) ve Yayar ve Demir (2014)’in sonuçlarıyla uyumludur.

Beyan ve Açıklama / Disclosure Statement

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

The author has no conflict of interest to declare.

Finansal Destek / Funding

Bu çalışmada herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

No funding to declare for this study.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı / Author Contribution Statement

Bütün yazarlar eşit düzeyde katkı vermiştir.

All authors have contributed equally.

Etik Kurul İzni / Ethics Board Approval

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

This study does not require ethics board approval.

Bu Makaleye Atıf Vermek İçin / To Cite This Article: Uğur, B. ve Atılğan, D. (2021). Cari açığın sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 83-95.

KAYNAKÇA

- Ağır, H., Atılgan, D. ve İspir, T., (2019, 20-22 Aralık). *Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği: yükselen piyasa ekonomileri örneği* (Bildiri Sunumu). 1. Uluslararası Beydağı Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi (448-456). Malatya, Türkiye. https://2dc40e33-085f-40e0-8172-9a1f898c1942.filesusr.com/ugd/614b1f_db8e855a96974e4d86cd6e119c4a1ffe.pdf
- Ağır, H., Özbek, S. ve Türkmen, S. (2020). Türkiye’de cari işlemler dengesinin dinamikleri: VAR analizi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 57-66.
- Barışık, S. ve Çetintaş, H. (2006). Türkiye’de cari açıkların sürdürülebilirliği: (1987-2003 yapısal kırılma modeli). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 1-16.
- Berke, B. (2009). Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliği: Parçalı eşbütünleşme analizi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 9(18), 117-145.
- Ceylan, R. ve Başer, S. (2014). Türkiye’de petrol tüketimi ile reel GSYİH arasındaki uzun dönem ilişkinin Johansen Eşbütünleşme Yöntemi ile analiz edilmesi. *Business and Economics Research Journal*, 5(2), 47-60.
- Demirgil, B. (2019). Türkiye’de enflasyonun belirleyicileri üzerine uygulamalı bir çalışma. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 7(1), 13-21.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Enders, W. & Lee, J. (2012). The Flexible Fourier Form and Dickey–Fuller Type Unit Root Tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.
- Gençoğlu, P. ve Ünlü, F. (2019). Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliği: Ekonometrik analiz. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(4), 627-650. <https://doi.org/10.17065/huniibf.458542>
- Göçer, İ. (2013). Türkiye’de cari açığın nedenleri, finansman kalitesi ve sürdürülebilirliği: Ekonometrik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 213-242.
- Gujarati, D. (1999). *Temel ekonometri*. (Ü. Şenesen ve G. Günlük Şenesen, Çev.; 3. Baskı). Literatür Yayıncılık. (Orijinal eserin basım tarihi 1978).
- Hakkio, C. S. & Rush, M. (1991). Is the budget deficit “too large?” *Economic Inquiry*, 29, 429-445.
- Husted, S. (1992). The emerging U.S. current account deficit in the 1980s: A cointegration analysis. *The Review of Economics & Statistics*, 74, 159-166.
- Ilıkkın, Ö. M. (2015). Cari işlemler açığı ve sürdürülebilirlik: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 351-362.
- İltaş, Y. ve Demirgüneş, K. (2020). Döviz kurunun Borsa İstanbul Sanayi Endeksi üzerindeki etkisi: Yapısal Kırılmalı Modellemede farklı yaklaşımlar kullanan eşbütünleşme testlerinden bulgular. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(2), 972-988. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.05.1352>
- Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models. *Econometrica*, 59(6), 1551–1580.

- Kalyoncu, H. (2005). Sustainability of current account for Turkey: Intertemporal solvency approach. *Prague Economic Papers*, 14(1), 82-88.
- Kotil, E., (2019). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne ihracatı: Çekim Modeli analizi. *International Journal of Economic & Social Research*, 15(2), 167-175.
- Krugman, P. R. Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2015). *International Economics Theory and Policy* (10th ed). Pearson Education Limited.
- Özcan, S. E. (2007). *Kamu açık ve borçlarının sürdürülebilirliği: 1970-2005 Türkiye Örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Peker, O. (2009). Türkiye'deki cari açık sürdürülebilir mi? Ekonometrik bir analiz. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 164-174.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57(2), 1361-1401.
- Phillips, P. C.B., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Polat, M. A. (2019). Cari açığın sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(64), 838-844.
- Şahbaz, A. (2011). Cari işlem açıklarının sürdürülebilirliği: 2001-2011 Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 417-432.
- Turan, Z. ve Barak, D. (2016). Türkiye'de cari işlemler açığının sürdürülebilirliği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 70-80.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *Online veritabanı*. 22.02.2021 tarihinde https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden erişilmiştir.
- Türk, A. ve Şahin, S. (2018). Türkiye'de cari açık sorunu ve çözmeye yönelik bir model örneği. *Atlas International Referred Journal on Social Sciences*, 4(8), 149-163.
- Türkmen, S. Özbek, S. ve Karakuş, M. (2018). Türkiye'de elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Ampirik bir analiz. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 129-142.
- World Bank. (t.y.). *World Development Indicators*. 22.02.2021 tarihinde <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> adresinden erişilmiştir.
- Yayar, R. ve Demir, Y. (2014). Türkiye'de sürdürülebilir cari açık. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 118-148.
- Yıldız, Ş. (2020). Türkiye'de cari işlemler açığının sürdürülebilirliği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(2). <https://doi.org/289-304>. 10.14230/johut785

Hizmet İçi Eğitim Uygulamalarında Uzaktan Eğitim Modeli: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir İnceleme*

Distance Education Model in Service Education Practices: A Review on Healthcare Professionals

FAHRİYE ELA GÜNGÖR^{a, **} , BETÜL TARHAN^b

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Bahçeşehir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Teknolojisi, İstanbul, Türkiye

^b Dr., University of Georgia, ABD

(Gönderim Tarihi/Received: 17.11.2021; Kabul Tarihi/Accepted: 22.12.2021)

ÖZ Günümüzde gelişen bilim ve teknoloji, hemşirelerin sağlık kurumlarındaki uygulamalarında bilgi ve becerilerini arttırmalarını, en etkin şekilde kullanmalarını gerektirebilmektedir. Bu bilgi ve becerileri arttırmak için çalışanlara hizmet içi eğitimler verilmektedir. Kurumlar verilen hizmet içi eğitimler ile çalışanlarının başarılı ve verimli olmalarını amaçlamaktadırlar. Günümüzdeki teknolojik gelişmelere ayak uydurmaları ise verilen sürekli eğitimlere bağlıdır. Gelişen teknoloji sağlık alanında uzaktan eğitim gibi alternatif bir yolun yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Yüz yüze eğitimde yaşanan sıkıntılar nedeniyle birçok sağlık kurumunun uzaktan eğitimi uygulamaya başladığı görülmektedir. Araştırmada, hastanelerde daha önceden yüz yüze verilen hizmet içi eğitimlerin, uzaktan eğitime dönüştürülmesine ilişkin hemşirelerin ve hastane yöneticilerinin görüşlerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Araştırmanın konusu nedeniyle nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma, sağlık çalışanlarının hizmet içi eğitiminde, uzaktan hizmet içi yöntemini kullanan İstanbul İli Eğitim ve Araştırma Hastanelerinde yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni ile başlatılan çalışmada İstanbul İli Eğitim Araştırma Hastanelerinde görevli 10 hemşire, 10 hastane yöneticisi ile birebir görüşme yöntemi kullanılarak veriler elde edilmiştir. Hastane yöneticileri ve hemşirelerinin cevapları nitel araştırma teknikleri ile analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda bulgular üç tema altında toplanmıştır. Yapılan çalışmanın, uzaktan hizmet içi eğitime yönelik sorunlar ve sorunlara dair çözüm önerileri ile kurumlara yol göstereceği düşünülmektedir. Çalışma, uzaktan hizmet içi eğitime yönelik öneriler verilerek sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yüz yüze hizmet içi eğitim, uzaktan eğitim, hizmet içi eğitim, nitel araştırma, olgubilim

JEL Sınıflandırması: I00, I10, I20

ABSTRACT Today, developing science and technology require nurses to increase their knowledge and skills in their practices in health institutions and to use them in the most effective way. For increasing this knowledge and skills, employees are provided with in-service training. Developing technology provides an alternative way such as distance education in the health fields. Due to the difficulties experienced in face-to-face education, it is seen that many health institutions have started to implement distance education. In the study, it was aimed to reveal the views of nurses and hospital administrators about the transformation of in-service training, which was previously given in hospitals, into distance education. In this study, qualitative research method was used. The research was conducted in Istanbul Province Training and Research Hospitals, which use the distance in-service method in the in-service training of healthcare professionals. In the study, which was initiated with the phenomenology design, one of the qualitative research methods, data were obtained by using one-to-one interviews with nurses and hospital managers working in IPERH. The answers were analyzed with qualitative research techniques. It is thought that the study will guide the institutions with the problems of distance in-service training and solutions to the problems.

Keywords: Face to Face In-Service Training, distance learning, in-service training, qualitative research, phenomenology

JEL Classification: I00, I10, I20

* Bu makale, Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Teknolojisi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilen "Hastanelerde Yüz Yüze Verilen Hizmet İçi Eğitimin Uzaktan Eğitime Dönüştürülmesine İlişkin Hemşirelerin ve Hastane Yöneticilerinin Görüşleri" isimli çalışmanın özeti niteliğindedir.

** Sorumlu yazar / Corresponding author.

E-posta adresi / E-mail address: elayavuz89@gmail.com (E. Güngör)

1. GİRİŞ

Günümüzde hızla gelişen teknoloji, kurumlarda görev değişmesi gibi nedenler ile çalışanlar işlerinde yabancılaşmakta, kendilerini yetersiz hissetmekte ve mutsuz olmaktadır (Özel vd., 2012). Bu değişime ayak uydurabilmek için, kurumlarda çalışanlara uzaktan eğitimler verilmekte ve bu eğitimler geliştirilmeye çalışılmaktadır (Buğdaylı ve Akyürek, 2017). Çalışmada hastane yöneticilerinin ve hemşirelerin uzaktan eğitime yönelik görüşleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İstanbul İli Eğitim ve Araştırma Hastanelerinde görev yapan hemşire ve hastane yöneticileri ile birebir görüşme yöntemi ile veriler elde edilmiştir. Bu veriler nitel araştırma teknikleri ile analiz edilmiştir.

1.1. Hizmet İçi Eğitim

Hizmet içi eğitim, bir kurumda maaş ya da ücret karşılığında çalıştırılan kişinin bilgilerini, becerilerini arttırmak amaçlı yapılan eğitimidir. Diğer bir ifadeyle kişinin mesleğin başlangıcından, bitişine kadar kendini mesleği ile ilgili geliştirilmesidir (Kitiş, 2010). Bu eğitimlerde amaç, personele bilgi ve becerilerin kazandırılması, bilgi aktarımının devam etmesi ve personelin davranışlarının olumlu yönde etkilenmesini sağlamaktır (Bademci, 2003). Tıp bilimindeki gelişmeleri yakalayabilmek için çalışanların kendilerini yenilemeleri zorunlu hale gelmiştir (Özel vd., 2012). Sağlık personellerine verilen hizmet içi eğitimde amaç, hem kişinin bilgilerini arttırmak hem de sunmuş olduğu sağlık hizmetinin kalitesini yükselmektir. Sağlık personelinin eğitimi, hizmetin kalitesinin tek faktörü olarak görülmemelidir. Ancak sağlık personelinin doğrudan müdahale gücünün yüksekliği nedeniyle eğitimiyle ilgili gerekli çalışmalar yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

1.2. Hizmet İçi Eğitimlerin Yararları ve Sınırlılıkları

Hizmet içi eğitimlerin kurumlarda yöneticiler, çalışanlar açısından ve örgütsel açıdan yararları bulunmaktadır. Hizmet içi eğitimlerin yöneticiler açısından yararları; kurum çalışanın hata yapma oranı düşebilir ve işteki verim artabilmektedir. Çalışanlar açısından yararları ise; hata yapma oranlarının düşmesi ile iş doyumunu üzerinde etkili olabilmekte, işte yükselme olanakları artmakta, kendine olan güveni artmakta ve ortama daha iyi uyum sağlayabilmektedir (Gül, 2000). Hizmet içi eğitimlerin örgütsel açıdan da yararları bulunmaktadır. Hizmet içi eğitimler ile iş verimi ve kazanç artar, çalışma ortamlarında hatalar azalır ve iş güvenliği artar (Gül, 2000). Hizmet içi eğitimlerin yararlarının yanında sınırlılıkları da vardır. Eğitim sürecine uygun yetkinlikte öğreticinin olmaması eğitimi doğrudan etkileyebilmektedir. Verilen eğitimler ile tüm sorunların çözülmesi beklenmemelidir. Kazanılan tüm tutum ve davranışların her durumda kullanılması mümkün değildir (Çevikbaş, 2002). Eğitimlerden elde edilecek yarar eğitim ve öğretim ortamlarının yetkinliği ile doğrudan ilişkili olabilmektedir.

Hizmet içi eğitimler, kurum çalışanlarının eğitime dair gereksinimlerini karşılamak ve amaçlara ulaşabilmek için evreleri ve amaçlarına göre sınıflandırılabilir (Hamdan, 2003). Hizmet içi eğitimler oryantasyon eğitimi, temel eğitim, geliştirme eğitimi, tamamlama eğitimi, yükselme eğitimi ve özel alan eğitimi olarak sınıflandırılabilir. Eğitim kurumlarında elde edilen teorik bilgiler çalışma yaşamında yeterli olmayabilmektedir. Bu nedenle kurumlarda çalışanların sürekli eğitime ihtiyaçları vardır. Sürekli gelişmekte olan değişim ve gelişmelere ayak uydurabilmek hizmet içi eğitimler ile mümkün olabilmektedir (Buğdaylı ve Akyürek, 2017).

1.3. Uzaktan Eğitim

Uzaktan eğitim kavramına yönelik literatürde birçok tanım yer almaktadır. Uzaktan eğitim, öğrenen ve öğreticinin aynı ortamda bulunması zorunluluğu bulunmayan ve eğitimin teknolojik araçlar vasıtasıyla gerçekleştiği planlı bir eğitim sürecidir (Ertuğrul, 1999). Bireyin kendi kendine öğrenmesini sağlayan, özel araçlarla ve ortamlarla içeriklerin kişiye ulaştırıldığı öğretim şeklidir (Özyürek vd., 2016). Uzaktan eğitim, öğrenen ile öğreticinin farklı ortamlarda olduğu eğitim şeklidir (Adıyaman, 2002). Uzaktan eğitimde kullanılan çoklu ortam araçları ile coğrafi olarak uzakta olan ve eğitimi alamayan kişilere de eğitimler ulaştırılabilmekte ve eğitimde fırsat eşitliği sağlanabilmektedir.

1.4. Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi

Uzaktan eğitimlerin başlangıcı mektuplara dayanmaktadır. Uzaktan eğitim uygulamalarının ilk örneği 1840 senesinde eğitimci Sir Isaac Pitman tarafından gönderilen mektuplardır ve Pitman mektuplar aracılığı ile İncil eğitimi vermiştir. 1883 yılında Mektupla Öğretim Üniversitesi kurulmuştur (Nizam, 2004). 1910 yılında Avustralya'da yükseköğretimde ilk uzaktan eğitim vermeye başlanmıştır. 1970'li yıllarda uydu ve kablolu eğitim çalışmaları devam etmiştir. 1980'li yıllarda bilgisayarlar ve internet ile uzaktan eğitimler vermeye başlamıştır (Kırık vd., 2014).

2. SAĞLIK SEKTÖRÜNDE UZAKTAN EĞİTİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Sağlık personelinin sürekli eğitimini, ülkemizde zorunlu kılan ilk yasa 3959 sayılı yasadır. Bu yasaya göre çalışanlar eğitimlerine belirlenen tarihlerde katılmak zorundadırlar. İkinci önemli adım ise 1961 yılında kabul edilmiş olan 154 Sayılı Yönerge'dir. Söz konusu yönergede, eğitim sürekliliği sağlanmadığı sürece hizmette aksamaların olacağı belirtilmiştir (Velipaşaoğlu vd., 2005). 2001 yılında çıkarılan Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi Hakkında Yönergenin 37. Maddesi ile üniversitelere, 102. Maddesi ile sağlık ocağındaki hekimler sağlık ocağında çalışan kişilerin eğitimlerinden sorumlu tutulmuştur (Velipaşaoğlu vd., 2005). Sağlık Bakanlığı tarafından sağlık kurumlarında kalite çalışmaları başlatılmıştır. Sağlıkta Kalite Standartları çerçevesinde tüm sağlık tesislerindeki sağlık personelinin almak zorunda olduğu SKS (Sağlıkta Kalite Standartları) Eğitimleri Bakanlıkça belirlenmiş ve yüz yüze eğitim ile eğitim hemşireleri tarafından sağlık çalışanlarına verilmiştir. Ancak hem sağlık çalışanlarının iş yükünü arttırması hem de hizmet vermesi gereken zamanı aksatması nedeniyle uzaktan eğitim ile söz konusu eğitimlerin verilmesine karar verilmiş ve uygulamaya geçilmiştir. Uzaktan eğitim ile çalışanların iş kaybını önleyerek uygun oldukları zamanlarda, kendisine tanımlanan eğitimleri kendince uygun zamanlarda tamamlamaları amaçlanmıştır. Sağlık Bakanlığı Verimlilik Karnesi Kriterlerinde yer alan SKS eğitimlerinde yaklaşık olarak 70 eğitim bulunmakta olup; hazırlanan eğitsel videolar sağlık kurumundaki kişilere tanımlanmaktadır.

3. UZAKTAN EĞİTİMLERİN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ

Hızla gelişen sağlık hizmetleri, sağlık kurumun önemli bir bileşeni olan hemşirelerin bu gelişmelerden haberdar olmasını, bilgi teknolojilerinden daha çok yararlanmasını, yaşam boyu eğitim ilkesini zorunlu kılmaktadır. Ancak hemşirelerin çalışma saatlerinin uygunsuzluğu, motivasyon düşüklüğü, öğrenme ortamının uygunsuzluğu gibi birçok faktörden dolayı hizmet içi eğitimlerinde sorunlar

yaşanmaktadır. Sağlık kuruluşlarındaki hemşire sayılarının fazlalığı nedeniyle de yüz yüze hizmet içi eğitim ile yaşam boyu eğitimlerini sürdürmeleri çok mümkün görülmemektedir. Bu faktörler göz önünde tutulduğunda, hemşirelerin bu engelleri aşması için son zamanlarda sağlık kurumlarında, alternatif bir eğitim yöntemi olan uzaktan hizmet içi eğitimler uygulanmaya başlanmıştır (Şenyuva, 2013). Uzaktan eğitim, öğrenen ve öğreticinin aynı kurumda olmadan, oldukları yerden takip etmelerini ve izlemelerini sağlayan eğitim sistemi olarak tanımlanmaktadır. Uzaktan eğitimden kasıt, ortam, öğrenen ve öğreticinin aynı konumda bulunmamasıdır (Yıldırım vd., 2014). Uzaktan eğitim birçok faktör nedeniyle sağlık sektöründe alternatif bir yöntem olarak görünse de bu eğitim şeklinin de olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır.

Örgün eğitimi tamamlamış ve çalışma hayatında atılmış kişilerin, hizmetleri sürecinde branşlarına bağlı olarak, güncel bilgi ve yöntemlerin bireylere kazandırılması için uzaktan eğitimlere başvurulabilir (Burma, 2008). Hemşireler uzaktan eğitim ile kurumlarındaki görevlerini aksatmadan, mesleki bilgi ve becerilerini artırma olanağına sahip olmaktadır. Ayrıca öğrenenler yetişkin bireylerdir ve eğitim için kısıtlı bir zaman belli bir konumda tutulmaları verilen eğitimin verimsiz olmasına sebep olabilmektedir (Özhan vd., 2017). Kişilerin yaşam boyu eğitim almalarını sağlayan bu eğitim biçiminin okullardaki eğitimlerden farkları, kişilerin yaşlara göre gruplandırılmaması, ihtiyaç duyulduğu yapılmaması ve konunun sınırlı olmasıdır (Burma, 2008). Ayrıca kişilerin öğrenme hızı da bireysel olarak farklılık gösterebilmektedir. Uzaktan eğitim bu farklılıklara duyarlıdır (Can, 2011). Geleneksel eğitim anlayışının dışına çıkılarak zaman ve mekan kısıtlaması olmadan eğitim hizmeti sunulması, bilginin erişilebilirliği nedeniyle çalışanlara kolaylık sağlamaktadır. Bilimsel araştırmaların rehberlik ettiği hizmet içi eğitimler hazırlanarak, çalışanların görevlerinden ayrılmadan ya da istedikleri zamanda meslek yaşamları boyunca eğitilmeleri sağlanabilmektedir (Can, 2011). Böylece kişilerin çalışma saatlerinde eğitime katılma zorunluluğu bulunmamakta ve belirlenen süre zarfında Sağlık Bakanlığı tarafından zorunlu kılınan eğitimleri tamamlamaları beklenmektedir. Uzaktan eğitimlerin bu olumlu yönlerinin yanında olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Eğitici ve öğrenenlerinin interneti kullanma konusunda yetersizlikleri eğitimin verimini düşürebilmektedir. Öğrenciler eğitimin amacını unutarak teknolojik boyutuyla daha çok ilgilenebilmektedirler. Yüz yüze eğitimlerin aksine kişiler ile iletişimin olmaması sosyalleşmeyi etkileyebilmektedir (Özdil ve Çelik, 2001). Bilgisayarlarda veya internette olabilecek sorunlar eğitimi etkileyebilmektedir.

Uzaktan eğitimde öğrenme ortamları basılı materyaller ve yayın yoluyla öğretim şeklinde sınıflandırılabilir. Basılı materyallere ders kitapları, gazeteler ve broşürler örnek olarak verilebilir. Yayın yoluyla öğretim ise eğitimin teknolojik araçlar ile kişilere ulaştırılmasıdır.

4. UZAKTAN HİZMET İÇİ EĞİTİM: SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR SAHA İNCELEMESİ

Ülkelerin önemli zenginliklerinden biri kurumlardaki yetişmiş insan gücüdür. Kurumlardaki üretim için önemli olan, insan gücünün niceliğinden daha çok insan gücünün niteliğidir. Kişilere hizmet öncesi eğitim ile birlikte iş yaşamı boyunca hizmet içi eğitimi devam ettiren ülkeler günümüzün gelişmiş ülkeleri arasında yer almaktadırlar. Bu bağlamda hizmet içi eğitime gereken önemi veren kurumlarda kişilerin motivasyonu ve verimliliği artabilmektedir. Hizmet içi eğitim, çalışanlarına mesleklerinde daha başarılı ve mutlu sağlayacak bilgi ve beceri kazandırmayı amaçlamaktadır (Kanber ve Gürlek, 2011). Mutlu, rahat ve sağlıklı ortamda yetişmiş insan gücü ise kurumların ve ülkelerin rekabet edebilirliği yönünden önemlidir (Kitiş, 2010). Bu nedenle sağlık kurumlarında daha önce konferans salonlarında yüz yüze eğitim şeklinde verilen hizmet içi eğitimin, uzaktan eğitime dönüştürülmesinde yöneticilerin görüşleri de önem taşımaktadır.

Çalışanların zaman ve mekan olarak kısıtlanmaması, görevden alıkonmamaları nedeniyle uzaktan eğitim teknolojileri kullanılmaya başlanmıştır. Hemşirelerin uzaktan hizmet içi eğitimine dair görüşlerinin bilinmesi, kullanılan programın geliştirilmesi, düzenlenmesi açısından önem taşımaktadır (Şenyuva, 2013). Uzaktan eğitim, kurumlarda hem iş gücü kaybını önlemesi hem de nitelikli insan gücünü artırması nedeniyle tercih edilmektedir. Sağlık personeli kalitesi, sağlık hizmetinin önemli bir faktörüdür ve bu faktörün bilgi ve becerilerinin düzeyi kurumlar için çok önemlidir (Altındış ve Ergin, 2018). Yöneticilerin bu konuya dair bakış açılarını ortaya koymak ise, uzaktan hizmet içi eğitime geçmemiş olan kurumlara bilgi vermesi nedeniyle önem taşımaktadır. Uzaktan eğitim ile birey öğrenme hızını kendisi belirler, içeriği sürekli, öğretici ve öğrenen aynı konumda olmak zorunda değildir, birçok duyuya hitap eder ve yüz yüze eğitimde gereken ulaşım, barınma gibi harcamaları ortadan kaldırma gibi olumlu yanları vardır (Özyürek vd., 2016). Ayrıca uzaktan eğitim ile kişilerin eğitimlerine dair raporlama yapılabilen, eğitimin belirlenen hedefe ne kadar ulaşıp ulaşmadığının kontrolü yapılabilir (Can, 2011).

4.1. Araştırmanın Amacı, Soruları, Önemi ve Sınırlılıkları

Araştırmanın amacı, uzaktan hizmet içi eğitime yönelik hastane yöneticilerinin ve hemşirelerin görüşleri alınarak uzaktan eğitime dair sorunların ve sisteme yönelik çözüm önerilerinin ortaya konmasıdır.

Araştırmada uzaktan hizmet içi eğitime yönelik şu sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır:

1. Hastane yöneticilerinin uzaktan hizmet içi eğitime yönelik görüşleri nelerdir?
2. Hemşirelerin uzaktan hizmet içi eğitime yönelik görüşleri nelerdir?
3. Hastane yöneticileri ve hemşirelere göre uzaktan hizmet içi eğitimlerin olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?
4. Hastane yöneticilerinin ve hemşirelerin uzaktan hizmet içi eğitimlere yönelik önerileri ve beklentileri nelerdir?

Araştırmanın etik olması için araştırmaya katılacak kişilerden görüşme öncesi yazılı onay alınmıştır. Kişilere, birebir görüşmeler esnasında ses kaydı yapılacağı bilgisi verilmiş ve izinleri doğrultusunda ses kaydı alınmıştır. Görüşme öncesi soruların geçerlilik ve güvenilirlik çalışması için iki kişi ile pilot uygulama yapılmış ve pilot uygulama yapılacak kişilerden de yazılı izin alınmıştır.

Araştırmanın, İstanbul İlinde tüm Eğitim ve Araştırma Hastanelerinde yapılamaması, tüm hemşire ve yöneticilerin araştırmaya dahil edilememesi ve elde edilecek bulguların tüm hemşire ve yöneticilere genellenememesi araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Araştırmada veri üçgenlemesi yapılamamıştır. Veri üçgenlemesi yapılamaması araştırmanın sınırlılıklarından biridir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın amacına uygunluğu nedeniyle ve araştırmaya katılan kişilerin düşüncelerini derinlemesine anlayabilmek için nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, olgubilim deseni ile yürütülmüştür. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama araçları ile olayların doğal akışını bozmadan bütüncül bir bakış açısı ile ortaya koyulması sürecinin izlendiği araştırmadır (Günbayı ve Tokel, 2014). Olgubilim deseninde ise araştırmaya katılan kişilerin konuya dair görüşleri, algıları ortaya çıkartılmaya çalışılmaktadır.

Araştırma; sağlık çalışanlarının hizmet içi eğitiminde, uzaktan eğitime geçen kurumlardan, İstanbul

İlindeki hastanelerde yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, bu hastanelerde çalışan hemşireler ve hastane yöneticileri oluşturmaktadır. Araştırmaya katılacak kişilerin konuyu bilmesi nedeniyle amaçlı örnekleme yaklaşımı kullanılmış olup; amaçlı örnekleme çeşitlerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle yapılmıştır. Ölçüt örnekleme seçimindeki ölçütten kasıt;

- Hemşire ve yöneticilerin ilgili kurumda görev yapıyor olması,
- Hemşirelerin aynı kurumda daha önce yüz yüze hizmet içi eğitim ve uzaktan hizmet eğitim almış olmaları,
- Yöneticilerin, görev yaptığı süre içerisinde yüz yüze hizmet içi eğitim ve uzaktan hizmet içi eğitim almış olmalarıdır.

Çalışma grubunu 10 hemşire ve 10 hastane yöneticisi oluşturmaktadır. Elde edilen verilerin yeterli doygunluğa ulaşması nedeniyle kişi sayılarında artışa gidilmemiştir. Araştırmada gönüllülük esası hakimdir. Uygulama öncesi pilot çalışma yapılmıştır. Ve elde edilen veriler, veri kapsamı dışında tutulmuştur. Hemşirelerin ve hastane yöneticilerinin demografik bilgilerine ilişkin bilgiler Tablo 1 ve Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 1

Hastane Yöneticilerine Ait Demografik Veriler

Sıra	Kod	Cinsiyet	Görev Süresi	Yaş
K1	Y1	K	25	40+
K2	Y2	E	9	30-35
K3	Y3	K	21	40+
K4	Y4	K	9	35-40
K5	Y5	E	15	40+
K6	Y6	E	9	30-35
K7	Y7	E	25	40+
K8	Y8	E	29	40+
K9	Y9	E	11	40+
K10	Y10	E	7	35-40

Tablo 1’deki verilere bakıldığında cinsiyeti erkek olan yöneticilerin yoğunlukta ve çoğunluğunun 40+ ve 35-40 yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 2*Hemşirelere Ait Demografik Veriler*

Sıra	Kod	Cinsiyet	Görev Süresi	Yaş
K11	H1	K	14	35-40
K12	H2	K	25	40+
K13	H3	K	29	40+
K14	H4	K	5	30-35
K15	H5	K	8	30-35
K16	H6	E	7	30-35
K17	H7	K	23	40+
K18	H8	K	10	30-35
K19	H9	K	20	40+
K20	H10	E	4	30-35

Tablo 2’deki veriler incelendiğinde cinsiyeti kadın olan kişilerin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Araştırmada, çalışmanın doğası gereği, nitel araştırma yöntemi veri toplama araçlarından biri olan görüşme kullanılmıştır. Birebir görüşme yoluyla hemşireler ve yöneticiler ile görüşülmüştür. Görüşme formundaki sorular hazırlanırken geniş bir literatür taraması yapılmış ve uygulama öncesi yapılan pilot uygulama ile görüşme formundaki sorular düzenlenmiştir. Araştırmanın verileri, kişilerin kendilerini rahat ifade edebilecekleri zamanda toplanmıştır. Görüşme soruları aynı sorularla aynı tonlamalar ile yöneltilmeye çalışılmıştır. Görüşmeler sırasında, daha önce alınan yazılı onam doğrultusunda ses kaydı alınmıştır. Ses kaydına alınmış olan görüşmeler metin haline getirilmiş ve görüşme yapılan kişilere eksiklik ya da eklemek istedikleri başka bir şey olup olmadığı sorulmuştur. Görüşmelerin güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler içerik analizi yoluyla incelenmiştir. İçerik analizinde kod, kategori ve temalar belirlenmiştir. Kodlamalar yaparken alıntı kodlama ve tanımlayıcı kodlama türleri kullanılmıştır. Katılımcılara görüşme sırasında sorular sorulduktan sonra yeterli zaman tanınmıştır. Hazırlanan sorular çalışma grubunda yer almayan konunun uzmanı olan yönetici ve hemşirelere gösterilmiş, görüşlerinden faydalanılmıştır. Böylece içerik ve kapsam geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın iç geçerliliği için kod, kategorilerin kendi içinde birbirini destekler, tutarlı olmasına dikkat edilmiştir. Hastane yöneticileri ‘Y1, Y2....Y10’ şeklinde, hemşireler ‘H1, H2... H10’ şeklinde adlandırılmıştır. Ve görüşmeye dair kod, kategori ve temalardan ayrı ayrı tablolar elde edilmiştir.

4.3. Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılan hemşire ve hastane yöneticilerine uzaktan hizmet içi eğitime yönelik hazırlanmış olan sorular sorulmuş ve elde edilen veriler içerik analizi yoluyla incelenmiştir. Aşağıdaki tablolarda içerik analizi sonucunda elde edilen kod ve kategoriler yer almaktadır. Elde edilen bulgular hastane yöneticilerinin görüşleri ve hemşirelerin görüşleri açısından iki başlıkta incelenmektedir.

4.3.1. Hastane yöneticilerinin görüşleri açısından uzaktan hizmet içi eğitim

İçerik analizi sonucunda üç tema elde edilmiştir. Bunlar; hastane yöneticilerinin uzaktan hizmet içi eğitime yönelik olumlu görüşleri, hastane yöneticilerinin uzaktan hizmet içi eğitime yönelik olumsuz görüşleri ve hastane yöneticilerinin uzaktan hizmet içi eğitime yönelik önerileridir.

Tablo 3

Tema: Hastane Yöneticilerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Olumlu Görüşleri

Kategori	Kodlar
Uzaktan Hizmet İçi Eğitimin İşlevselliği	Çok kişiye ulaşabilme
	Zaman
	İş verimi
Uzaktan Hizmet İçi Eğitimin Mesleki Alana Yansımaları	Hazır bilgi paketi
	Bilgi transferi
	Mesleki bilinçlenme
	Hata oranını düşürme

Yapılan çalışmada katılımcıların hepsi hizmet içi eğitimlerin sağlık sektöründe önemli bir yeri olduğunu düşündüğü görülmüştür (N=10). Araştırmaya katılan hastane yöneticilerinden birinin bu konuya dair görüşü şu şekildedir:

“Hem çalışanlara küçük bir es veren, çalıştıkları ortamdan çıkıp birbirleri ile daha sosyal olmalarını sağlayan bir ortam yaratıyor. Ben öyle düşünüyorum en azından. Hem de aslında herkesin bildiği konular çok derin mevzulara girilmiyor çünkü bu hizmet içi eğitimlerde. Herkesin bildiği konularda unutulmuş, farkındalığı kaybetmiş konulara temas ettikleri zaman herkesin hem konuya bakış açısı artmış oluyor. Farkındalığı artırıyor. Ben olumlu buluyorum yani” (Y3). Bu cümleleriyle hizmet içi eğitimin öneminden bahsetmiştir.

Hastane yöneticileri uzaktan hizmet içi eğitimler ile çok kişiye ulaşılabilirdiği görüşündedirler. Sağlık çalışanlarının gündüz mesai zamanlarında yapılan eğitimlere katılmakta sıkıntı yaşadıklarını bu nedenle katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Uzaktan eğitimler ile çalışanlara istedikleri zamanda eğitimleri almasına olanak sağlandığını düşünmektedirler:

“Şimdi zamandan tasarruf ettiriyor bir kere. Kişileri mesai saatleri içerisinde birilerini topluca bir yere toplamak çok zor. Ama bu mail yoluyla gönderdiğiniz uzaktan eğitimleri kişilerin açtığını ve de tamamen dinlediğini kabul ederek bu eğitimleri aldıklarını düşünüyoruz. Bu anlamda kurumlara faydası var (Y3)”. Düzakın ve Yalçınkaya (2008), uzaktan eğitim gereksinimini zaman kavramı ile ilişkilendirmekte ve bilgiye ulaşma süresinin uzaktan eğitim ile daha verimli kullanılabileceğine değinmektedir. Birkök ve Vuranok (2010) çalışmalarında eğitimdeki zaman ve mekan sıkıntılarının internet yoluyla aşılabileceğinden bahsetmişlerdir. Araştırmada elde edilen bulguların, daha önce yapılan çalışmalar ile örtüştüğü görülmüştür.

Çalışmaya katılan hastane yöneticilerinin uzaktan hizmet içi eğitimler sayesinde kurumda zamandan tasarruf sağlandığını ve sahadaki iş verimlerinin düşmesini engellendiğini düşündükleri görülmüştür. Bu konuda hastane yöneticilerinden (Y9) “... yani sık sık bir toplantı salonunda toplanıp hem zaman ve hem mesaiden sıkıntı olmadan eğitim alınıyor.” şeklinde görüşünü ifade etmiştir. Benzer düşünceye sahip olan hastane yöneticilerinden (Y3) bu konuyu “... zamandan tasarruf ettiriyor bir kere. Kişileri mesai saatleri içerisinde topluca bir yere toplamak çok zor.” şeklinde ifade ettiği görülmüştür.

Hastane yöneticilerine göre uzaktan hizmet içi eğitimler ile sağlık çalışanlarında mesleki bilinçlenme sağlanmıştır. Örnek olarak hastane yöneticisi (Y3) şöyle ifade etmiştir: “... siz şimdi hastanede verdiğiniz eğitimleri orada çalışan personele taşıyamıyorsunuz. Bu anlamda bu tip eğitimler uzaktan eğitimle oradaki çalışan personellere de ulaşmayı sağlıyor. Siz yönetici olarak bir nevi sorumluluğunuzu yerine getirmiş oluyorsunuz.” Kanber ve Gürlek (2011) çalışmasında, araştırmasına katılan hemşirelerin %75,8’inin verilen eğitimleri çalışma ortamlarında kullandıklarını tespit etmiştir. Çalışanların mesleklerine yönelik bilgilerin verilmesi ile hata oranlarının düştüğü görüşüne sahip oldukları görülmüştür: “... bu eğitimler ile kişiler unuttukları bilgileri hatırlıyor, bilmediklerini öğreniyor. Böylece hata yapmaları azalıyor bence.” (Y7)

Tablo 4

Tema: Hastane Yöneticilerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Olumsuz Görüşleri

Kategori	Kodlar
	Soru-cevap
	Sosyalleşme
Uzaktan Hizmet İçi Eğitimde İletişim Faktörü	Tek tip öğretim şekli
	Deneyimlerin paylaşılabilmesi

Hastane yöneticileri ile yapılan görüşmelere dair verilerin analiz edilmesi ile elde edilen temalardan biri de hastane yöneticilerinin uzaktan eğitime yönelik olumsuz görüşleridir. Tablo 4’te uzaktan hizmet içi eğitime yönelik olumsuz görüşleri temasının kategori ve kodları yer almaktadır.

Yapılan görüşmeler neticesinde hastane yöneticilerinin uzaktan hizmet içi eğitimde iletişimin engellediği yönünde görüşleri olduğu görülmüştür. Aynı zamanda mevcut sistemde anlık soru-cevap imkanının olmadığını ifade etmişlerdir. Bu konuya dair hastane yöneticilerinden (Y1) “... uzaktan eğitimin de sadece iletişimi engellediğini düşünüyorum. Ben yani aslında biraz insanlar eğitim ortamlarında biraz da sosyalleşiyorlar. Kendi o an sormak istediği bir şey var soramıyor, cevap alamıyor.” Andsoy vd. (2012) çalışmalarına katılan kişilerin %34’ünün uzaktan eğitimde, yüz yüze eğitimdeki gibi ders ortamında anlatılmadığı için performansın düşük olacağını, yeterli bilginin öğrenilemeyeceği, sosyal bir ortamın sağlanamaması, iletişimi engellemesi gibi dezavantajlara ulaşmıştır. Çıglık ve Bayrak (2015) uzaktan eğitimde öğrencilerin okula gitmeden kolay bir şekilde eğitim alabildiklerini fakat sosyalleşmenin az olduğunu ifade etmiştir. Bulgular kısmında elde edilen veriler ile literatürdeki bilgilerin örtüştüğü görülmüştür.

Hastane yöneticilerinin uygulanan eğitim şeklinde tek tip öğretim şeklinin olduğu, bireysel öğrenim şeklinin göz ardı edildiği görüşünde oldukları görülmüştür. Örnek olarak bu konuya dair hastane yöneticisi (Y2) “... tek yönlü iletişim ile herkese aynı videolar veriliyor. Öğrenme biçimlerini göz ardı etmiş oluyoruz.” şeklinde görüşünü ifade etmiştir.

Tablo 5

Tema: Hastane Yöneticilerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Önerileri

Kategori	Kodlar
Sisteme Yönelik Öneriler	Denetim sistemi olmalı
	Materyal eksiklerinin giderilmesi
	Anlık soru-cevap sistemi olması
Eğitimcilere ve Eğitim İçeriklerine Dair Öneriler	Eğitimci özelliklerine dikkat edilmesi
	Eğitim içeriklerinin düzenlenmesi

Araştırmaya katılan kişilerin tümüne uzaktan eğitime yönelik önerileri sorulmuş ve Tablo 5’te yer alan kategori ve kodlara ulaşılmıştır. Yapılan analizler neticesinde hastane yöneticilerinin uzaktan hizmet içi eğitime yönelik önerileri temasının kategorilerini sisteme yönelik öneriler, eğitimcilere ve eğitim içeriklerine dair öneriler oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan hastane yöneticileri eğitim içeriklerinin daha kısa ve öz, görsel öğelerin daha fazla yer aldığı güncel bilgilere dair eğitim düzenlemelerinin yapılması gerektiği görüşündedirler. Bu görüşe sahip hastane yöneticilerinden (Y6) görüşü şu şekildedir: “... yazılardan daha çok görselliğe önem verilmesi, kısa eğitimler şeklinde düzenleme yapılabilir.” Çakır vd. (2015) uzaktan eğitimde görsel öğeler ile eğitim kalitesinin artırılmasının önemli olduğundan bahsetmişlerdir. Bilgiç ve Tüzün (2015) uzaktan eğitimdeki kalitenin artırılması için ders içeriklerinin çok önemli olduğundan söz etmişlerdir.

Hastane yöneticileri kurumlarında uzaktan eğitime yönelik materyal eksikliklerinin olduğu ve bu eksiklerinin tamamlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu eğitimlerin alınabilmesi için herkesin bilgisayarı olduğunu düşünmek doğru değildir. O nedenle bilgisayar odaları oluşturulması gibi önerilerde bulunmuşlardır. Odabaş (2003) çalışmasında uzaktan eğitim için bilgisayar, optik kablo, internet sistemine ihtiyaç olduğundan ve gereksinimler için gerekli bütçelerin sağlanmasının gerektiğinden bahsetmektedir.

Hastane yöneticileri bu eğitimlerin sonuçlarının sahadaki yansımalarının denetlenmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bu konuya dair hastane yöneticilerinden (Y10) “...denetlenmesi gerektiğini düşünüyorum. Bütün uzaktan eğitimler mini sınavlar ile de olsa eğitimin içeriğine göre bir test sistemi ile online dahi olsa denetlenmesi gerekir.”

Hastane yöneticilerine göre uygulanan uzaktan eğitim sisteminde anlık soru-cevap sisteminin yer almalıdır. Örnek olarak hastane yöneticisi (Y6) “... sistem anlık soru-cevap şeklinde olmalı bence.” Şeklinde görüşünü ifade etmiştir. Özyürek vd. (2016) çalışmasında kişilerin uzaktan eğitim sırasında sesli katılım şeklinde söz hakkı verilmesi gerektiğine ulaşılmış olup eğitime katılımını arttırıcı önlemler alınması gerektiğini belirtmiştir. Andsoy vd. (2012) araştırmasının sonucunda uzaktan eğitimde; öğrenme güçlüklerinin anında çözülememesi, anında yardım görememe, uygulama ağırlıklı konuların işlenmesindeki sıkıntıların varlığından bahsetmiştir. Süt ve Küçükkaya (2016), yapmış olduğu çalışmada daha etkin eğitimci- öğrenci iletişim etkinliklerinin sağlanması, olumsuz özelliklerin olumluya dönüştürülmesine yönelik uygulamalar yapılması gerektiğini söylemiştir.

4.3.2. Hemşirelerin görüşleri açısından uzaktan hizmet içi eğitim

Çalışmada hemşireler ile yapılan görüşmeler neticesinde hemşirelerin uzaktan eğitime yönelik olumlu görüşleri, uzaktan hizmet içi eğitime yönelik olumsuz görüşleri ve önerileri olmak üzere üç tema elde edilmiştir.

Tablo 6

Tema: Hemşirelerin Uzaktan Eğitime Yönelik Olumlu Görüşleri

Kategori	Kodlar
Uzaktan Hizmet İçi Eğitimin İşlevselliği	Tekrar edilebilirlik
	Zaman
	İş verimi-mesai kaybı
Uzaktan Hizmet İçi Eğitimin Mesleki Alana Yansıması	Bilgiye kolay ulaşım
	Kendini Güncelleme
	Bilgileri Hatırlatma
	Yeniden Değerlendirme

Hemşirelerin uzaktan hizmet içi eğitime yönelik olumlu görüşleri temasının kategori ve kodları Tablo 6'da verilmiştir. İşlevselliği kategorisinin kodları tekrar edilebilirlik, zaman, işe verimi ve mesai kaybı, bilgiye kolay ulaşım yer almaktadır. Mesleki olan yansıması kategorisinin kodları ise kendini güncelleme, bilgileri hatırlatma ve yeniden değerlendirmedir.

Çalışmaya katılan hemşirelere göre uzaktan hizmet içi eğitimler tekrar tekrar izlenebilmektedir. Hemşirelerden (H2) "... tekrar dinleyebilme avantajın var. Tekrar tekrar dinleyebiliyorsun." şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. Özgöl vd. (2017) çalışmalarında da öğrenciler uzaktan eğitimler ile katılmadığı eğitimleri tekrar izleyebildiklerinden ve anlayamadıkları yerleri tekrar edebildiklerinden bahsetmişlerdir.

Hastane yöneticilerinin görüşlerine benzer şekilde hemşireler de uzaktan eğitimde zaman kısıtlamasının olmadığı ve vakit kaybının yaşanmadığını görüşüne sahiptirler. Hemşirelerden (H2) "... zamandan tasarruf edilmiş oldu." ve hemşirelerden (H6) "... yüz yüze eğitim şeklinden uzaktan eğitim şekline geçilmesi zaman açısından çok büyük faydası olduğu kesin." şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir. Demiray (2013) çalışmasında uzaktan eğitimlerde zaman, uzaklık gibi kısıtlamaların üzerinden gelinerek daha çok kişiye ulaşılabilirdiğinden söz etmiştir. Aynı zamanda yapılan çalışmada uzaktan eğitimler ile hazır bilgilere daha kolay erişme imkanı elde ettikleri görüşüne sahip oldukları görülmüştür.

Hemşireler, uzaktan hizmet içi eğitimlerin literatürdeki güncel bilgileri verdiği sürece kendilerini güncelledikleri ve bilgilerini artırdıkları görüşüne sahiptirler. Bu konuya örnek olarak (H6) "... uzaktan eğitimler ile hem unuttuklarımı hatırlıyor hem de güncel bilgilere ulaşıyorsunuz." şeklinde görüşünü ifade etmiştir.

Tablo 7

Tema: Hemşirelerin Uzaktan Eğitime Yönelik Olumsuz Görüşleri

Kategori	Kodlar
Uzaktan Hizmet İçi Eğitimde İletişim Faktörü	Kişiler Arası Bilgi Paylaşımı
	Tecrübelerin Paylaşılabilmesi

Hemşirelerin uzaktan hizmet içi eğitime yönelik olumsuz görüşlerinin kategorisi uzaktan hizmet içi eğitimde iletişim faktörü ve kodları da kişiler arası bilgi paylaşımı ile tecrübelerin paylaşılabilmesidir. Yapılan görüşmeler neticesinde hemşirelerin uzaktan hizmet içi eğitimlerde bilgilerini paylaşamadıklarından ve sahada yaşadıklarını birbirleriyle paylaşamadıklarından yakındıkları görülmüştür. Bu konuya dair hemşirelerden (H5) "... yüz yüze eğitimlerde eğitim hemşiresine direkt sorularımızı sorabiliyorduk başka kişiler düşüncelerini söylüyordu. Şimdi bilgilerimizi paylaşmıyoruz." şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. Odabaş (2003) eğitimde etkileşim olmadığı zaman istenen verimin elde edilemeyeceğinden bahsetmiştir. Tam yapılandırılmış uzaktan eğitim programında kişilerin birbirlerine soru sorabilecekleri, düşüncelerini ifade edebilecekleri bir imkânın olması gerektiğini söylemiştir.

Tablo 8*Tema: Hemşirelerin Uzaktan Eğitime Yönelik Önerileri*

Kategori	Kodlar
Sisteme Yönelik Öneriler	Anlık Soru-Cevap
Eğitimcilere ve Eğitim İçeriklerine Dair Öneriler	Spesifik Konu İçerikleri
	Detaylı Ön Hazırlık
	Eğitimci Özellikleri
	Pratik ve Teorik Eğitimin Birlikte Alınması

Tablo 8’de hemşirelerin uzaktan eğitime yönelik önerileri temasının kategorileri yer almaktadır. Bu kategoriler; sisteme yönelik öneriler, eğitimcilere ve eğitim içeriklerine dair önerilerdir. Tablo 8’deki veriler incelendiğinde hemşirelerin eğitimlerin konu içerikleri, eğitimci özellikleri, anlık-soru cevap imkanı ve spesifik konu içeriklerine dair konular üzerinde duruldukları görülmüştür.

Hemşirelere göre uzaktan hizmet içi eğitimlerde branşlara özgü spesifik konu içerikleri yer almalıdır. Bu konuya dair (H3) “... yani gerçekten mesleğimi ilgilendiren konularda ve hastanede benim ilgi odağında olan konularda hizmet içi eğitim verilmeli.” şeklinde mevcut sisteme yönelik öneride bulunmuştur. Uzaktan eğitimde önemli olan nokta zaman ve mekan kısıtlamasının olmamasının yanında hedef kitlenin ihtiyaç ve isteklerinin tespit edilebilmesidir (Aydemir, 2018).

Hastane yöneticilerinin görüşleri ile paralel şekilde anlık soru cevap imkanı olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu konuya dair hemşirelerden (H7) “... online olarak anlık soru cevap alabileceğimiz bir sistem olarak düzenleme yapılabilir.” benzer şekilde hemşirelerden (H4) “... sanal ortamda böyle soru cevap şeklinde olursa daha uygun olur uygulamalı olmalı yani.” Şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda eğitimcilerin konularında uzman kişiler arasından seçilmesi gerektiğinden, eğitim içeriklerinin yazı yoğunluğu olmadan görsel öğeler ile desteklenmesi gerektiğinden söz etmişlerdir. Öğretmeye yönelik etkinlikler ne kadar çok duyu organına hitap ederse o kadar çok etkili olmakta ve kalıcılığı artmaktadır (Seferoğlu, 2006). Çalışmaya katılan hemşirelerden bazıları da uzaktan eğitimlerin teorik eğitimler ile desteklenmesi gerektiğinden bahsetmişlerdir. Sağlık sektöründe uygulamaya yönelik eğitimlerin pratik eğitimler ile verilmesi eğitimin etkinliği için işlevsel gözükmetedir.

5. SONUÇ

Hastanelerde sağlık çalışanlarına yönelik hizmet içi eğitimler verilmektedir. Yüz yüze hizmet içi eğitimden uzaktan eğitime geçilmesinden sonra, uzaktan eğitime yönelik hastane yöneticileri ve hemşirelerin görüşlerini incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada bulgular hem hastane yöneticileri hem hemşirelerin görüşleri açısından üç tema altında toplanmıştır. Bu temalar uzaktan eğitime yönelik

hastane yöneticileri ve hemşirelerin olumlu görüşleri, hastane yöneticileri ve hemşirelerin olumsuz görüşleri ve önerileridir.

Sonuç olarak, katılımcıların, sağlık sektöründe hizmet içi eğitimin önemli bir yere sahip olduğu düşüncesine sahip oldukları, uzaktan eğitimin mesleki alanlarına etkisi hakkında iyimser düşündükleri belirlenmiştir. Hemşirelere, uzaktan eğitimin olumlu ve olumsuz yönleri hakkında sorular yöneltilmiştir. Çoğunluk uzaktan eğitim ile zamandan kazandıklarını, iş kaybının önlendiğini, güncel bilgilere kolay ulaşabildikleri gibi olumlu özelliklerden bahsetmişlerdir. Olumsuz olarak; tek tip öğretim şekli, eğitimin etkin ölçümünün yapılmaması, sosyalleşmeyi ve iletişimi engellemesi gibi özelliklerine ulaşılmıştır. Hemşirelerden alınan cevaplar neticesinde, sağlık eğitimlerinin tümünün uzaktan eğitim ile verilemeyeceği çünkü sağlıkta teorik bilgilerin önemli olduğu kadar pratik uygulamaların da gerekliliği sonucuna varılmıştır.

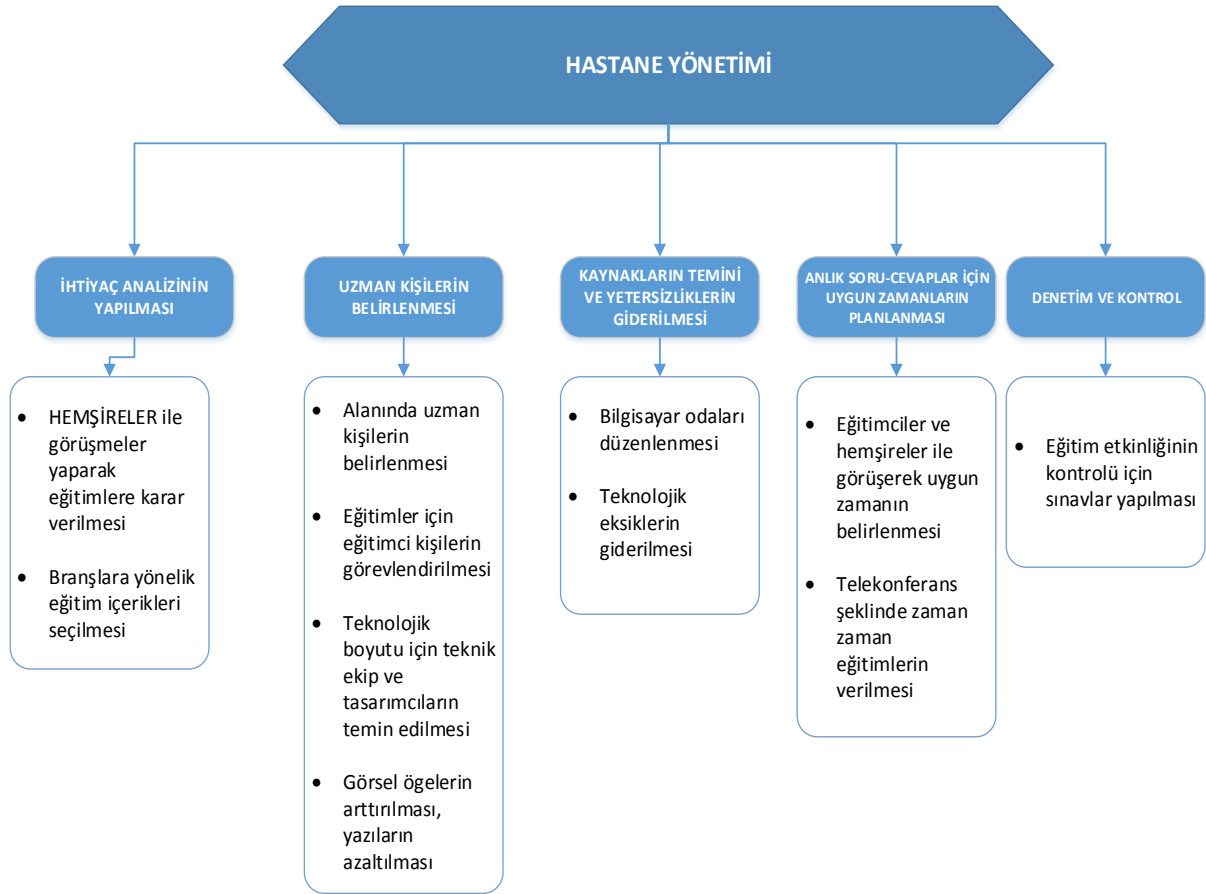
Katılımcılara kurumlarındaki uzaktan eğitime yönelik genel bir değerlendirme yapılması istenmiş ve sistemin genel olarak olumlu özelliklerinden bahsedilmiş ancak düzeltilmesi gereken taraflarında söz etmişlerdir. Ayrıca sistemdeki olumsuzlukların giderilmesine yönelik iyileştirme önerileri sorulmuştur. Daha etkileşimli, soru cevap şeklinde, görselliğin arttırıldığı bir sistem yapılması gerektiği, materyal eksiklerin tamamlanması ve kurumlarda eğitim alanlarının oluşturulması gibi önerilere ulaşılmıştır.

Hastane yöneticileri uzaktan eğitim ile çok sayıda kişiye eğitim verilebildiğinden, iş kaybı yaşanmadığından bahsetmişlerdir. Çalışan kişi sayılarının fazlalığı, zaman ve mekan faktörlerinde dolayı uzaktan eğitim şekline geçtikleri düşünülebilir. Aynı zamanda yönetim kademesinde yer alan hastane yöneticileri için tüm kurum çalışanlarının bu eğitimleri almalarının önemli olduğu düşünülebilir.

Hemşireler uzaktan hizmet içi eğitimlerde branşa özgü eğitimler tanımlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Eğitimlerin etkinliğinin artırılabilmesi için branşa özgü eğitim tanımlaması işlevsel gözükmektedir.

Çalışmada hastane yöneticileri ve hemşireler uzaktan hizmet içi eğitimlerde anlık soru cevap imkanı olmaması ve bu nedenle kişiler arası iletişimin de engellendiğinden yakınmışlardır. Elde edilen bulgular neticesinde uzaktan hizmet içi eğitimde öğrenen ve öğretici arasında iletişimin sınırlı olduğuna ulaşılmıştır.

Hemşirelerin ve hastane yöneticilerinin uzaktan hizmet içi eğitime yönelik önerilerine bakıldığı zaman benzer düşüncelere sahip oldukları görülmüştür. Hastane yöneticileri kurumlardaki materyal eksiklerinin giderilmesi gibi öneride bulunmuştur. Herkesin bilgisayara sahip olduğunu düşünmek doğru değildir. Bu nedenle hastane yöneticilerinin önerisi işlevsel gözükmektedir. Hemşireler de hastane yöneticilerinin önerilerinden farklı olarak pratik eğitimlerin teorik eğitimler ile desteklenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Şekil 1*Uzaktan Hizmet İçi Eğitime Yönelik Bir Sistem Önerisi*

Not. Şekil 1 araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmanın sonuçları doğrultusunda Şekil 1’de uzaktan hizmet içi eğitime yönelik bir sistem önerisi yer almaktadır. Uzaktan hizmet içi eğitimlerde soru-cevap sorma olanağı olabilir, telekonferans yapılabilir. Hastane yöneticilerinin ve hemşirelerin önerileri de anlık geri bildirim üzerinedir. Bu nedenle etkileşimli eğitim sistemine geçilebilir. Eğitim içerikleri ve eğitmeniler için daha detaylı ön hazırlıklar yapılabilir. Eğitimlerin sonunda katılımcıların görüşleri alınabilir, görüşlere göre gerekli düzeltmeler ve geliştirmelere gidilebilir. Eğitim materyal eksikleri tamamlanabilir ve kurumlarda bilgisayar odaları oluşturulabilir. Eğitim sunumlarının görsel ve işitsel olarak daha etkili olması sağlanabilir. Branşlara özgü eğitim tanımlamaları yapılabilir. Uzaktan hizmet içi eğitim şeklinde verilen teorik eğitimler pratik eğitimler ile desteklenebilir.

Araştırmada, nitel araştırma veri toplama araçlarından görüşme yöntemi kullanılmıştır. Gelecek araştırmacılar veri üçlemesini sağlayarak; gözlem, doküman analizi ve görüşme veri toplama araçları ile daha ayrıntılı veri elde edilebileceği düşünülmektedir.

Beyan ve Açıklama / Disclosure Statement

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

The author has no conflict of interest to declare.

Finansal Destek / Funding

Bu çalışmada herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

No funding to declare for this study.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı / Author Contribution Statement

Bütün yazarlar eşit düzeyde katkı vermiştir.

All authors have contributed equally.

Etik Kurul İzni / Ethics Board Approval

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

This study does not require ethics board approval.

Bu Makaleye Atıf Vermek İçin / To Cite This Article: Güngör, F. E. ve Tarhan, B. (2021). Hizmet içi eğitim uygulamalarında uzaktan eğitim modeli: Sağlık çalışanları üzerinde bir inceleme. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 97-114.

KAYNAKÇA

- Adıyaman, Z. (2002). Uzaktan eğitim yoluyla yabancı dil öğretimi. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 1(1), 92-97.
- Altındış, S., ve Ergin, A. (2018). Kalite bağlamında sağlık personeli eğitimi. *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(1), 157-169.
- Andsoy, I., Güngör, T., Bayburtluoğlu, T. ve Yaman, S. (2012). Karabük Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu birinci sınıf hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemine ilişkin düşünceleri. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi*, 4(2), 66-73.
- Aydemir, M. (2018). *Uzaktan eğitim*. Eğitim Yayınevi.
- Bademci, G. (2003). Üniversite hastanelerinde hizmet içi eğitim organizasyonu. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 11(11), 28-31.
- Bilgiç, H. G. ve Tüzün, H. (2015). Yükseköğretim kurumları web tabanlı uzaktan eğitim programlarında yaşanan sorunlar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 26-50.
- Birkök, M.C. ve Vuranok, T.T. (2010). Uzaktan eğitim ile bilgi ihtiyacının karşılanması: Bir üniversite programı önerisi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 427-444.
- Buğdaylı, G. ve Akyürek, Ç. (2017). Hemşirelerin hizmet içi eğitim faaliyetlerine ilişkin görüşleri: Bir üniversite hastanesi örneği. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 19(1), 14-25.
- Burma, Z. (2008). AB'ye geçiş sürecinde meslek elemanlarının uzaktan öğretim ile eğitimi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 1(2), 15-20.

- Can, E. (2011). *Türkiye’de kamu personelinin hizmetiçi eğitiminde bilişim teknolojilerinin rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çakır, Ö., Calp, M. H. ve Doğan, A. (2015). Uzaktan eğitimde içerik geliştirme süreci: Gazi Üniversitesi Bilişim Enstitüsü örneği. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 4(1), 1-20.
- Çevikbaş, R. (2002). *Hizmet içi eğitim ve türk merkezi yönetimindeki uygulaması*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Çıglık, H. ve Bayrak, M. (2015). Uzaktan öğrenme ve yapısalcı yaklaşım. *IJODE*, 1(1), 87-102.
- Demiray, E. (2013). Uzaktan eğitim ve kadın eğitiminde uzaktan eğitimin önemi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 155-168.
- Düzakın, E. ve Yalçınkaya, S. (2008). Web tabanlı uzaktan eğitim sistemi ve Çukurova Üniversitesi öğretim elemanlarının yatkınlıkları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 225-244.
- Ertuğrul, E. (1999, 15-16 Kasım). *Uzaktan eğitim nedir? Uzaktan eğitimin kurumsal ilkeleri, yöntemleri, kullanım alanları, amaçları, faydaları, teknikleri nelerdir?* (Bildiri Sunumu). Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı Birinci Uzaktan Eğitim Sempozyumu, Ankara, Türkiye.
- Gül, H. (2000). Türkiye’de kamu yönetiminde hizmet içi eğitim. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3).
- Günbayı, İ. ve Tokel, A. (2014). Teknik ve meslek liselerinde meslek derslerinin etkililiğine ilişkin yönetici, öğretmen ve öğrenci görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 59-73.
- Hamdan, N. (2003). *İlköğretim okullarında görevli öğretmenlerin Milli Eğitim Bakanlığı’nın hizmet içi eğitim faaliyetleri hakkındaki görüşleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kanber, N. A. ve Gürlek, Ö. (2011). Hemşirelerin uygulanan hizmet içi eğitim programından beklentileri ve bu program ile ilgili düşünceleri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(3), 52-58.
- Kırık, A. M. (2014). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye’deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi*, 21, 73-94.
- Kitiş, A. C. (2010). *Okul yöneticilerinin uzaktan hizmet içi eğitime ilişkin görüşleri (Denizli İli örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Nizam, F. (2004, 11-13 Şubat). *Eğitim-öğretimde kitle iletişim araçlarının kullanım olanakları ve avantajları* (Konferans Sunumu). Akademik Bilişim Konferansı, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon. <https://ab.org.tr/ab04/tammetin/87.doc>
- Odabaş, H. (2003). İnternet tabanlı uzaktan eğitim ve bilgi ve belge yönetimi. *Türk Kütüphaneciliği*, 17(1), 22-36.
- Özdil, B. ve Çelik, A. (2001, Şubat 1-2). *İnternete dayalı uzaktan eğitim* (Konferans Sunumu). Akademik Bilişim Konferansı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun. <http://ab.org.tr/ab2000/dokumanlar/ozdil.txt>
- Özel, H. Ö., Yurtsever, D. ve Mutlu, S. (2012). Temel hemşirelik uygulamalarına ilişkin hizmet içi eğitimin değerlendirilmesi. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 28(3), 146-150.

- Özgöl, M., Sarıkaya, İ. ve Öztürk, M. (2017). Örgün eğitimde uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin öğrenci ve öğretim elemanı değerlendirmeleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(2), 294-304.
- Özhan, Ş. Ç., Uçar, B., Keçel, N., Görhan, F., Özbay, Ö. ve Tüzün, H. (2017, 11-13 Ekim). *Yüz yüze verilen bir hizmet içi eğitimin uzaktan eğitim formatına dönüştürülmesi: İş sağlığı ve güvenliği örneği* (Bildiri Sunumu). 5th International Instructional Technologies & Teacher Education Symposium (ITTES 2017), İzmir, Türkiye.
- Özyürek, A., Begde, Z., Yavuz, N. F. ve Özkan, İ. (2016). Uzaktan eğitim uygulamasının öğrenci bakış açısına göre değerlendirilmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2) 595-605.
- Seferoğlu, S. S. (2006). *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı*. Öncü Basımevi.
- Süt, H. K. ve Küçükkaya, B. (2016). Hemşirelik bölümü öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma*, 13(3), 235-243.
- Şenyuva, E. (2013). Hemşirelerin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 3(2), 23-41.
- Velipaşaoğlu, S., Kılıç, B. ve Aksaoğlu, G. (2005). Urla Sağlık Grup Başkanlığı Bölgesi'nde birinci basamak sağlık personelinin hizmet içi eğitimleri ve etkileyen etmenler. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (STED)*, 14(12), 260-267.
- Yıldırım, S., Yıldırım, G., Çelik, E. ve Karaman, S. (2014). Uzaktan eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik görüşleri: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 365-370.

İşlevsel, Estetik, Savunmacı, Düşmanlı: İktidarın Mekâna Müdahalesinin Bir Aracı Olarak Kent Mobilyaları*

Functional, Aesthetic, Defensive, Hostile: Urban Furniture as a Tool Used for Power to Intervene in Space

GÖKHAN ORHAN^a, SİNEM ATAY^{b,**}

^a Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Balıkesir, Türkiye

^b Arş. Gör. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Balıkesir, Türkiye

(Gönderim Tarihi/Received: 04.10.2021; Kabul Tarihi/Accepted: 20.12.2021)

ÖZ Kentte kamusal mekânı düzenleyerek insanların yaşam kalitesini artırma amacına yönelik tasarım ürünleri olarak tanımlayabileceğimiz kent mobilyalarının kentte yaşayanlar üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Son zamanlarda sayısı artan ve kullanım alanı çeşitlenen kent mobilyalarının bir kısmı sanatsal kaygı ile yapıldığına dair bir imajla sunulurken, başta yoksul ve evsizler olmak üzere kent mobilyası ile sıkı ilişki içerisinde olan bazı grupların kentsel mekânı kullanımını kısıtlamaktadır. Sadece kent mobilyası ile sınırlı kalmayan, sokağın arındırılmasına kadar uzanan bu tasarım düşüncesi kentteki marjinal gruplara karşı gizli bir düşmanlığa işaret etmektedir. Çalışma, kent mobilyalarının estetik ve modern görünüm altında gittikçe daha rahatsız edici hale gelerek evsizleri olumsuz etkilemeye ve kentsel alandan soyutlamaya çalışmasının Foucault'nun disipline edici iktidar kavramsallaştırması ışığında incelenmesini amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda literatürde kent mobilyaları ve disipline edici iktidar konularında yapılan çalışmalar incelenmekte ve konu farklı ülkelerden kent mobilyalarının düşmanlı ve kenti savunma amacıyla kullanımı konusundaki örneklerle detaylandırılmaya çalışılmaktadır. Mikro ölçekte ortaya çıkan iktidar ilişkilerinin birer dispozitif görevi gören kentsel mobilyalar üzerinden kent mekânını şekillendirerek evsizlerin varlığını ve hareketliliğini olumsuz etkilediği sonucuna varılmaktadır. Bununla birlikte, evsizlerin kentin hangi noktalarında var olabileceğinden ziyade evsizlik sorununun birebir kendisi ile ilgilenilmesi ve çözümün de burada aranması gerektiğine değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kent mobilyası, disipline edici iktidar, dispozitif

JEL Sınıflandırması: O18, P32, P46

ABSTRACT Urban furniture, as design products aimed at increasing the quality of life of people by arranging the public space in the city, has effects on the city people. Part of urban furniture is presented with an image made with artistic concern, restricting the use of urban space by some groups, especially the poor and the homeless, who are in close relationship with them. This design idea is extended to the purification of the street, which points to hidden hostility towards marginal groups. Considering Foucault's conceptualization of disciplinary power, the study aims to examine that under its aesthetic and modern appearance, urban furniture becomes more and more disturbing and tries to negatively affect the homeless as well as isolate them from the urban area. For this purpose, literature on urban furniture and disciplinary power is examined and the subject is tried to be detailed with examples of the use of urban furniture from different countries. It is concluded that power relations emerging at micro scale affect the homeless through urban furniture that acts as a dispositive and the real problem to be concerned is homelessness itself, rather than shaping homeless mobility.

Keywords: Urban furniture, disciplinary power, dispositive

JEL Classification: O18, P32, P46

* Bu çalışma 12-14 Aralık 2019 tarihlerinde Mimarlar Odası Samsun Şubesi tarafından düzenlenen Mekân Sempozyumu'nda sunulan aynı isimli bildiriden üretilmiştir.

** Sorumlu yazar / Corresponding author.

E-posta adresi / E-mail address: satay@bandirma.edu.tr (S. Atay)

1. GİRİŞ

Kent mobilyaları insanların mekânla etkileşimini sağlarken aynı zamanda onların kentsel deneyimlerini kolaylaştırmayı amaç edinen donatı unsurlarıdır. Kentte yaşayan herkes kenti aynı şekilde tecrübe etmediği gibi bu tecrübe farkı kent mekânını sıkça kullanan ancak toplumda görünür olması istenmeyen/hoş karşılanmayan kişiler söz konusu olduğunda daha da belirginleşebilmektedir. Görünürlüğe ilişkin bu talep kendini tasarım adı altında kente yapılan müdahalelerle istenmeyen bedenler üzerinde iktidar ilişkisinin kurulması şeklinde göstermektedir. Kent aydınlatmasında pembe ya da mavi ışıklar kullanılarak kamusal alandaki varlığı etkilenmeye çalışılan gençler ve illegal işlerle uğraşanların yanında kentsel mekânın istenmeyenlerinden olan evsizler de kentle sürekli etkileşim halinde olmalarına bağlı olarak mobilyalar üzerinden müdahaleye uğramaktadır. Söz konusu kent mobilyalarının başında parklarda, caddelerde ya da alışveriş merkezlerinin yakınında bulunan banklar ile kentin farklı noktalarındaki dükkânların ya da evlerin önüne konulan, oturmayı ve uzanmayı engelleyen sivri veya yuvarlak uçlu kapanlar gelmektedir.

Çevresi ve kullanıcıları ile uyum içerisinde olması gereken kentsel donatıların formu, rengi ve yapıldığı malzeme ile bulunduğu mekânı güzelleştirmesi ve mekânı paylaşan kişilerin zevk almasına yardımcı olmasına karşılık bu mekânda bulunan evsizlerin varlığına karşı tavır sergileyebilmektedir. Genellikle kentin işlek yerlerinde sıkça karşılaşılan bu kentsel mobilyalar evsizlerin kentte istedikleri mekânı istedikleri şekilde kullanmalarının önünü kesebilmektedir. Bu gibi tasarımlar yoluyla mimarların kente dokunuşları özel sektör ya da kamu idareleri tarafından kentin, kamusal alanda yaşamak durumunda kalanlardan “koruması” amacıyla sınırlandırılırken tasarım ile paralellik gösteren işlevsellik de özellikle banklar söz konusu olduğunda bildiğimiz anlamını yitirmektedir.

Kent mobilyalarının varlığını, tasarımını ve işlevini Foucaultcu bir yaklaşımın ürünü olan disipline edici iktidar kavramı çerçevesinde mikro ölçekte ortaya çıkan iktidar ilişkilerine karşılık gelecek şekilde ele almak mümkündür. Buna göre söz konusu mobilyalar kentte istenmeyen bedeninin dışlanması ve böylece disipline edilerek “normalleştirilmesini” amaçlamaktadır. Kent mobilyalarının tasarım ve kullanım süreçleri toplumsal normlara uygun düşmeyen bu bireylerin cezalandırılmasını içermektedir. Evsizlerin uzanarak üzerinde uyuyabilmesine fırsat tanımayan banklar ve sivri veya yuvarlak uçları ile insan bedenini rahatsız edecek şekilde tasarlanmış sokak kapanları kenti bu kişilerden savunmak amacıyla kullanılmakta ve bir şekilde bu bedenleri ıslah etmeye çalışmaktadır.

Evsizleri dış alanda uyumaya iten nedenler göz önünde bulundurulmadan ve bir sistem eleştirisi yapılmadan geliştirilen ve kolay baş edilebilen bulgulara odaklanan bu tür politikalar sorunu görünür olmaktan çıkarıp üzerini örtmeyi amaç edinmektedir. Bu tür kentsel müdahalelerin genellikle toplumsal gelir adaletsizliğinin belirgin olduğu gelişmiş kapitalist toplumlarda bir çözüm olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Sadece insan bedeni değil canlı bedenini de tehdit eden bu mobilyaların belirgin örneklerine Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya ve Kanada gibi gelişmiş ülkelerin büyük kentlerinde rastlanmaktadır.

2. KENT MOBİLYALARI

Hayatın vazgeçilmez unsurlarından olan kamusal alanlar kentte yaşayan herkesin kullandığı, üzerinden geçtiği, mekânla ve diğer insanlarla etkileşim içerisinde olup zaman harcadığı yerlerdir. Söz konusu etkileşimlerin ortaya çıkışına yardımcı olan pek çok unsur vardır ve kent mobilyaları da bunlardan biridir.

Literatürde “kentsel donatı elemanları”, “çevre düzenleme öğeleri” veya “kent aksesuarları” gibi kelime öbekleri şeklinde de kullanılan (Ghorab, [2015](#): 35) kent mobilyaları Çevre ve Şehircilik Bilim ve Mevzuat Terimleri Sözlüğünde “halkın kullanması için yol, kaldırım, park gibi genel alanlara yerleştirilen mobilya ve donatı” olarak tanımlanmıştır (Toptancı, [2012](#): 323). Söz konusu mekânları sadece açık alanlara sınırlamak da konuya parçacıl bakmak ile sonuçlanacağından kent mobilyalarının kamusal kullanıma açık her yerde olabileceği gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Kentsel deneyimi kolaylaştıran kent mobilyaları çok farklı amaçlarla kurgulanmış unsurlardır. Ghorab ve Caymaz’ın ([2014](#): 769) da dediği gibi bu mobilyalar konfor, ulaşım, rahatlama, eğlence ve dış etkenlerden korunma amacına yönelik olarak tasarlanabilmektedir. Bu nedenle kent mobilyalarını oturma, aydınlatma, bilgilendirici gösterenler, su öğeleri, üst örtü donatıları, satış yerleri, sanat nesnelere, zemin kaplamaları ve oyun alanları gibi çok farklı işlevlere göre kategorilere ayırmak mümkündür (Yıldızcı’dan aktaran Külekçi, [2018](#): 92-93).

Kullanıcıların kolayca ulaşım rahatça kullanabilmesi beklenen kentsel mobilyaların (Kargar ve Ghassami, [2016](#): 41) tasarımında göz ardı edilmemesi gereken farklı boyutların bulunduğunu ifade eden Gupta ve Bhatti ([2015](#): 174) bu boyutlardan bazılarının görünüm, işlev ve biçim olduğunu ifade etmektedir. Kentsel mobilyaların varlığını ve kullanımını etkileyen önemli bir boyut olarak görünüm, kent mobilyasının kentte yaşayanların estetik kaygılarına karşılık verip vermemesiyle yakından bağlantılıdır. Tarih boyunca güzellik hissiyatının mekânın olumlu algılanmasını sağlayacağı düşüncesi ile kentin tasarlanmasında estetik kaygılar ön plana çıkmış (Ghorab ve Caymaz, [2014](#): 762) levhalar, tabelalar, çeşmeler ve ağaçlar gibi özel tasarımlar üzerinden şekillenen estetik kaygılar kamusal alanların tasarımında önemli bir rol oynamıştır (Velibeyoğlu, [1998](#): 101). Bu görüşü destekleyenler göze hitap eden bir kentin sakinleri açısından daha cazip hale gelerek yaşanabilirliğinin artabileceği düşüncesinden yola çıkarak kentsel müdahalelerde bulunulmasını ön görmüştür. Söz konusu müdahaleler kimi zaman bu kentsel donatım öğeleri sayesinde kent kimliği yaratma çabalarının bir parçası olarak da önemli işlevler üstlenmiş (Olgun ve Erdoğan, [2016](#): 680) ve sadece o kentte bulunan insanlar için değil farklı kentlerden hatta ülkelerden gelerek kenti deneyimleyenler üzerinde de etki bırakmıştır.

Mevcut çalışma açısından ele alınması gereken bir diğer boyut işlevselliştir. Kent mobilyalarının işlevinin ne olması gerektiğine dair kimi fikirler ileri sürülmüş, bunların bir kısmı kentsel mobilyaların tek bir işleve indirgenemeyeceğini belirtmiştir (Asatekin, [1976](#)). Buna göre kent mobilyaları tasarlanırken tek bir işleve yönelik tasarlanmamakta, kent sakinleri de bu mobilyaları tek bir amaç doğrultusunda kullanmayabilmektedir. Ancak kenttaşlar tarafından hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın kent mobilyasının işlevi bu kişilerin kentsel deneyimlerini kolaylaştırmak ve onların kente entegrasyonuna yardımcı olmaktır. Gupta ve Bhatti’nin ([2015](#): [174](#)) de vurguladığı gibi kent mobilyaları, dinlenmek ya oturmak gibi deneyimlerin yanında sosyal etkileşimler için de uygun bir ortam yaratmaktadır. Bu nedenle, toplumun farklı kesimlerinden insanların bir araya gelmesi ve bu kesimler arasındaki iletişimin kuvvetlendirilmesi de yine kent mobilyalarından beklenen bir işlev olmaktadır. Kent mobilyalarının işlevselliği, kent sakinlerini rahat hissettirme ve bire bir onu tecrübe etme isteği uyandırma (Allahdadi, [2017](#): 174) amacı ile yakından ilişkilidir. Buna göre, mobilyayı kullanan kişiler için kent deneyimi ihtiyaçlarına cevap verecek derecede ve sorunsuz olmalıdır.

Kent mobilyalarına dair değinilmesi gereken bir başka husus da bu mobilyaların biçimidir. Kentsel tasarım sürecinde mobilyanın biçiminin işlevine göre seçilmesi yani amacına uygun olması önemlidir. Söz konusu hususlar göz önüne alınmadan tasarlanan kent mobilyası ne kadar eşsiz veya estetik olursa olsun beraberinde kimi sorunları da getirebilmektedir (Ghorab ve Caymaz, [2014](#): 762). Mobilyanın işlevi ile iç içe geçmiş olan biçimi Yücel’in ([2006](#): 26) değindiği gibi ergonomik olma amacını taşımalı ve bu nedenle mobilyanın genişliği, yüksekliği ve açıları antropometrik ölçülere göre

ayarlanmalıdır.

Görünen amacının ve kullanımının yanında kent mobilyaları kentsel ilişkilerin bütününi yansıtmaktadır (Şatır ve Korkmaz, 2005: 140). Hem bireysel hem de kolektif ihtiyaçlara cevap vermesi amaçlanan kent mobilyaları temel işlevlerinin yanı sıra daha büyük bir sistemin parçası olan nesnelere olarak görülmelidir (del Real vd., 2006: 2-3). Kullanıcılarının çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan kentsel unsurlar olarak kent mobilyalarının tasarımı salt bir amaca indirgenemeyecek kadar karmaşık bir süreci içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle, özel alandan kamusal alana uzanan bir kavram olarak kentsel mobilya tasarımı (Kuang vd., 2013: 495) meydanlara çiçek kutusu yerleştirme veya otobüs ve taksi istasyonlarını belirlemenin ötesinde (Nadim ve Azani, 2016: 1032) kentte yaşayanların zihinsel ve psikolojik durumlarını da etkileyen bir süreçtir (Allahdadi, 2017: 166).

3. KENT MOBİLYALARININ FARKLI AKTÖRLERCE KULLANIMI

Kentte kamusal kullanıma açık olan yerlerde farklı bireyler ve çıkarlar karşı karşıya gelmektedir. Bu çıkar çatışması kent mekânını şekillendirirken kentin aldığı biçimin kabul edilebilir olup olmadığına dair tavır belirleyen farklı aktör görüşleri bulunmaktadır. Sokaklarda veya bankalarda uyumak, dilenmek, içmek ve çeşmelerde yıkanmak gibi davranış biçimlerinin kentsel çevreyi tehlikeli hale getireceği düşüncesi ile güvenliğe duyulan talep kentin dönüşümüne yol açarken (Bergamaschi vd., 2014: 8-9) bu dönüşümü hızlandıran aktörlerin başında yerel yönetimler gelmektedir. Yerel yönetimler özellikle suç ve toplumsal çatışma gibi argümanlarla kent planlamasında ve dizaynında güvenlik konusuyla giderek daha fazla ilgilenmeye başlamıştır (Austin & Jütersonke, 2016: 4). Kamusal alanı güvenli ve risksiz hale getirmenin yanında buradaki toplumsal etkileşime yön vermek de bir diğer amaç olmuştur. Tüm bunların yanında kentte yaşayanların rahatça alışveriş yaparak kent ekonomisinin sürdürülebilirliğine katkıda bulunması yine yerel yönetimlerin müdahalesini gerektirebilmektedir. Bu durumlar kamusal alanı kullananların kendini güvende hissederek kent mekânını rahatça kullanabilmesi için buranın steril hale getirilmesi politikalarını da beraberinde getirmiş, kent mobilyaları bu politikaların önemli bir parçası haline gelmiştir. Yerel yönetimlerin almış olduğu kimi kararlar evsizler gibi kentin işlek yerlerini sıklıkla kullanan grupların dışlanmasıyla sonuçlanmaktadır. Örneğin, Melbourne'de 2010'lu yıllarda oturmayı veya yatmayı önleyen turist otobüsü duraklarının tasarımının standartları yerel yönetim tarafından belirlenmiştir (Hui, t.y.: 7-8).

Yerel yönetimlerin yanında kapanların veya kısıtlayıcıların kurulduğu yerlerdeki dükkân sahiplerinin de kentin dizayn edilmesi, evsizler gibi istenmeyen gruplardan arındırılması ve bu kişilerin kentte görünmez hale getirilmesinde önemli payı bulunmaktadır. Kimi işletme sahipleri evsizler ve dilencilerin müşterilerini kaçırmalarını ve dolayısı ile işlerinin azalmasını engellemek amacıyla kent mobilyalarına güvenmektedir (Letherwood, 2020). 2015 yılında, İngiltere'de perakendeciler tütün kullanma, çöp atma ve uyuma gibi işletmeler için pek de sağlıklı olmayan davranışlarda bulunanları mekânlarından uzak tutmak için dükkanlarının girişlerinin etrafına metal çıkıntılar yerleştirmiş ve eleştiri almışlardır (Wallace, 2018). Bu tarz uygulamaların esas nedeni dükkan sahiplerinin dükkanlarının önünü müşteriler için uygun hale getirmek amacıyla kimi kent mobilyalarının kullanımına başvurmak gibi bir yasal hakka sahip olabilmesidir (de Fine Licht, 2017: 36).

Kentlerde vatandaşlar da kendi rahatları için "kale" ve "panopticon" modellerinden esinlenerek video kameraların ve yüksek duvarların yanında istenmeyen kişilerin varlığını ortadan kaldırmak için eğimli ve sivri uçlu kent mobilyalarına başvurabilmektedir (Bergamaschi vd., 2014: 6). 1822'de Amerika Birleşik Devletleri'nde evin giriş kısmına sivri uçlu bariyerler koyarak olası bir köle isyanına

karşı savunma geliştiren ev sahiplerinin (Wilson, 2018) farklı bir versiyonu günümüz kentlerinde ortaya çıkmıştır. Kimi kenttaşlar evlerinin önüne kısıtlayıcı koydurarak evsizlerin buralarda zaman geçirmesini ve uyumasını engellemeye çalışmaktadır. Örneğin, her ne kadar farklı kesimlerin tepkisini çekmiş olsa da 2014 yılında Londra'nın merkezinde lüks dairelerin bulunduğu bir apartman blokunun sahipleri evsizleri caydırmak için binanın dışındaki yere küçük metal sivri uçlar yerleştirmiştir (Joy, 2017).

Toplumsal aktörler arasındaki bir müzakerenin sonucu olan kent mekanında yaşayan evsizler kamusal alanı “işgal edip” görünümünü değiştirirken kentin bir paydaşı haline gelmektedir (Bergamaschi vd., 2014: 3-4). Bu nedenle kent mobilyaları ile ilgili tartışmalara önemli bir aktör olarak evsizlerin de dâhil edilmesi gerekmektedir. Kent mobilyalarının kullanımı idealde kentte yaşayan herkesi ilgilendirse de bazı durumlarda evsizler gibi marjinal kesimin hareket alanı kısıtlanmakta ve davranışları düzenlenmektedir. Daha ileri giderek cezalandırmaya kadar varabilen bu gibi tepkilerin arkasında yatan neden de yine güvenlik ve kent savunması olarak karşımıza çıkmaktadır. Etkileşimlerin üzerinde gerçekleştiği ve bu nedenle fiziki ve toplumsal boyutları içerisinde barındıran bir mekân olarak kentsel kamusal alanda (Ferrari'den aktaran Miranda, 2019: 57) evsizler kentle etkileşimlerinin yoğunluğuna rağmen deneyimlerini diğer pek çok sakinle aynı kalitede yaşayamamaktadır. Bu nedenle, evsizlerin kamusal alan ve kent mobilyaları kullanımını detaylı incelemek gerekmektedir.

Genel olarak geceyi geçirecek sabit, düzenli ve uygun bir yerden mahrum olan evsizler (Henry vd., 2018: 2) zamanlarını sokaklarda ve barınabilmek için uygun buldukları yerlerde geçirmek durumunda kalmaktadır. Bu durum evsizlerin kentsel alandaki görünürlüğünü artırmakta ve kimi grupların tepkisini çekmektedir. Günümüz toplumunda evsiz beden, toplumun geri kalanınca hem ideolojik hem de fiziki bakımdan tehdit olarak algılanmaktadır (Kawash, 1998: 325). Bu görünür olma halinden duyulan rahatsızlık evsizlere karşı mücadele halini almakta ve bu mücadele çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilmektedir. Bu yöntemlerden biri olarak kentsel tasarımın kullanımı kent mobilyalarının evsizlerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak bir şekilde bu mobilyaları kullanmalarını engellemektedir.

4. FOUCAULT VE DİSİPLİNE EDİCİ İKTİDAR

Foucault çeşitli iktidarların gruplar ve bireyler üzerinde nasıl kullanıldığını inceleyerek bir iktidar analizi yapmaktadır. Foucault sahip olunmanın ötesinde icra edilen bir şey olan iktidarı (Foucault, 1995: 26) her tür ölçekte ve her durumda ortaya çıkabilecek bir ilişki olarak kavramsallaştırmaktadır. Temel olarak bireyleri şekillendirmek ve dönüştürmek amacıyla kullanılan iktidar (Välíkangas & Seeck, 2011: 13) gündelik hayatın her alanında gözlenmekte ve tekrar tekrar üretilmektedir. Ne var ki söz konusu ilişkiler her seferinde farklı şekillerde karşımıza çıkmakta ve kimi zaman varlığını açık açık gösterirken kimi zaman da gizliden gizliye var olmaktadır. Bu noktada Foucault bir sınıflandırma yaparak üç tür iktidar ilişkisinden bahsetmektedir: Egemen iktidar, biyoiktidar ve disipline edici iktidar.

Tarihsellik içerisinde batı toplumlarındaki iktidar ilişkilerinin ilki olarak egemenlikle bağdaştırdığı iktidar kavramsallaştırmasında Foucault yaşam ve ölüm üzerinde dolaylı bir iktidardan bahsetmektedir. Buna göre, belirli koşullar altında egemen kendi özneleri üzerinde güç kullanma hakkını elinde tutmaktadır. Egemen otoritenin kendine yönelik bir tehdit ile karşılaştığında suçlulara karşı cezai önlemler alması durumunda bu iktidar iyice belirginleşmektedir (Foucault, 1978: 135). Tarafların kim olduğunun kolaylıkla bilindiği bu iktidar tipinde ilişki araçlar eliyle ve çok açık bir şekilde kurulmaktadır. Kısacası, geleneksel iktidar biçimi olarak egemen iktidarda iktidarın kendisi

görünür hale getirilerek sergilenmektedir.

İlerleyen dönemde, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda, egemen iktidarın yanında biyoiktidar ve disipline edici iktidar gibi farklı iktidar biçimleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Erlenbusch, [2015](#): 1). Biyoiktidar belirli bir nüfusu kontrol etmek isteyen ve bu nedenle daha makro ölçekli bir ilişkiler bütününe karşılık gelirken, disipline edici iktidar özellikle birey üzerinde çalışmakta, bedene odaklanmaktadır (Foucault, [2003](#): 250). Bu durumda iktidar yerelde bireysel seçimler, davranışlar ve etkileşimlerde gelişmektedir (Lynch, [2011](#): 22).

Disipline edici iktidar kullandığı yöntem bakımından kendini kanlı canlı var eden egemen iktidardan farklıdır. Burada ilişki, iktidarı beden üzerinde dolaylı olarak hissettiren ve bedeni terbiye etmeye çalışan bir ilişki türüne evrilmiştir. Söz konusu terbiye Foucaultcu anlayışta belirli normlara göre yapılmaktadır. Ancak bu normlar katı bir yasal kavram olmanın ötesinde, davranışların hangisinin “normal” hangisinin “anormal” olduğunu belirlemede kullanılan bir ölçüte karşılık gelmektedir (Foucault, [1978](#): 184). Anormal olarak belirlenen davranış biçimlerinin normalleştirilmesi ise disipline edici iktidar sayesinde olmaktadır. Disiplin, bedenlerine odaklanarak insanların varlığını etkilerken bedeninin mekândaki dağılımını ve faaliyetlerini kontrol etmektedir. Disipline edici iktidar, bedenlerin terbiye edilmesinin normalleştirildiği bir süreçtir. Bahsi edilen normalleştirme sürecinde bir toplumsal aparat olan dispoitiflerin yadsınamaz rolü bulunmaktadır (Foucault, [2007](#): 57). Türkçe’ye basitçe araçlar olarak çevrilebilen dispoitifler, Foucault’ya göre iktidar ilişkilerinin önemli bir unsurudur. Onda dispoitif algısı söylemlerden, kurumlardan, mimari formlardan, düzenleyici kararlardan, yasalardan, idari önlemlerden, bilimsel ifadelerden, felsefi, ahlaki ve hayırsever önermelerden oluşan bir heterojenliğe karşılık gelmektedir. Baskın bir stratejik işleve sahip olan ve belli bir ihtiyaca cevap vermesi amacıyla kullanılan oluşumlar olarak dispoitifler söylenenler kadar söylenmeyenlerden de oluşmaktadır (Foucault, [1980](#): 194-195). Dispoitiflerin bir temsil sembolü ya da işaret olduğu da göz önünde bulundurulduğunda bu işaretin “okunabilmesi” meselesi önemli hale gelmektedir (Pløger, [2008](#): 53).

Dispoitiflerin en göze çarpanı Jeremy Bentham tarafından tasarlanan Panoptikondur. Panoptikon mahkûmlar, deliler, hastalar veya öğrenciler gibi yaşamlarına düzen verilen gruplar için tasarlanmış bir mimari üründür. Gücünü görünür ama doğrulanamayan bir gözetim ilişkisinden alan Panoptikon barındırdığı fiziksel özellikleri itibarı ile her daim oradadır ve görünürdür ancak gözetlenen kişi gözetlenip gözetlenmediğini ve gözetleniyorsa bunun ne zaman olduğunu bilememektedir (Foucault, [1995](#): 200-201). Diğer dispoitifler de tıpkı Panoptikon gibi onlara işlevsellik katan toplumsal aktörlerden bağımsız bir şekilde iktidarı üretmektedir. Diğer bir ifade ile burada isimsizleşerek sürdürülen iktidar ilişkisini kuran tarafın görünür olması gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır. İktidarın kim tarafından uygulandığı önemini yitirirken, iktidarı kullanan kişi ya da kişilerden ziyade o iktidarın uygulanış biçimi önem kazanmaktadır (Grbin, [2015](#): 308; Lynch, [2011](#): 23).

Mikro-ölçekteki insan ilişkileri ve etkileşimlerinden yola çıkan Foucault’ya göre amaçsız bir iktidar ilişkisinin varlığından söz etmek mümkün değildir ([1995](#): 27). Mimari ve kentsel tasarım, bir öz disiplin yaratma ve suçlular ya da yoksullar gibi kimi toplumsal grupların içselleştirdiği bir kontrol sistemi yaratmayı amaçlamaktadır (Zieleniec, [2007](#): 143). Gözetlenen yani iktidar ilişkisine maruz kalan kişi artık kendi kendini sınırlamaktadır. Bu durum iktidarın bireylerin özüne ulaşması ve kendi davranışlarına, tutumlarına, söylemlerine, öğrenme süreçlerine ve günlük yaşamlarına yerleştirmesine dayanmaktadır (Foucault, [1980](#): 39, 142).

Kısacası, Foucault’nun iktidar anlayışına göre iktidar her yerde ve her tür ilişkide karşımıza çıkabilmektedir. Kimi iktidar ilişkileri fiziksel olarak kendini doğrudan gösterip hissettiren ve uygulayıcısı ile uygulananı belirginken, kimisinin tarafları ve kullanılan araçlar daha az fark edilebilirdir. Disipline edici iktidar ilişkilerinin gözlemlendiği durumlar ikinci ilişki biçimine karşılık

gelmektedir. Bu iktidar türü dispoitifler yardımıyla kendini var etmekte ve görünür kılmaktadır.

Kentsel tasarımın, doğrudan görünür olan ile ona eklenmiş olan arasındaki ilişki ile bağlantılı olası ve planlar ve metinler gibi söylenmişler ile niyet ve önyargı gibi söylenmemişler arasındaki bağlantıya göre belirlenmesi (Pløger, [2008](#): 52) kent mekânını, kentsel mobilyalar aracılığı ile iktidar ilişkilerinin kurgulandığı ve tekrar tekrar üretildiği mecra haline getirmektedir. Söz konusu iktidar ilişkileri Foucault tarafından ileri sürülen düşüncelerle örtüşen bir hal almaktadır. Her ne kadar çalışmalarında özel olarak klinikler, hapishaneler ya da sınıflar gibi iktidar ilişkilerinin görüldüğü spesifik mekânlar üzerine odaklanmış olsa da Foucault'nun bakış açısından kent mobilyaları ve onun iktidar süreçleri ile olan bağlantısını okuyabilmek de mümkündür. Bir sonraki bölümde disipline edici iktidar kavramı ile kent mobilyaları arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılacaktır.

5. DİSİPLİNE EDİCİ İKTİDAR VE KENT MOBİLYALARI

Yukarıda da bahsedildiği üzere kentsel mobilyaların çok farklı amaçlara yönelik olduğundan söz etmek mümkündür. Mevcut çalışma bakımından kent mobilyalarının banklar ve sandalyeler gibi oturma birimleri olarak kullanılanları ile caydırıcılık içeren kapan gibi sınırlandırıcılar önem taşımaktadır. Bu tarz mobilyalar dinlenme amacına yönelik tasarlanmakta ya da estetik kaygıları içinde barındırmakta iken asıl olarak gizlilik ve güvenlik nedeniyle gerekli görülen yerlerde mekânın bölümlenmesini ve mekândaki kişilerin kontrolünü sağlamaktadır (Ghorab, [2015](#): 47, 59).

Genel olarak yaya trafiğinin yoğun olduğu kentin en işlek yerlerinde yer alan perakende alışveriş koridorları, transit duraklar, plazalar ve sanatsal etkinliklerin yapıldığı alanların yakınına konulan banklar (Gupta & Bhatti, [2015](#): 177) kentsel toplumsal yaşamla iç içe olan ve mobilyayı kullanan kişiler için bir “görünürlük meselesi” ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu kişi ve grupların varlığı kentte bir tehdit olarak algılanırken bu tehdidin ortadan kaldırılması amacıyla disipline edici iktidar yöntemlerine başvurulmaktadır.

“İstenmeyen” insanları kamusal ve yarı kamusal alanlardan uzak tutmak amacıyla özel olarak tasarlanmış tekli koltuklar ve üzerinde yatmanın mümkün olmadığı banklar gibi mobilyaların kent tasarımında kullanılması mekânın evsizlerden arındırılmasına yönelik bir hamle olarak stratejik bir işlev görmektedir (Busch-Geertsema, [2006](#): 13; Karaburçak, [2019](#): 68). Şekil 1’de gösterilen “hijyenik bankların” ya da eski ahşap bankların yerine konulan plastik koltukların kısa süreli bile olsa uzanmak için ne kadar uygunsuz olduğu göz önünde bulundurulduğunda mağaza önlerini dekore eden tasarımcılar ve bazı apartman yöneticilerinin “kendi” alanlarında istenmeyen unsurlar olan evsiz insan bedenlerini kontrol ettiği sonucuna varılabilmektedir (Doherty vd., [2006](#): 6; Meert vd., [2006](#): 30).

Özel mülk sahipleri ve yerel yönetimler eli ile mekân üzerinde söz sahibi olunup bankların oturma işlevinin baskın hale getirilerek alternatif kullanımlarının engellenmesi (Karaburçak, [2019](#): 68-71) ile kent evsizlerden arındırılmaya çalışılmaktadır. Örgütsel, politik ve ahlaki açıdan maruz kaldıkları kısıtlamalara mekânsal sınırlamalar da eklenen evsizler günlük rutinleri engellendiği gibi yaşam mücadelesi verdiği alandan da sökülüp çıkarılmaktadır (Snow & Mulcahy, [2001](#): 154). Bunun sonucunda, evsizler kendi yaşam alanlarını ve uyuma alışkanlıklarını değiştirmek durumunda kalmaktadır (Meert vd., [2006](#): 30).

Şekil 1

Los Angeles kent merkezinde bir bankta uyumaya çalışan kişi

Not. Tyler Nix tarafından çekilen ve Unsplash adlı internet sayfasında yayımlanan fotoğraf Real Change News adlı internet sayfasından alınmıştır (Real Change News, [2019](#)).

Kentte istenmeyenleri uzaklaştırmaya yönelik çabaların ürünü olan bankların yanı sıra sınırlandırıcı işlevi gören çit ve kapan gibi kentsel donatı öğeleri de gittikçe yaygın hale gelmektedir (bkz. Şekil 2). Bu öğelerin kullanımı estetik görüntü ortaya çıkarma amacıyla da yakından ilişkilidir. Ancak bu tasarımların mekânın gücünü hissettirme (Meert vd., [2006](#): 30; Olgun ve Erdoğan, [2016](#): 675) ve iktidar ilişkilerini görünür kılma ile olan bağlantısı kent mobilyasının işlevselliğinin ve tasarımının sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Disipline edici iktidarın cisimleşmiş versiyonu olarak kent mobilyaları kentsel kamusal alanların en önemli kullanıcılarından biri olarak evsizlerin kontrol altına alınması, yaşadıkları yerlerden uzaklaştırılarak dışlanması ve düzenleme veya cezalandırma stratejilerine maruz kalmasının bir aracı olmaktadır (Bergamaschi vd., [2014](#): 1).

Şekil 2

Market önüne uzanmayı engelleyen kapanlar

Not. Kent Williams tarafından çekilen fotoğraf KALW Local Public Radio internet sayfasından alınmıştır (KALW Local Public Radio, [2018](#)).

Literatürde kent mobilyalarının özgün olmasının da bir başka önemli husus olduğu üzerinde durulmakta (Aksu, [2012](#): 373), estetik algısı ve mobilyaların biçim boyutu ile yakından ilişkili olan bu durumda özgünlüğün işlevsel farklılaşma gerçeğini geri plana attığı görülebilmektedir. Söz konusu mobilyaların kimi durumlarda evsizlerin uyumasını engellemekten başka bir işe yaramayacağı açıktır. Ne var ki, tasarım açısından da göze hitap edebiliyor oluşları bu kent mobilyalarının toplumda gerçek işlevinin sorgulanmamasına ve pek çoklarının kabul görmesine neden olmaktadır. Bu nedenle tüm bu müdahalelerin aynı zamanda “mekânların güzelleştirilmesi” ya da daha “estetik hale getirilmesi” gibi bir söylemle yapılıyor olması tesadüf değildir. Özgün kent mobilyalarının bazılarının masum olmadığını, arkasında düşmancıl bir tavırla kent tasarlama sürecinin yattığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ancak kabul edilmelidir ki düşmancıl bir anlayışla tasarlanan bu mobilyalar estetik açıdan da kentte yaşayanları tatmin edebilecek durumdadır ve genel olarak sorgulanmaktan uzaktır. Sorgulanmayan bu tarz mobilyaların tasarımına bakıldığında özellikle pek çok bankın dalga şeklinde ve modern bir anlayışla tasarlandığı görülmektedir (Letherwood, [2020](#)). Ek olarak, bazı bankların metallere iki üç oturağa ayrılacak şekilde tasarlanması üzerinde uyumayı engellerken kimilerinin de arkalıksız şekilde tasarlanması uzun süreli oturma önünü kesmektedir. Bazı banklar üzerinde oturanı, ayaklarının yere değmesini engelleyerek, bir süre sonra rahatsız edecek şekilde yükseğe monte edilebilmektedir. Bununla birlikte kimi durumlarda oturmayı engelleyen ve sadece ayakta durarak dayanmaya izin veren çitaların (99percentinvisible.org, [2016](#)) bulunduğu otobüs duraklarına rastlanmaktadır. Bu gibi duraklar gündelik hayatta sürekli kullanılan duraklardan farklı olduğu için dışarıdan bakıldığında modern ve daha sanatsal bir görüntü sunmaktadır. Düşmancıl kent mobilyalarının önemli bir örneği olarak Camden bankı (Camden bench) her ne kadar alışılmış banklardan farklı gözüksün de kullanımı olumsuz etkileyecek şekilde eğimli ve köşeleri tuhaf şekilde yuvarlatılmış bir beton parçasıdır (99percentinvisible.org, [2016](#)). Beton olması dolayısıyla üzerinde uzun süreli oturulması veya yatılması çok da mümkün olmayan bu tasarımlar eğer kullanılabilirse ancak kısa süreli dinlenme için kullanılabilirlerdir.

Şekil 3

Estetik bir görünüm sunan kent mobilyası

Not. Stanley Q. Woodvine tarafından çekilen fotoğraf The Georgia Straight internet sayfasından alınmıştır (Straight, [2015](#)).

Bir dâhil edilme veya dışlanma ilişkisi kuran dispoitifler aracılığı ile kendini gösteren disipline edici iktidar mekandan kovulan bedenlerin bir araya gelmesini de engellemekte, kenti savunmaya geçerek “steril” kalmasını sağlamaya çalışmakta ve sosyalleşme süreçlerini de baltalamaktadır. Evsizlerin “dış tehditlerine karşı korumalı” hale getirilen saldırgan mekânlar (Davis, 1992: 233) ve dışlayıcı mobilyalar halkın “güvenliğinin” sağlanması amacıyla tasarlanmaktadır. Söz konusu tasarım topluma ve kamusal hayata dâhil olma sınırlarının belirlenmesinde de birincil konumda yer almaktadır. Bu durum, diğer gruplar için cazip hale getirilmeye çalışılan kentlerin evsizler için yaşanmaz mekânlar haline getirilmesinin bir yöntemidir. Tıpkı Panoptikon’un ortaya çıkardığı ilişkide olduğu gibi kent mobilyasını tasarlayanlar da evsizlerin gözetim altında olmasını ve sokaklarda görünür halde gezmemesini, diğer insanların güvenliğini sağlamak amacıyla kenti evsizler için yaşanmaz hale getirerek “evsizlere karşı savaş” açmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle Karaburçak’ın (2019: 68) da ifade ettiği gibi bahsi geçen tasarımlar saldırgan, düşmanlı veya savunmacı gibi nitelendirmelerle örtüşmektedir.

Kent mobilyaları içerisinde yukarıda bahsedilen özelliklere sahip olanlar genel olarak Amerika, Kanada ve diğer gelişmiş kapitalist ülkelerde tasarlanarak kullanılmakta ve böylece buralardaki metropollerde sayıca artış gösteren evsizlerin kamusal alanda görünür olması engellenerek bir otokontrol sistemi geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bahsi geçen metropollerin kent mobilyaları acılığıyla yapılan müdahaleler sonucunda “temizlenerek” daha iyi bir imaj sergilemesi için mücadele eden idareler, özel sektör kuruluşları ve vatandaşlar kentin istenmeyenleri üzerindeki iktidar yarışının aktörleri olarak evsizleri kamusal alanda kurmaya çalıştıkları özel hayatlarını idame ettirmekten de alıkoymaktadır.

6. SONUÇ

Kent mobilyaları kentteki toplumsal ilişkileri şekillendiren önemli unsurlardandır. Kent deneyimini kolaylaştırma etkisi bulunan bu öğelerin kimi durumlarda toplumsal yaşam normlarına uygun hareket etmediği ve sorun yarattığı gibi bahanelerle evsizlerin deneyimlerini olumsuz etkilediği görülmektedir. Söz konusu olumsuz etki, evsizlerin kent mekânından dışlanması, davranışlarının terbiye edilmesi ve bedenlerinin cezalandırmasına kadar uzanabilmektedir. Böylece kent mekânı Foucault tarafından disipline edici iktidar olarak adlandırılan ilişkiler bütününe sahnesi haline gelirken evsiz bedeni de bu ilişkinin nesnesi vazifesini görmektedir.

Kent mobilyalarına yapılan müdahalelerle kentteki hareketleri, diğer insanlar veya evsizlerle etkileşimi kısıtlanan ve sonuç olarak yalnızlaşma sorunu ile karşı karşıya kalma olasılığı bulunan evsizlerin mekânda var olması ya kendini disipline ederek bu durumdan kurtulmasına ya da görünür olmamasına bağlı kılınmaktadır. Bütün bunların kent mobilyaları aracılığı ile olması çoğunlukla gelenekselleşmiş iktidarın ete kemiğe bürünmüş iktidar aygıtlarını görmeye alışkın olan pek çokları tarafından fark edilmeyen bir iktidar ilişkisine karşılık gelmektedir.

Disipline edici iktidar evsiz bedeni üzerindeki kontrolünü kent mobilyasının işlevini değiştirerek ve onu düşmanlı bir forma sokarak gerçekleştirmektedir. Kent mekânını savunmanın bir yöntemi haline gelen bu nedenle savunmacı olarak adlandırabileceğimiz bu mobilyalar aynı zamanda pek çok durumda estetik görüntüsü ile göze hoş görünmekte ve tasarımın arkasında yatan gerçeği gizleyebilmektedir. Kimilerince “tasarım suçları” olarak adlandıran (Adler-Gillies, 2018) bu gibi tasarım ürünleri aslında kentsel mekânda var olan iktidar ilişkilerinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar düşmanlı kent mobilyaları ve evsizler ile ilgili sayısal çalışma yapılmadığından kent mobilyaları yüzünden yaşam alanı değişmek zorunda kalan evsizlere ilişkin

detaylı bilgiye sahip olunamasa da bu konu üzerine yapılan çalışmalar ve haberlerden evsizlerin yaşam alanının daraldığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Düşmanlı kent mobilyalarının evsizliğin görece fazla olduğu diğer az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler yerine genel olarak gelişmiş ülkelerde kullanılıyor olması dikkat çekici bir özelliktir. Gelirin adaletsiz dağılımına bağlı olarak kentte var olan ve sayısı gün geçtikçe artan evsizlerin varlığı kentteki “steril” çoğunluğun iyiliği doğrultusunda engellenmeye çalışılmaktadır. Burada yapılan en büyük hata ise evsizlik sorunu ile mücadele etmek yerine evsizlerin kentin hangi noktalarında görünür olabileceğine dair sorular sorularak politikalar geliştirilmesidir. Evsizlik gibi karmaşık ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir sorunun geçici ve parçalı çözümlerle halı altına süpürülmesinden bu marjinal kesimin topluma dahil edilmesi için çaba sarf edilmelidir. Konu ile ilgili önemli adımlar atan Finlandiya’da olduğu gibi yönetimlerin geliştireceği konut politikaları ile tamamen sona erdirilirse bile evsizlik sorununda iyileşmelerin yaşanabileceği açıktır. Ayrıca, kent mobilyalarının evsizlerin ve marjinal gruplar aleyhine tasarlanmaması da önem taşımaktadır. Bu konu ile ilgili güzel bir örnek halk ile arasına engel koymadığına dair mesaj vermek isteyen Syriza hükümetinin Atina Syntagma Meydanı’nda yer alan parlamento binasını halktan ayıran metal engelleri kaldırmasıdır. Bunun yanında düşmanlı ve disipline edici kentsel mobilyaları yerine evsizlerin içerisinde barınabileceği parazit mimari tasarımlarının yapılması kalıcı politikaların yanında kısa süreli çözümler sunabilecektir. Bu düzenlemeler gündelik hayatta farklı aktörler arasında evsizlik üzerinden kurulması olası iktidar ilişkilerinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olabilecektir.

Beyan ve Açıklama / Disclosure Statement

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

The author has no conflict of interest to declare.

Finansal Destek / Funding

Bu çalışma Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından BAP-19-1009-139 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

This study is funded by Bandırma Onyedü Eylül University (Project No: BAP-19-1009-139).

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı / Author Contribution Statement

Bütün yazarlar eşit düzeyde katkı vermiştir.

All authors have contributed equally.

Etik Kurul İzni / Ethics Board Approval

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

This study does not require ethics board approval.

Bu Makaleye Atıf Vermek İçin / To Cite This Article: Orhan, G. ve Atay, S. (2021). İşlevsel, estetik, savunmacı, düşmanlı: İktidarın mekâna müdahalesinin bir aracı olarak kent mobilyaları. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 115-128.

KAYNAKÇA

- 99percentinvisible.org (2016). *Unpleasant design & hostile urban architecture*. 07.05.2016 tarihinde <https://99percentinvisible.org/episode/unpleasant-design-hostile-urban-architecture/> adresinden erişilmiştir.
- Adler-Gillies, M. (2018). *Design crimes: How 'hostile architecture' is quietly hurting our cities*. 02.03.2018 tarihinde <https://www.abc.net.au/news/2018-03-02/design-crimes-how-hostile-architecture-is-hurting-our-cities/9498912> adresinden erişilmiştir.
- Aksu, Ö. V. (2012). Kent mobilyaları tasarımında özgün yaklaşımlar. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2(6), 373-386.
- Allahdadi, M. (2017). Explaining the criteria of designing urban furniture and landscape, with a cultural-social design approach. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 165-175.
- Asatekin, M. (1976). Endüstri tasarımında tasarım ölçütlerine bütünsel bir yaklaşım. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2, 247-263.
- Austin, J. L. & Jütersonke, O. (2014). *Understanding the grammar of the city: Urban safety and peacebuilding practice through a semiotic lens*. Geneva Peacebuilding Platform Paper no: 14.
- Bergamaschi, M., Castrignanò, M., & De Rubertis, P. (2014). The homeless and public space: Urban policy and exclusion in Bologna. *Revue Interventions économiques*, 51, 1-20. <http://journals.openedition.org/interventionseconomiques/2441>
- Busch-Geertsema, V. (2006). Urban governance, homelessness and exclusion. Homelessness and access to space in Germany. https://www.researchgate.net/publication/238083501_Urban_Governance_Homelessness_and_Exclusion_Homelessness_and_Access_to_Space_in_Germany
- Davis, M. (1992). *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*. Verso.
- de Fine Licht, K. (2017). Hostile urban architecture: A critical discussion of the seemingly offensive art of keeping people away. *Etikk i praksis*, 11(2), 27-44.
- del Real, P., Tomico, O., Pons, L. & Lloveras, J. (2006, September 7-8). *Designing urban furniture through user's appropriation experience*. *Teaching Social Interaction Design* (Paper Presentation). The 8th International Conference on Engineering and Product Design Education, Salzburg, Austria. <https://www.designsociety.org/publication/28226/Designing+Urban+Furniture+Through+User%E2%80%99s+Appropriation+Experience%3A+Teaching+Social+Interaction+Design>
- Doherty, J., Busch-Geertsema, V., Karpuskiene, V., Korhonen, J., O'Sullivan, E., Sahlin, I., Tosi, A., & Wygnańska, J. (2006). *The changing role of the state: Homelessness and exclusion: Regulating public space*. European Federation of National Organisations Working with the Homeless, Brussels, Belgium.
- Erlenbusch, V. (2015). *From sovereignty to war: Foucault's analytic of power: E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/pdf/60180>
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality, Volume I: An introduction*. Pantheon.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings 1972-1977*. Pantheon.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage.
- Foucault, M. (2003). *Society must be defended: Lectures at the college de France 1975-1976*. Picador.
- Foucault, M. (2007). *Security, territory, population: Lectures at the Collège de France 1977-78*. Palgrave Macmillan.

- Ghorab, P. & Caymaz, G. F. Y. (2014). Evaluation of street furniture according to basic design principles. *International Journal of Electronics Mechanical and Mechatronics Engineering*, 4(3), 757-772.
- Ghorab, P. (2015). *Kent mobilyalarının temel tasarım ilkelerine göre değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Grbin, M. (2015). Foucault and space. *Социолошки преглед*, XLIX(3), 305-312.
- Gupta, N. & Bhatti, V. (2015). Importance of street furniture in urban landscape. *International Journal of Latest Trends in Engineering and Technology (IJLTET)*, 5(3), 174-179.
- Henry, M., Mahathey, A., Morrill, T., Robinson, A., Shivji, A., & Watt, R., Abt Associates. (2018). *The 2018 annual homeless assessment report (AHAR) to Congress Part 1: Point-in-Time Estimates of Homelessness*. The U.S. Department of Housing and Urban Development. <https://www.wpr.org/sites/default/files/2018-ahar-part-1-compressed.pdf>
- Hui, N. K. (t.y.). Attacking defensive architecture: Criminalisation and victimisation by hostile designs in Victoria. https://www.parliament.vic.gov.au/images/stories/committees/SCLSI/Inquiry_into_Homelessness_in_Victoria/Submissions/S59A_-_Nicholas_Kay_Hui.pdf
- Joy, T. (2017). *Hostile architecture: A quiet war against the disadvantaged*. 22.09.2017 tarihinde <http://wesleyanargus.com/2017/09/22/hostile-architecture-a-quiet-war-against-the-disadvantaged> adresinden erişilmiştir.
- KALW Local Public Radio. (2018). *99% invisible: Unpleasant design* [Photograph]. <https://www.kalw.org/show/99-invisible/2018-01-28/99-invisible-unpleasant-design#stream/0>
- Karaburçak, A. (2019). Kamusal mekânın kısıtları ve imkânları: Savunmacı mimarlık ve evsizlik. *Mimarlık*, 331, 68-71.
- Kargar, R. & Ghassami, M.. (2016). Urban furniture and leisure of citizens (Case study of Sabzevar urban parks). *Journal of Civil Engineering and Urbanism*, 6(2), 40-47.
- Kawash, S. (1998). The homeless body. *Public Culture*, 10(2), 319-339.
- Kuang, F. C., Wu, Z. H. & Liu, X. (2013). A study on urban furniture designed based on landscape imagery. *Applied Mechanics and Materials*, 361-363, 493-496.
- Küleççi, E. A. (2018). Kent donatı elemanlarında özgün tasarımların peyzaj ergonomisiyaklaşımıyla irdelenmesi. *Süleyman Demirel University Journal of Architecture Sciences and Applications Research*, 3(2), 89-109.
- Letherwood, I. (2020). *Hostile architecture*. 19.03.2020 tarihinde <https://fhspost.com/hostile-architecture/> adresinden erişilmiştir.
- Lynch, R. (2011). *Foucault's theory of power. Michel Foucault: Key concepts*. Acumen Publishing Limited.
- Meert, H., Stuyck, K., Cabrera, P. J., Dyb, E., Filipovic, M., Györi, P., Hradecký, I., Loison, M. & Maas, R. (2006). *The changing profiles of homeless people: Conflict, rooflessness and the use of public space*, European Federation of National Organisations Working with the Homeless, Brüksel, Belçika.
- Miranda, A. E. (2019). Urban furniture design, identity, and collective memory. *The International Journal of Architectonic, Spatial, and Environmental Design*, 13(1), 57-68.
- Nadim, Z. & Azani, M. (2016). Studying the effect of urban furniture on satisfaction of domestic tourists in Isfahan bus terminals. *Open Journal of Geology*, 6, 1032-1044.
- Olgun, R. ve Erdoğan, R. (2016). Urban furniture and user satisfaction: The example of Antalya-Gulluk avenue. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, 66(2), 674-682.
- Pløger, J. (2008). Foucault's dispositif and the city. *Planning Theory*, 7(1), 51-70.

- Real Change News. (2019). *A homeless man tries to sleep on a hostile design bench in downtown LA* [Photograph].<https://www.realchangenews.org/news/2019/07/17/world-has-hostile-architecture-problem-public-space-becoming-private>
- Snow, D. A. & Mulcahy, M. (2001). Space, politics, and the survival strategies of the homeless. *American Behavioral Scientist*, 45(1), 149-169.
- Straight. (2015). *Homeless in Vancouver: Fairview's inoffensive defensive architecture*. [Photograph].<https://www.straight.com/blogra/419666/homeless-vancouver-fairviews-inoffensive-defensive-architecture>
- Şatır, S. ve Korkmaz, E. (2005). Urban open spaces with examples & the classification of urban furniture. *ITU Faculty of Architecture Department of Industrial*, 2(1/2), 130-141.
- Toptancı, C. (2012). *Çevre ve şehircilik bilim ve mevzuat terimleri sözlüğü*. Nesim Matbaacılık.
- Välíkangas, A. & Seeck, H. (2011). Exploring the Foucauldian interpretation of power and subject in organizations. *Journal of Management and Organization*, 17(6), 812-827.
- Velibeyoğlu, K. (1998). *Walkable streets (evaluation of streets in the context of urban theory, life and form)* (Unpublished master thesis). Izmir Institute of Technology The Graduate School, Izmir.
- Wallace, E. (2018). *What's behind the uptick in hostile architecture?* 21.03.2018 tarihinde <https://www.architecturaldigest.com/story/hostile-architecture> adresinden erişilmiştir.
- Wilson, R.J. (2018). *Hostile architecture: How cities are designed to control your behavior?* 09.03.2018 tarihinde <https://www.urbo.com/content/hostile-architecture-how-cities-are-designed-to-control-your-behavior/> adresinden erişilmiştir.
- Yücel, G. F. (2006). Kamusal açık mekânlarda donatı elemanlarının kullanımı. *Ege Mimarlık*, 59, 26-29.
- Zieleniec, A. (2007). *Space and social theory*. SAGE Publications.

2020 Yılında Covid-19'un Türkiye'deki Havalimanları Uçuş İstatistiklerine Etkisi ve Bu Etkinin Havalimanı Sahiplik Durumuyla İlişkisi

The Impact of Covid-19 on Flight Statistics of Airports in Turkey in the Year 2020 and the Relationship of the Impact with Ownership Situation

FATİH AKKANAT ^{a,*}

^a Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Bursa, Türkiye

(Gönderim Tarihi/Received: 13.11.2021; Kabul Tarihi/Accepted: 28.12.2021)

ÖZ Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 salgını, küresel boyutlara ulaşmış ve tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Dolayısıyla birçok sektör Covid-19'dan etkilenmiştir. Örgütsel etkililiğin göstergelerinden olan çıktılarda da bu etki gözlemlenmektedir. Covid 19 sebebiyle etkililiği etkilenen sektörlerden birisi de havacılıktır. Birçok ülke ve kurum, havacılık faaliyetlerinde kısıtlayıcı uygulamalar getirmişlerdir. Ayrıca Covid-19'un genel olarak bütün sektörleri etkilemesinden havacılık da payını almıştır. Dolayısıyla havacılık, hedeflenen değerlere ulaşılabilmesi hususunda Covid-19'dan etkilenmiştir. Bu çalışmada Covid-19'un 2020 yılındaki etkisi Türkiye'deki havalimanlarındaki uçuş istatistikleri bağlamında incelenmektedir. Ayrıca havalimanı sahiplik durumunun bu etkiden etkilenmesinde farklılık yaratabileceği düşünülmüştür. Bu kapsamda bu çalışmada bu etkinin havalimanı sahiplik durumu ile ilişkisi de (sivil ya da sivil asker ortak protokollü) incelenmektedir. Öncelikle Covid-19'un 2020 yılındaki etkileri açıklanmıştır. Ardından istatistiki analizler tatbik edilmiştir. Tespit edilen farklılığın anlamlılık düzeyi $p<0,05$ 'ten büyük bulunmuştur ($p<0,087$). Dolayısıyla -her ne kadar kabul değerinden çok yüksek olmasa da- istatistiki bakımdan %95 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, salgın, uçuş istatistikleri, havacılık, havalimanı

JEL Sınıflandırması: L93, M19, R49

ABSTRACT The Covid-19 pandemy -which occurred in Wuhan, China- has become global and affected the whole world. For this reason, many sectors have been affected by Covid-19. This effect is also observed in outputs, which are indicators of organizational effectiveness. Aviation is one of the sectors that effectiveness of it has been affected by Covid-19. Many countries and institutions have imposed restrictive practices on aviation activities. In addition, aviation has received its share from the fact that Covid-19 affects all sectors in general. Therefore, aviation has been affected by Covid-19 in terms of achieving the estimated goals and values. In this study Covid-19's impact in the year 2020 is examined in the context of the airports flight statistics in Turkey. Furthermore it is thought that the airport ownership status may make a difference in being affected by this effect. Within this framework, this study examines the relationship between this effect and the ownership status of the airport (civilian or civilian military protocol). First of all, the impacts of Covid-19 in 2020 are explained. Then, statistical analyzes were applied. The significance level of the detected difference was found to be greater than $p<0.05$ ($p<0.087$). Therefore, although it is not much higher than the acceptance value, no statistically significant difference was detected at the 95% significance level.

Keywords: Covid-19, pandemy, flight statistics, aviation, airport

JEL Classification: L93, M19, R4

* Sorumlu yazar / Corresponding author.

E-posta adresi / E-mail address: fatakkanat@gmail.com (F. Akkanat)

1. GİRİŞ

Küreselleşen Dünya' da işletmeler açısından – her ne kadar belirlenmesinde ve ölçümünde büyük bir çeşitlilik söz konusu olsa da – çeşitli işletme ilkeleri varlığını sürdürmektedir ve bunlardan birisi de performanstır (Efil, 2015: 4-7). İşletme faaliyetleriyle birebir ilintili olan performans kavramı, birçok farklı boyuta ve yaklaşıma sahiptir. Bunlardan birisi de örgütsel etkililiktir. Kısaca hedef ve beklentilere ulaşabilme derecesi olarak ifade edilebilen örgütsel etkililik, (Hagerer, 2019: 275-276) etkililikle ve örgütsel çıktılarla doğrudan ilintilidir. Ancak çıktılar bir nevi yarının konusu iken hedef ya da beklenti belirleme ise bugünün konusudur (Mitra, 2020: 81-82). Bir diğer ifadeyle fırlatılan okun zaman içerisinde süzülerek hedefine belirli bir oranda isabeti söz konusudur. Dolayısıyla örgütsel etkililik ve performans zaman süzgecinden geçeceği için; çıktıları etkileyen sosyal, ekonomik, siyasi vs. çevrelerden (ve özellikle de kriz boyutuna varan çevresel etkilerden) etkilenme potansiyelini taşımaktadır (Sagala, 2006: 53- 54).

Havacılık da; çok büyük yatırımlar üzerine temellenen, sermaye yoğun, hızlı büyüyen, yüksek sabit maliyetlere nazaran düşük kar oranlarının söz konusu olduğu bir sektördür ve ekonomik, sosyal, biyolojik, politik ve iklimsel krizlerden etkilenme potansiyeli ve riski yüksek bir alandır (Karataş, 2020: 2-3). Öte yandan havacılık aynı zamanda farklı coğrafyaları – hatta kıtaları- birbirine bağlama ve insanların uzun mesafeli hareketliliği üzerine temellenmiştir. Salgın denilen olgunun yayılımı da farklı coğrafyalardaki insanların sirkülasyonu üzerine temellenmektedir ya da bir diğer ifadeyle salgınlara karşı alınan tedbirler bu sirkülasyonu durdurmaya yönelik olmaktadır. Dolayısıyla tüm Dünya' ya yayılarak etkileyen Covid-19 salgını havacılığı da etkilemiştir. Bu etkinin göz ardı edilemeyecek kadar güçlü olduğu görülmektedir – hatta diğer birçok sektöre göre havacılık bu etkiyi daha güçlü hissetmektedir (Kwon, 2020: 86) – ve yansımalarının uzun yıllar devam etmesi beklenmektedir (Salman vd., 2020: 100-102). Başlangıç döneminde (2020 yılının ilk yarısı gibi) (Gottipati vd., 2020: 208-209) daha kısa süreli bir etki öngörülürken 2020 yılı sonu itibarıyla bu etkinin gücü daha net gözlemlenebilmektedir. Bu kapsamda Avrupa seyrüsefer üst kuruluşu Eurocontrol, Hava Yolu Taşıyıcıları Birliği IATA (International Air Transport Association), Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü ICAO (International Civil Aviation Organization) gibi uluslararası havacılık kuruluşları da bu etkiye işaret etmektedir. Havacılıkla ilgili üst kuruluşların yanı sıra OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) gibi uluslararası teşkilatlar da bu duruma odaklanmaktadır. OECD (2020) havacılığın hem çok büyük bir etki altında olmasından hem de birçok diğer alan ile bağlantısı olmasından dolayı bu hususta odaklanılması gereken bir alan olduğunu belirtmektedir.

Diğer taraftan 2020 yılında (Covid-19 her ne kadar 2019 yılı sonunda Çin'de ortaya çıkmış olsa da 2020 yılı Mart ayında küresel bir salgın olarak ilan edilmiştir) Covid-19'un havacılığın çeşitli alanları üzerine etkisini ele alan çalışmalar da ilgili yazında da yerini almaktadır (Gössling, 2020: 1-4; Kwon, 2020: 86-87; Lim, 2020: 91; Gottipati vd., 2020; Linden, 2021). Havacılığın hızlı bir gelişim gösterdiği son 50 yıl içerisinde çeşitli kriz dönemleri de yaşanmıştır (Körfez Savaşları, 11 Eylül 2001 İkiz Kuleler Saldırısı, 2008 Ekonomik Krizi, SARS, Eyjafjallajokull volkanı vs.). Ancak hiçbir kriz, Covid-19 gibi hava trafiğini küresel anlamda neredeyse durma noktasına getirmemiştir (Akça, 2020: 46). Dolayısıyla bu etkiyi ele alan çalışmaların ilgili yazında çeşitli bağlamlarda daha çok yer almasını beklemek yerinde olacaktır. Mevcut çalışmanın ilgili yazına yapacağı katkı açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Öte yandan farklı örgüt yapılarının çevresel etkilere ve krizlere karşı farklı tepkiler verebildikleri bilinen bir husustur. Birbirinden farklı yapılara sahip olan işletmelerin birbirinden farklılık gösteren örgütsel yetenekleri, etkililikleri ve performansları mevcuttur (Kareem ve Alameer, 2019: 402-403).

Dolayısıyla çevresel etkilere ya da yaşanan krizlere karşı askeri ya da sivil örgütlerin birbirinden farklı etkililik düzeyleri göstereceği düşünülebilir. Bu kapsamda bu farklılığı ele alan çalışmalar da ilgili yazında yer almaktadır (Sagala, [2006](#): 53-71; Brown vd., [2009](#): 111-118). Bu çalışma, Covid-19'un havalimanları performansı ve etkililiği üzerine etkisinin sivil ya da asker sahiplik durumuna göre anlamlı farklılık göstereceği düşüncesi üzerine temellenmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, Türkiye'deki sivil ve asker/sivil ortak kullanımlı havalimanlarındaki uçuş istatistiklerinde Covid-19 sebebiyle yaşanan düşüşte istatistiksel olarak anlamlı farklılık olup olmadığını araştırmaktadır. İlgili yazında bu farklılığı Covid-19 etkisi bağlamında ele alıp araştıran benzer bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Mevcut çalışmanın bu özelliği ile yazındaki ilk çalışma olacağı düşünülmektedir. Bu yönüyle önem arz ettiği düşünülmektedir.

Mevcut çalışma kapsamında ilk olarak örgütsel etkililik ve sahiplik durumunun etkisi ele alınmıştır. Ardından Covid-19'un havacılık üzerine yarattığı etkiden bahsedilecek ve havalimanı uçuş istatistiklerindeki düşüş ele alınıp kısaca açıklanmıştır. Sonrasında da sivil ve sivil/asker ortak kullanım havalimanları uçuş istatistikleri arasında anlamlı farklılık olup olmadığına yönelik istatistiksel analizler uygulanmıştır ve ardından elde edilen bulgular açıklanmıştır. En son olarak da ele alınan konular ve elde edilen bulgular ışığında sonuç kısmı ve öneriler yer almaktadır.

2. ÖRGÜTSEL ETKİLİLİK VE SAHİPLİK DURUMUNUN ETKİSİ

Örgütsel etkililik kavramı; beklenti, elde edilen çıktılar ve hedeflerle ilintilidir (Kareem, [2019](#): 31). Farklı bakış açıları ve yaklaşımların olduğu örgütsel etkililik kavramının ele alınmasında ve tanımlanmasında tam bir ittifak bulunmamaktadır. Ancak ilgili yazında "hedef" yaklaşımının genel kabul gördüğü gözlemlenmektedir (Raina ve Shahnawaz, [2017](#): 7). Dolayısıyla bir örgütün çıktılarının beklenti ve hedeflerine ulaşabilme derecesi olarak tanımlanabilir.

Örgütsel etkililik kavramı uzun süredir ilgili yazında ele alınmaktadır (Angle ve Perry, [1981](#): 1-14; Zammuto, [1984](#): 606-616). Temel bir konu olması nedeniyle ilgili yazında önemini korumakta ve birçok farklı yaklaşıma ve kavrama da temel teşkil etmekte ya da katkı sunmaktadır (Zammuto, [1984](#): 606). Dolayısıyla örgütsel etkililik kavramını birçok farklı bağlamda birçok farklı kavram ile ele alan çalışmalar ilgili yazında yer almaktadır. Bunlar arasında Birleşik Arap Emirlikleri sağlık sistemindeki örgütsel etkililik pratiklerini ele alan (Hussain vd., [2020](#): 915-938), örgütsel etkililiğin işgörenin demografik özellikleriyle (çalışma süresi, eğitim düzeyi vs.) ve örgüt iklimiyle ilişkisini ele alan (Asadi ve Davoudi, [2017](#): 390-394), psikolojik sermaye ile ilişkisini ele alan (Soni ve Rastogi, [2017](#): 1-9), Afrika'daki örgütlerin örgütsel etkililiğini ele alan (Zoogah vd., [2015](#): 7-31) ve Pakistan'daki yüksek eğitim kurumları bağlamında örgütsel etkililiği ele alan (Haider vd., [2019](#): 116-128) çalışmalar örnek olarak gösterilebilir.

Diğer taraftan örgüt yapısı ve sahiplik durumunun, krizlerin örgütsel performans ve etkililik üzerine etkisi ile ilişkisi olduğu bir diğer ifadeyle asker ya da sivil örgütlerin krizlerden etkilenme düzeylerinin farklılık arz edeceği (Sagala, [2006](#): 53- 58) ilgili yazında öne sürülmektedir. Bu çalışma kapsamında bu düşünce ışığında; 2020 yılı içerisinde Türkiye'deki havalimanlarındaki uçuş istatistiklerine Covid-19'un etkisi ele alınmasının yanı sıra uçuş istatistiklerinde yaşanan düşüşün havalimanı sahiplik durumu (sivil ya da sivil asker ortak kullanımlı olması) ile ilişkisi incelenecektir. İlgili yazında bu ilişkiyi inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır.

3. COVID-19'UN 2020 YILINDA HAVACILIĞA ETKİSİ

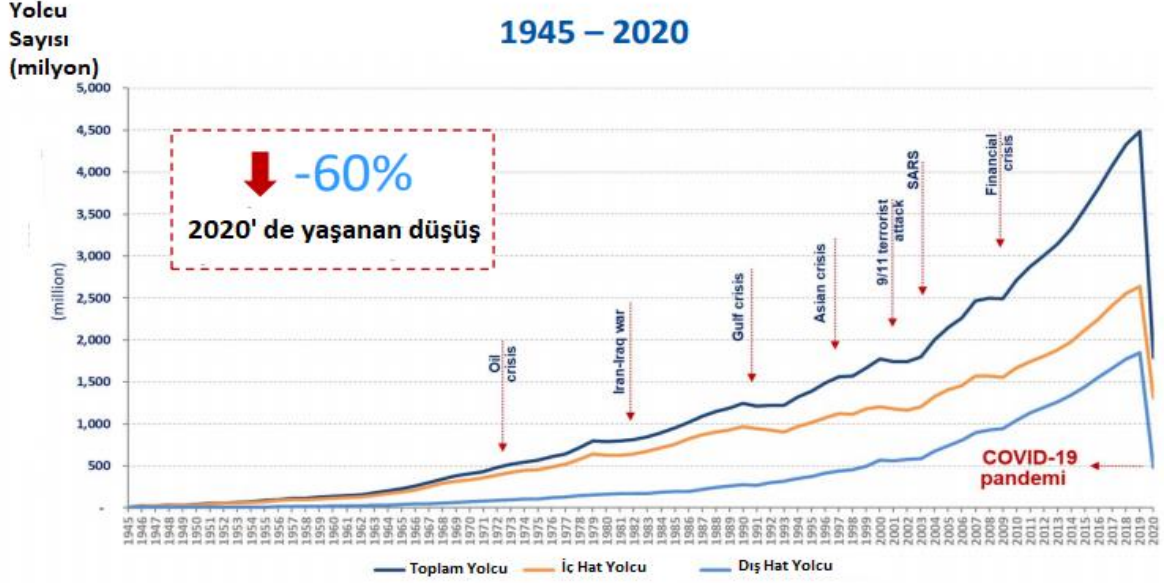
Wright kardeşlerin 1903'te Kuzey Karolina'da ilk uçuşu gerçekleştirmesinden bu yana sadece yaklaşık yüz yıl geçmesine rağmen havacılık baş döndürücü bir hızla gelişim göstermiştir. Bu gelişim neticesinde içerisinde birçok farklı bileşeni barındıran (hava yolu şirketleri, meydan işleticileri, uçak üretimi, bakımı, hava seyrüsefer hizmet sağlayıcıları vs.) kompleks bir sektör gelişmiştir. Böylece havacılık, modern insan hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Aksoy ve Dursun, 2018: 1061). Küreselleşme ile de karşılıklı bir ilişki içerisinde olan havacılık, hem küreselleşme sayesinde daha çok gelişmiş hem de geliştikçe küreselleşmenin motorlarından birisi olup ona katkı sağlamıştır. Arada 11 Eylül saldırıları gibi krizler ya da diğer yerel krizler olsa da küresel anlamda sürekli bir büyüme ve gelişme tecrübe edilmekteydi. Bir örnek vermek gerekirse; 2017 yılında bir önceki yıla kıyasla %7,7' lik bir hava trafik artışı yaşanmıştır ve küresel anlamda 4 milyar 71 milyondan fazla yolcu hava taşımacılığını kullanmıştır (bu sayıya uçuş ekipleri gibi uçuş görevlileri de dahil edildiğinde 4,1 milyarı aşmaktadır). Dünya Havacılık Örgütü- ICAO 2040 yılına dek bu sayının 10 milyarı geçeceğini öngörmekteydi (ICAO, 2018). Bu öngörüye Afrika'nın durumunu da ilave etmek gerekmektedir. Afrika'nın ekonomik gelişmişlik düzeyi sebebiyle havacılık pastasından aldığı az orandaki pay gitgide oransal olarak artmaktadır. Ayrıca Afrika'da beklenen nüfus patlaması bu oran artışında ivmeyi beraberinde getirebilir (BM, 2019). Bu hızlı gelişim süreci neticesinde, çeşitli alt sektörleri ve bunlar arasında gelişmiş bir koordinasyon ağını içeren kompleks bir havacılık dünyası meydana gelmiştir.

Ancak daha önce de değinildiği gibi; havacılık yapısal özellikleri sebebiyle ekonomik, sosyal, biyolojik, politik ve iklimsel krizlerden etkilenme potansiyeli ve riski yüksek bir alandır (Karataş, 2020: 2-3). Diğer bir ifadeyle bu komplike sistem krizler karşısında üst düzey bir bağımsızlığa sahip değildir. Bu kapsamda Covid-19 krizinden de etkilenmiştir ve –havacılığın düzenli gelişeceği yönünde yapılmış olan yapılan tahmin ve öngörülerle terslik teşkil edecek şekilde-yukarıda değinilen kompleks havacılık sistemine adeta bir darbe vurulmuştur. Bu darbe yöresel olmaktan öte küresel düzeyde gerçekleşmiştir. Daha önce dile getirdiğimiz bütün uzun dönemli olumlu beklentiler adeta tepetaklak olmuştur (Linden, 2021: 1). Önceki yıllardaki beklentilerle hiç kıyaslanamayacak ölçekte düşüşlerle karşılaşmıştır. Hatta hava yollarını kullanan yolcu sayısı bağlamında ele alınacak olunursa daha önceki hiçbir krizle karşılaştırılmayacak derecede bir kriz söz konusu oldu. Bu durum Şekil 1'de görselleştirilmektedir.

Şekil 1 kapsamında 1945 ve 2020 yılları arasında yolcu sayısı ele alınmaktadır. Görüldüğü üzere 2020 yılında yaşanan azalış daha önceki krizlerde (Petrol Krizi, Körfez Savaşı, 11 Eylül İkiz Kuleler Saldırısı, SARS vs.) yaşanan düşüşlerden çok daha derindir. Yolcu sayısındaki düşüş hem iç hatlar hem de dış hatlar da derin bir şekilde gerçekleşmiştir.

Şekil 1

1945-2020 Arasında Havayolunu Kullanan Yolcu Sayıları

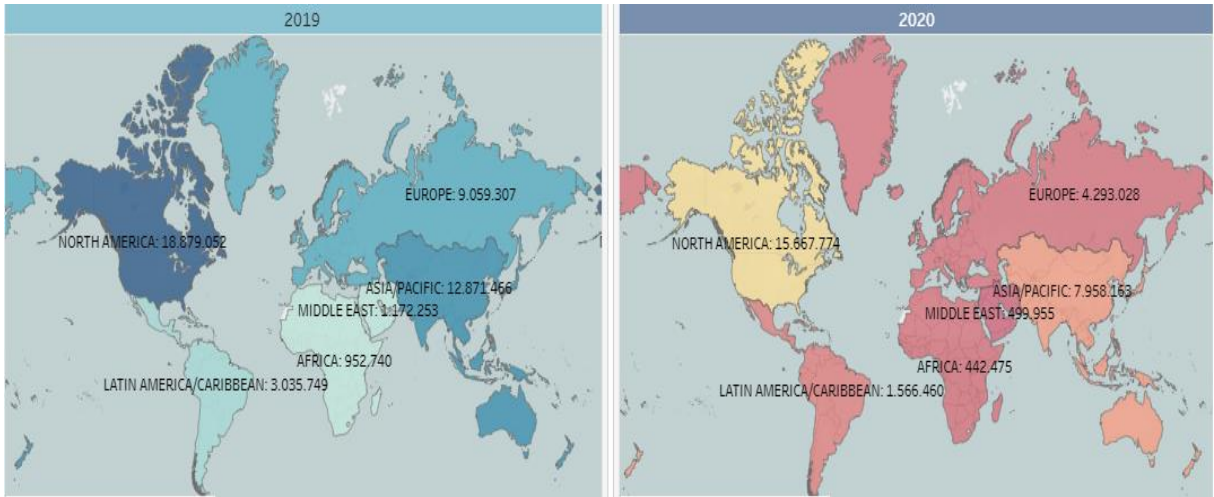

Kaynak: (ICAO, 2021a: 5).

Öte yandan Dünya hava trafiğinde 2019 ve 2020 istatistiklerinin kıyaslaması Şekil 2'de görselleştirilmektedir.

Şekil 2

2019 ve 2020 Yıllarında Dünya Hava Trafiği

Kaynak: (ICAO, t.y.).

Diğer taraftan Dünya hava trafiğinde yaşanan düşüşler 2019 yılına göre oransal olarak ve bölgesel düzeyde Tablo 1'de ifade edilmektedir.

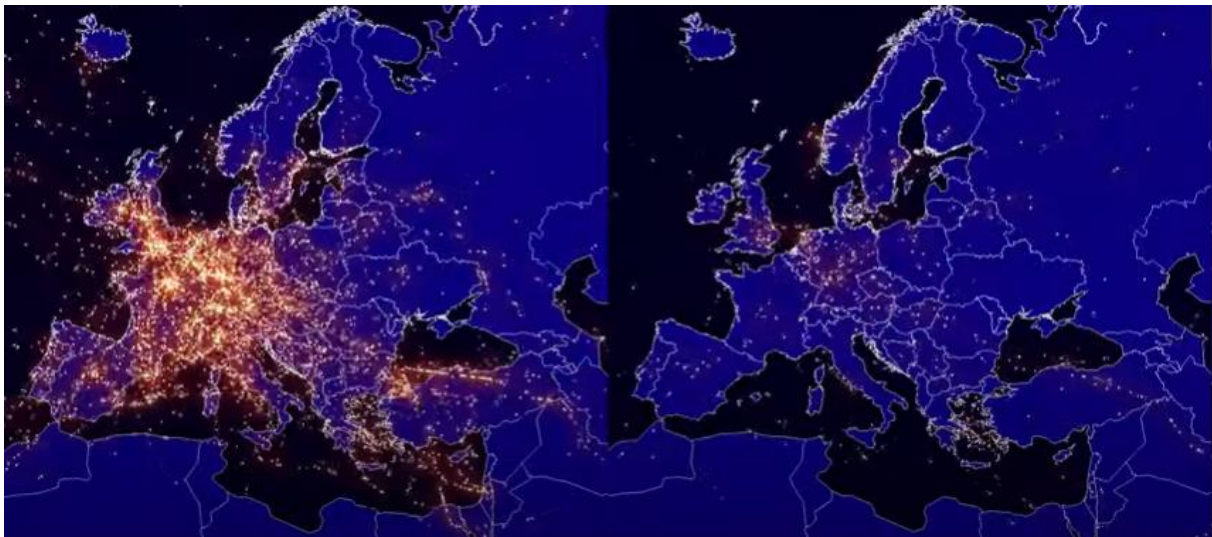
Tablo 1*2020 Yılında Yaşanan Hava Trafik Düşüşleri*

Bölge	2019 yılına kıyasla yaşanan düşüş
Asya/Pasifik	-%38,17
Avrupa	-%52,61
Kuzey Amerika	-%17,01
Latin Amerika/Karayipler	-%48,40
Orta Doğu	-%57,35
Afrika	-%53,56
Toplam	-%33,81

Kaynak: (ICAO, [t.y.](#)).

Görüldüğü üzere tüm dünya genelinde hava trafiğinde %33,81'lik bir düşüş yaşanmıştır. Yine ICAO verilerine göre (2021b) 2020 yılındaki düşüş en çok Nisan ve Mayıs aylarında yaşanmıştır. Onları Haziran ayı takip etmektedir. Bölgeler açısından ele alındığında ise; en az düşüş %17,01 ile Kuzey Amerika bölgesinde yaşanmıştır. Ülkemiz bu sınıflandırmada Avrupa bölgesi içerisinde yer almaktadır. Avrupa bölgesinde 2020 yılında yaşanan hava trafik düşüşü – %52,61 ile Dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir.

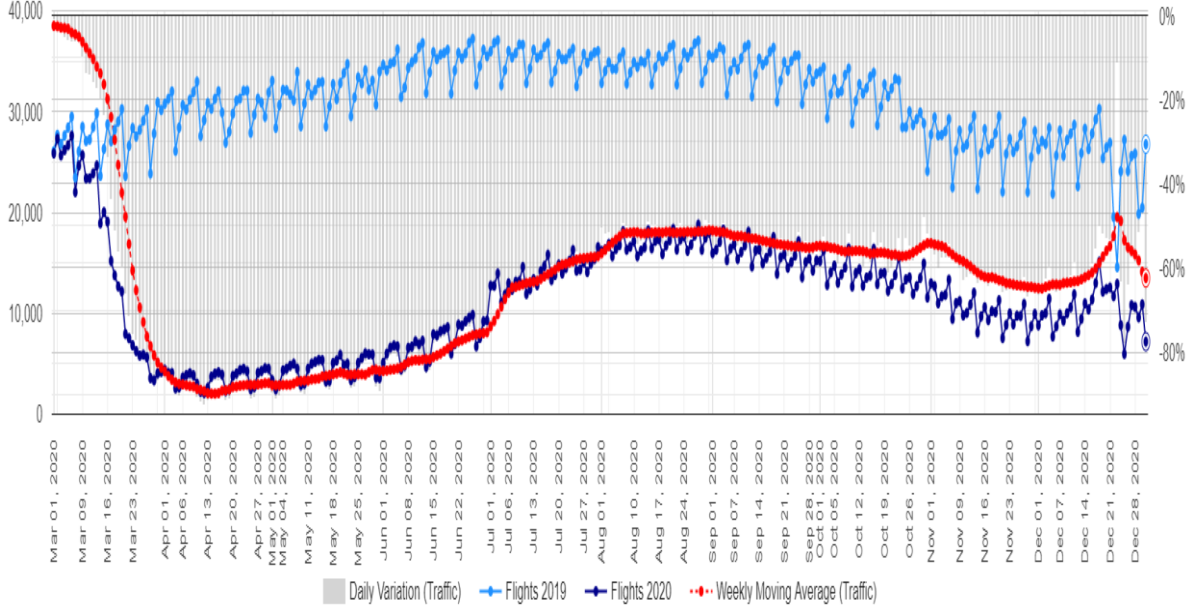
Türkiye'nin de yer aldığı Avrupa hava sahasında yaşanmış olan düşüş hususunda bir diğer örnek de Şekil 3'te görselleştirilmektedir.

Şekil 3*Avrupa Hava Sahasındaki Hava Trafiği Düşüşü: Nisan 2019 ve Nisan 2020'nin Kıyaslanması*Kaynak: (NBC News, [2020](#)).

Avrupa hava sahası içerisinde 1 Mart 2020-31 Aralık 2020 tarihleri arasında bir önceki yıla göre karşılaştırmalı trafik düşüş oranı da Şekil 4'te görselleştirilmektedir.

Şekil 4

Avrupa Hava Sahası İçerisinde 1 Mart-31 Aralık Arası Yaşanan Hava Trafik Düşüşü

Kaynak: (Eurocontrol, [t.y.](#)).

Şekil 3'te görüldüğü üzere Mart ayından itibaren - 2020 yılı sonu Noel dönemi haricinde- Avrupa hava sahasında büyük bir düşüş gerçekleşmiştir. Ayrıca bu etkinin sadece 2020 yılı ile sınırlı kalmayacağı, uzun yıllar havacılık sektöründe hissedileceği öngörülmektedir (Linden, [2021](#): 1). Eurocontrol ([2020](#)) tahminlerine göre Avrupa hava sahasındaki trafik sayısının 2019 seviyesine geri dönmesi en iyi ihtimalle 2024 yılında gerçekleşebilecektir. Ama orta senaryoya göre 2024 yılında, 2019 yılındaki seviyenin %92'si, kötü senaryoya göre ise %75'inin gerçekleşebilmesi beklenmektedir.

Diğer taraftan yine Eurocontrol verilerine göre Ankara hava sahası Avrupa hava sahası içerisinde en yoğun hava sahası olmuştur. IGA İstanbul Havalimanı en yoğun ikinci Sabiha Gökçen Havalimanı ise en yoğun dördüncü havalimanı olmuştur. Ancak Devlet Hava Meydanları İşletmesi'nin (DHMİ) yayınladığı verilere göre 2020 yılı içerisinde Türkiye' de (overflight da dahil olmak üzere) %48'lik bir düşüş yaşanmıştır. Aydın Çıldır, Elazığ, Kastamonu, Gökçeada, Kocaeli Cengiz Topel, Siirt, Tokat ve Uşak Havalimanlarında artış gerçekleşmesine rağmen diğer tüm havalimanlarında düşüş gerçekleşmiştir (DHMİ, [2021](#)).

Hava trafiğinde Covid-19 sebebiyle düşüş yaşanması durumunun temelde ilki sebebi mevcuttur. İlki salgının yayılmasından endişe edilmesi sebebiyle ulaşım ve havacılık alanlarına uzak duruş ikincisi de hükümet ve kuruluşların getirdiği kısıtlamalardır.

İlk kıtalararası uçuşun 1923 yılında gerçekleşmesinden ve 1929 yılında yolu taşıyan uçuşlardan (Meister, [2000](#)) bu yana havacılık sayesinde eskiden aralarındaki ulaşım aylar süren kıtalar sadece birkaç saatlik uçuş yolculuklarıyla birbirine bağlanır olmuştur. Büyük insan toplulukları çok kısa süre içerisinde bir coğrafyadan diğerine hatta bir kıtadan diğerine çok hızlı sürede ulaşır olmuşlardır. ICAO ([2021b](#)) verilerine göre 2019 yılında toplam 5.926.435.355 yolcu uçmuştur. Bu büyük insan dolaşımı

diğer yandan salgın gibi olguların da kıtalar ve coğrafyalar arasında yayılımını da kolaylaştıran bir etmendır. Bu sebeple de insanlar uçaklardan uzak durabilmektedirler. Gerçekten de 2020 yılı içerisinde dünya çapında yolcu sayısı 2.695.480.495 azalarak, 3.230.954.858'e düşmüştür (ICAO, 2021b). Diğer taraftan Türkiye'de de DHMİ (2021) verilerine göre 208.911.338 yolcu havayolunu tercih ederken 2020 yılı içerisinde yaşanan büyük bir düşüşle 81.657.07 kişi havayolunu kullanmıştır.

Covid-19 sebebiyle yaşanan düşüşlerin bir diğer sebebi de kuruluş ve devletlerin getirdiği kısıtlamalardır (Gottipati, 2020: 208). Özellikle salgının yayılım döneminde uçuşlar neredeyse durma noktasına gelmiştir (Schultz vd., 2020: 1-2). Hemen hemen tüm ülkelerde bu tür kısıtlamaların etkisi görülmektedir. Avrupa Komisyonu gibi ülkeler üstü kuruluşlar da bu kısıtlamaları ele almışlardır (Salman, 2020: 99-102). Dolayısıyla bu kısıtlar neticesinde uçuş istatistiklerinde düşüşler meydana gelmiştir. Diğer taraftan devletler bu hususta sadece kısıtlama ve yasaklar ile ilişkilendirilmemelidirler. Devletler; hem havacılık sektöründe yüksek sahiplik oranları hem de havacılığa sundukları desteklerle Covid-19'un havacılık üzerine etkisinin hafifletilmesini de amaçlamaktadırlar (Abate vd., 2020: 1-11).

Sonuç olarak havacılık sektörü hem hükümet ve kuruluşların getirdiği kısıtlamalar ile hem de havayoluna talepteki daralmalar sebebiyle düşüş yaşamaktadır (Akça, 2020: 47). Bu düşüş sadece ülkemizde değil tüm Dünya genelinde yaşanmaktadır. Diğer taraftan Covid-19 etkisinin artık verimsizleşmiş alanlardan çıkışı kolaylaştırması ve yeni alan ve teknolojileri deneme hususunda teşvik edici olmasıyla olumlu bir yanı da mümkün olabilir (Linden, 2021: 7).

4. ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı ve Problemi

Araştırmanın temel amacı, 2020 yılı içerisinde Covid-19 'un Türkiye'deki havalimanlarındaki uçuş istatistiklerine etkisinin havalimanı sahiplik durumuyla ilişkisini araştırmaktır. İlgili yazında bu hususu ele alan bir araştırmaya rastlanılamamıştır.

Bu kapsamda mevcut çalışmanın temel araştırma problemi şu şekilde ifade edilebilir: 2020 yılında COVID-19'un Türkiye'deki havalimanları uçuş istatistiklerine etkisinin havalimanı sahiplik durumuyla (sivil ya da sivil asker ortak kullanım) ilişkisi mevcut mudur?

4.2. Araştırmanın Varsayımları ve Kısıtları

Bu çalışma kapsamında çeşitli varsayım ve kısıtlar da söz konusudur. Araştırma kapsamındaki en önemli varsayım; 2019 yılına nazaran 2020 yılında yaşanan düşüşlerin Covid-19 sebebiyle yaşanmış olduğudur. Diğer nedenler göz ardı edilmiştir. Ayrıca uygulanan yöntem, istatistiki analiz ve tekniklerin araştırma amacıyla uygunluk arz ettiği de varsayılmaktadır.

Diğer taraftan Devlet Hava Meydanları İşletmesi'nin (DHMİ) yayınladığı uçuş istatistikleri araştırmanın veri kaynağını oluşturmaktadır. Sadece tek bir veri kaynağının bulunması en önemli kısıt olarak düşünülebilir. Ayrıca DHMİ'nin yayınladığı istatistiklerin doğru olduğu varsayılmaktadır.

4.3. Araştırmanın Yöntemi

Değindiği üzere DHMİ' nin yayınladığı uçuş istatistikleri mevcut araştırmanın veri kaynağıdır. Havalimanlarında uçuşlarda yaşanan değişim hesaplanmıştır. Sonrasında ilgili veriler SPSS istatistik programı ile analize tabi tutulmuştur. Önce kayıp veri analizi ve normal dağılıp dağılmadığı ele alınmıştır. Düşüş oranlarını içeren veriler normal dağılım göstermediği için Mann Whitney U analizi uygulanmıştır.

4.4. Bulgular

Bulguların incelenmesi kapsamında öncelikle veriler incelenmiş ve normal dağılıp dağılmadığı ele alınmıştır. Ardından Mann Whitney U Analizi sonuçları incelenmektedir.

DHMİ'nin yayınladığı istatistiklere göre Türkiye' deki havalimanlarına 2019 ve 2020 yıllarında gerçekleşen uçuş sayıları karşılaştırmalı olarak Tablo 2'de görselleştirilmektedir.

Tablo 2

2019 ve 2020 Türkiye Havalimanları Uçak Trafikliği

Havalimanı	2019	2020	2020/2019 (%)
İstanbul Atatürk	138.279	37.428	-73
İstanbul	329.900	185.642	-44
İstanbul Sabiha Gökçen	235.717	126.337	-46
Ankara Esenboğa	99.242	50.375	-49
İzmir Adnan Menderes	83.585	45.997	-45
Antalya	212.518	71.201	-66
Gazipaşa Alanya	7.933	2.617	-67
Muğla Dalaman	42.713	23.896	-44
Muğla Milas-Bodrum	34.984	18.130	-48
Adana	40.658	27.540	-32
Trabzon	25.926	14.150	-45
Erzurum	6.950	5.001	-28
Gaziantep	19.553	14.586	-25
Adıyaman	1.880	1.261	-33
Ağrı Ahmed-i Hani	2.320	1.724	-26
Amasya Merzifon	1.277	818	-36
Aydın Çıldır	20.154	21.598	7
Balıkesir Koca Seyit	22.169	15.488	-30
Balıkesir Merkez	96	81	-16
Batman	3.410	2.702	-21
Bingöl	1.490	1.114	-25
Bursa Yenişehir	6.299	11.142	77
Çanakkale	5.905	4.689	-21
Denizli Çardak	6.102	5.720	-5
Diyarbakır	11.224	7.972	-29
Elazığ	6.118	6.520	7
Erzincan	2.988	1.922	-36
Eskişehir Hasan Polatkan	6.148	4.599	-25

Tablo 2'nin Devamı

Hakkari Yüksekova Selahaddin Eyyübi	1.822	1.141	-37
Hatay	8.761	6.225	-29
Iğdır Şehit Bülent Aydın	2.063	1.813	-12
Isparta Süleyman Demirel	23.764	23.158	-3
Kahramanmaraş	2.238	1.876	-16
Kars Harakani	3.542	2.847	-20
Kastamonu	695	737	6
Kayseri	15.060	9.297	-38
Kocaeli Cengiz Topel	1.352	1.499	11
Konya	7.426	4.356	-41
Malatya	5.389	4.193	-22
Mardin	3.804	2.852	-25
Muş Sultan Alparslan	2.523	2.176	-14
Kapadokya	11.533	11.078	-4
Ordu Giresun	7.979	4.987	-37
Samsun Çarşamba	15.238	11.882	-22
Siirt	424	440	4
Sinop	1.735	1.190	-31
Sivas Nuri Demirağ	4.225	2.832	-33
Şanlıurfa GAP	5.695	4.789	-16
Şırnak Şerafettin Elçi	2.873	3.660	27
Tekirdağ Çorlu Atatürk	29.106	20.882	-28
Tokat	400	661	65
Uşak	6.713	6.877	2
Van Ferit Melen	14.962	13.381	-11
Zafer	893	423	-53
Zonguldak Çaycuma	728	276	-62

Kaynak: DHMİ, [2021](#).

Görüldüğü üzere Türkiye'deki havalimanlarının çoğunda uçuşlarda 2020 içerisinde düşüş gerçekleşmiştir. Belirtildiği üzere düşüş oranları bu araştırmanın temel veri kaynağıdır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği konusu da ele alınmıştır. Gravetter ve Wallnau'ya ([2014](#)) göre normal dağılım olarak kabulü için basıklık ve çarpıklık (skewness ve kurtosis) değerlerinin -2 ve +2 aralığında yer alması gerekmektedir. Bu kapsamda veriler ele alınmıştır. Basıklık değeri 1,364 iken çarpıklık değeri 3,577 olarak bulunmuştur. Basıklık değeri normal dağılım sınırları içerisinde yer almasına rağmen çarpıklık değeri bu sınırların dışında kalmaktadır. Dolayısıyla 2020 yılı içerisinde Türkiye'deki havalimanlarında yaşanan düşüş verilerinin normal dağılım gösterdiği kabul edilememektedir. Bu kapsamda veriler normal dağılmadığı için parametrik olmayan bir analiz olan Mann Whitney U Analizi uygulanmıştır.

Diğer taraftan Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) verilerine göre yukarıdaki listede yer alan havalimanlarının bir kısmı sivil kullanımda iken diğer kısmı da sivil/asker ortak kullanıma sahiptir. Amasya Merzifon, Balıkesir Merkez, Batman, Bursa Yenişehir, Çanakkale, Denizli Çardak, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Kayseri, Kocaeli Cengiz Topel, Konya, Malatya, Muğla Dalaman, Muş, Tekirdağ Çorlu ve Uşak havalimanları sivil/asker (protokollü) ortak kullanıma sahiptir. Dolayısıyla sadece sivil bir sahiplik söz konusundan ziyade sivil/asker sahiplik durumu söz konusudur. Ancak listede yer alan diğer havalimanları sivil kullanıma sahiptir (SHGM, [2006](#)).

Havalimanı sahiplik durumuna göre uçuş istatistiklerinde bir farklılık olup olmadığını analiz etmek için SPSS programı ile Mann Whitney U Analizi uygulanmıştır. Analiz neticesinde elde edilen sonuçlar Tablo 3'te görselleştirilmektedir.

Tablo 3

Mann Whitney U Analizi Sonuçları

	Uçuşlardaki Değişim
Mann-Whitney U	229,000
Wilcoxon W	970,000
Z	-1,713
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,087

Tablo 3'te de görüldüğü üzere anlamlılık değeri 0,087 olarak elde edilmiştir. Bu her ne kadar $p < 0,05$ anlamlılık değerine çok yakın olsa da ondan büyüktür. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar anlamlılık düzeyinin (az da olsa) dışında yer aldığı için istatistiki olarak anlamlı olarak kabul edilememektedir.

Sonuç olarak elde edilen bulgular ışığında; 2020 yılında Covid-19 sebebiyle Türkiye'deki havalimanlarındaki uçuş istatistiklerindeki değişimlerde havalimanı sahiplik durumuna göre istatistiki bakımdan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Krizler örgütlerin çıktıları, etkililiği ve performansı üzerinde etki bırakabilme potansiyeli taşıyan olgulardır (Sagala, [2006](#): 53- 54). Bu bağlamda Covid-19 salgını da; 2019 yılının sonlarında Çin' de ortaya çıktığından beri küresel anlamda birçok alanda derin etkiler bırakmıştır. 2020 yılı boyunca bu etki yaşanmıştır. Birçok sektör bu etkiyi hissetmektedir. Yaklaşık yüzyıldır hızlı bir gelişim süreci içerisinde bulunan havacılık da (Akkanat, [2020](#): 2-4) bu etkinin hissedildiği alanlardan birisidir. Hatta diğer birçok sektöre göre havacılıkta bu etki daha güçlü hissedilmektedir (Kwon, [2020](#): 86).

Mevcut çalışma kapsamında öncelikle Covid-19'un 2020 yılında havacılığa etkisi ele alınmıştır. ICAO verilerine göre, Dünya genelinde uçuş istatistiklerinde %33,81'lik bir düşüş yaşanmıştır (ICAO, [2021b](#)). Bu durum daha önceki krizlerle karşılaştırılamayacak ölçüde Dünya hava trafiğini etkilemiştir. Ayrıca Eurocontrol ([2021](#)) tahminlerine göre de uzun bir süre etkilemeye devam edecektir.

Diğer taraftan örgütlerin asker ya da sivil olmasının krizlerden etkilenme derecesine etkisi olduğu ilgili yazında tartışılan bir husustur. Mevcut çalışma kapsamında Covid-19'un 2020 yılında Türkiye'deki havalimanları uçuş trafiğine etkisinin havalimanı sahiplik durumuyla ilişkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda düşüşleri içeren veriler normal dağılım göstermediği için Mann Whitney U analizi uygulanmıştır. İstatistiki analizin anlamlılık derecesi $p < 0,087$ olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu bulgular ışığında 2020 yılında Covid-19 sebebiyle Türkiye'deki havalimanlarındaki uçuş istatistiklerindeki değişimlerde havalimanı sahiplik durumuna göre istatistiki bakımdan anlamlı bir farklılık olmadığı gözlemlenmektedir. Türkiye'deki sivil/asker ortak kullanım havalimanlarında

taraflar arasında uyum olması, anlamlı bir farklılık olmamasının sebebi olarak öne sürülebilir. Öte yandan istatistiki anlamlılık derecesi kabul edilebilir seviye olan $p<0,05$ 'e yakınlık arz etmektedir. Hatta $p<0,05$ anlamlılık düzeyinin sosyal bir kabul olduğu ve $p<0,1$ düzeyinin de varsayımı zayıf derece desteklediği de ortaya atılan bir görüştür (Stinger, 2008: 12). Bu kapsamda zayıf anlamlılık düzeyinde fark tespit edilmiş olması; devam etmesi gereken askeri görevlerin Corona sebebiyle (sivil uçuşların tersine) tamamen durdurulamamasına bağlanabilir.

Bilgimize göre ilgili yazında bu ilişkiyi mevcut çalışmadaki bağlamda ele alan herhangi bir çalışma söz konusu değildir. Diğer bir ifadeyle ilgili yazında bu hususta bir boşluk olduğu düşünülmüştür. Ancak mevcut çalışma ile bu ilişki ele alınıp incelenmiştir. Bu kapsamda mevcut çalışmanın ilgili yazında işaret edilen bu boşluğun doldurulmasına katkı sunduğu düşünülmektedir.

Bu konuda gelecek çalışmalar için öneriler şu şekilde sıralanabilir: Mevcut çalışmanın -ilgili yazında benzer bir çalışmaya rastlanılmadığı için- Covid-19 krizinin havalimanları uçuş trafiği üzerine etkisinin sahiplik durumu (sivil ya da asker) ile ilişkisini ele alarak daha önce araştırılmamış bir alana ışık tuttuğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu alandaki farklı çalışmalarda bu ilişki/etki farklı boyut ve bağlamlarda ele alınabilir. Diğer taraftan Covid-19'un havacılığa etkisi sadece 2020 yılı bağlamında değil farklı zaman dilimleri için de (özellikle ilerleyen zamanlarda bu etkinin zamanla etkisi görüldükçe) ele alınabilir. Ayrıca mevcut çalışma Türkiye' deki havalimanları bağlamında gerçekleştirilmiştir. Bu konu farklı ülke havalimanları bağlamlarında ele alınabilir. Öte yandan Covid-19'un etkisi havalimanı uçuş trafiği bağlamı yerine havacılığın farklı alanları bağlamında da ele alınabilir. Son olarak; Covid-19'un etkisi farklı sektörler bağlamında ele alınabilir. Bu öneriler ışığında gerçekleştirilecek çalışmalar ile yazına katkı sunulabileceği söylenebilir. Böylece yapılacak araştırmalarla, konunun kapsamının ve ilgili yazının genişletilmesi ve derinleştirilmesi mümkün olabilecektir.

Beyan ve Açıklama / Disclosure Statement

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

The author has no conflict of interest to declare.

Finansal Destek / Funding

Bu çalışmada herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

No funding to declare for this study.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı / Author Contribution Statement

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından yürütülmüştür.

All stages of the study were conducted by the author.

Etik Kurul İzni / Ethics Board Approval

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

This study does not require ethics board approval.

Bu Makaleye Atıf Vermek İçin / To Cite This Article: Akkanat, F. (2021). 2020 yılında Covid-19'un Türkiye'deki havalimanları uçuş istatistiklerine etkisi ve bu etkinin havalimanı sahiplik durumuyla ilişkisi. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 129-143.

KAYNAKÇA

- Abate, M., Christidis, P., & Purwanto, A. J. (2020). Government support to airlines in the aftermath of the COVID-19 pandemic. *Journal of Air Transport Management*, 89, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101931>
- Akca, M. (2020). Havalimanı şehri modeli. *International Journal of Management and Administration*, 4(7), 178-188.
- Akça, M. (2020). COVID-19'un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 45-64.
- Akkanat, F. (2020). Hava seyrüsefer kuruluşlarında toplam kalite yönetiminin öz benlik değerlemesi üzerine etkisi. *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(2), 59-86.
- Aksoy, C. ve Dursun, Ö. O. (2018). A general overview of the development of the civil aviation sector in Turkey. *Electronic Journal of Social Sciences*, 17(67), 1060-1076.
- Angle, H., L. & Perry, J., L. (1981). An empirical assessment of organizational commitment and organizational effectiveness. *Science Quarterly*, 26(1), 1-14. <https://doi.org/10.2307/2392596>
- Asadi, L. & Davoudi, R. (2017). Analyzing the relationship between participative management and organizational climate and organizational effectiveness of staff (Department of Education and Training in Zanjan). *International Journal of Scientific Management and Development*, 5(8), 390-394.
- BM. (2019). *World population prospects 2019*. https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf
- Brown, U., J., Knouse, S., B., Steward, J. B., & Beale, R., B. (2009). The relationship between unit diversity and perceptions of organizational performance in the military. *Journal of Applied Statistics*, 36(1), 111-120. <https://doi.org/10.1080/02664760802443905>
- DHMİ. (2021). *İstatistikler*. 06.03.2021 tarihinde <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Istatistikler.aspx> adresinden erişilmiştir.
- Efil, İ. (2015). *İşletmelerde yönetim ve organizasyon* (13. Baskı). Dora Basım-Yayımları.
- Eurocontrol. (2020). *EACCC pandemics factsheet*. Eurocontrol Press.
- Eurocontrol. (2021). *EUROCONTROL five-year forecast 2020-2024*. 05.03.2021 tarihinde <https://www.eurocontrol.int/publication/eurocontrol-five-year-forecast-2020-2024> adresinden erişilmiştir.
- Eurocontrol. (t.y.). *Daily traffic variation–states (2020)*. <https://www.eurocontrol.int/Economics/2020-DailyTrafficVariation-States.html>
- Graham, A., Kremarik, F. & Kruse, W. (2020). Attitudes of ageing passengers to air travel since the coronavirus pandemic. *Journal of Air Transport Management*, 87, 1-5. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101865>

- Gravetter, F. J. & Wallnau, L. B. (2014). *Essentials of statistics for the behavioral sciences* (8th Edition). CENGAGE Learning.
- Gottipati, S., Shim, K., J., Jiang, A. W., & Lee, A., J., S., W. (2020, November 4-7). *Exploring the impact of COVID-19 on aviation industry: A text mining approach* (Paper Presentation). 11th IEEE Annual Information Technology, Electronics and Mobile Communication Conference (IEMCON), Vancouver, Canada. <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&arnumber=9284858>
- Gössling, S. (2020). Risks, resilience, and pathways to sustainable aviation: A COVID-19 perspective. *Journal of Air Transport Management*, 89, 1-4. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101933>
- Hagerer, I. (2019). Universities act differently: Identification of organizational effectiveness criteria for faculties. *Tertiary Education and Management*, 25, 273–287. <https://doi.org/10.1007/s11233-019-09031-2>
- Haider, M., Aamir, M., & Naheed, K. (2019). Organizational learning and effectiveness: The case of Pakistani HEIs. *Global Social Sciences Review (GSSR)*, IV(IV), 116–128. [https://doi.org/10.31703/gssr.2019\(IV-IV\).12](https://doi.org/10.31703/gssr.2019(IV-IV).12)
- Honadle, G., H. & Hannah, J., P. (1982). Management performance for rural development: Packaged training or capacity building. *Public Administration And Development*, 2, 295-307.
- Hussain, M. & Hammadi, F. A. (2020). Adoption of practices for organizational effectiveness in healthcare supply chains: Insights from the United Arab Emirates (UAE). *International Journal of Productivity and Performance Management*, 69(5), 915- 938. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-12-2018-0440>
- ICAO. (2018). *Annual Report*. <https://www.icao.int/annual-report-2017>
- ICAO. (2021a). *Preliminary February results indicating a dip in capacity and pax (ICAO reports on the effects of COVID-19 on civil aviation)*. <https://www.icao.int/sustainability/Documents/COVID-19/ICAO%20COVID%202021%2003%2004%20Economic%20Impact%20TH%20Toru%5b1%5d.pdf>
- ICAO. (2021b). *Effects of novel coronavirus (COVID-19) on civil aviation: Economic impact analysis (ICAO reports)*. https://www.icao.int/sustainability/Documents/Covid-19/ICAO_coronavirus_Econ_Impact.pdf
- ICAO. (t.y.). *Operational Impact on Air Transport*. 05.03.2021 tarihinde <https://data.icao.int/coVID-19/operational.htm> adresinden erişilmiştir.
- Karataş, Y. (2020). *Havacılık Sektöründe Performans Analizi, Performansı Etkileyen Faktörler ve Strateji* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kareem, M. A. (2019). The impact of human resource development on organizational effectiveness: An empirical study. *Management Dynamics in the Knowledge Economy*, 7(1), 29-50. <https://doi.org/10.25019/MDKE/7.1.02>
- Kareem, M., A. & Alameer, A. A. A. (2019). The impact of dynamic capabilities on organizational effectiveness. *Management & Marketing. Challenges for the Knowledge Society*, 14(4), 402-418. <https://doi.org/10.2478/mmcks-2019-0028>

- Kwon, H. Y. (2020). COVID-19 and aviation medical examination. *Korean J Aerosp Environ Med*, 30(3), 86-90. <https://doi.org/10.46246/KJAsEM.30.3.86>
- Lim, I. (2020). Aviation operators' response plan to overcome the crisis in the aviation industry caused by COVID-19. *Korean J Aerosp Environ Med*, 30(3), 91-94. <https://doi.org/10.46246/KJAsEM.30.3.91>
- Linden, E. (2021). Pandemics and environmental shocks: What aviation managers should learn from COVID-19 for long-term planning. *Journal of Air Transport Management*, 90, 1-12, <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101944>
- Meister, R. L. Jr. (2000). *The flight of the spokane sun-god*. 06.03.2021 tarihinde <http://www.aerofiles.com/sungod.html> adresinden alınmıştır.
- Mitra, D. (2020). An analytical study on public leadership styles influencing organizational effectiveness of Indian public sector banks: Today and tomorrow. *Journal of Leadership Studies*, 14(1), 80- 88. <https://doi.org/10.1002/jls.21689>
- NBC News. (2020). *Huge reduction in European air traffic during coronavirus pandemic*. <https://www.nbcnews.com/video/dramatic-drop-in-european-air-traffic-during-covid-19-lockdown-82285125588>
- OECD. (2020). *COVID-19 and the aviation industry: Impact and policy responses. (OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19))*. 26.02.2021 tarihinde <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-the-aviation-industry-impact-and-policy-responses-26d521c1/> adresinden erişilmiştir.
- Raina, A. D. & Shahnawaz, M. G. (2017). Organizational effectiveness in banks and insurance companies: A comparative study of public and private sectors. *The IUP Journal of Management Research*, XVI(1), 7-18. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3161886>
- Sagala, J. K. (2006). HIV/AIDS and the military in sub-saharan africa: Impact on military organizational effectiveness. *Africa Today*, 53(1), 53-77.
- Salman, D., Seiam, D., & Fayaz, E. (2020). How Can the Aviation Sector Survive After Covid-19? *Virtual Economics*, 3(4), 91-105.
- Schultz, M., Evler, J., Asadi, E., Preis, H., Fricke, H., & Wu, C. L. (2020). Future aircraft turnaround operations considering post-pandemic requirements. *Journal of Air Transport*, 89, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101886>
- SHGM. (2006). *Havaalanları tablosu*. 16.03.2021 tarihinde <http://web.shgm.gov.tr/doc2/havlist.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Soni, K. & Rastogi, R. (2017). Impact of psychological capital on organizational capital on organizational effectiveness: Role of positive psychology at work. *Journal of Organisation & Human Behaviour*, 6(1), 1-9.
- Stinger, S. (2008). Fisher and the 5% Level. *Chance*, 21(4), 12.
- Zammuto, R. F. (1984). A comparison of multiple constituency models of organizational effectiveness. *Academy of Management Review*, 9(4), 606-616.
- Zoogah, D., B., Peng, M., W., & Woldu, H. (2015). Institutions, resources and organizational effectiveness in Africa. *The Academy of Management Perspectives*, 29(1), 7-31. <http://dx.doi.org/10.5465/amp.2012.0033>

Kırsal Kalkınma Bağlamında Bursa’da İpek Böceği Yetiştiriciliği Üzerine Bir Araştırma*

A Research on Silkworm Breeding in Bursa within the context of Rural Development

HASAN MEMİŞ^{a,**} , KÜBRA AKGÜL^{b,}

^a Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Balıkesir, Türkiye

^b Mezun Yüksek Lisans Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye

(Gönderim Tarihi/Received: 13.12.2021; Kabul Tarihi/Accepted: 28.12.2021)

ÖZ Bir ülkede yaşayan insanların refah düzeyinin artırılması, aynı zamanda iktisadi ve sosyo-kültürel yapının iyileştirilmesi ile ilgili çabalar ekonomik kalkınma olarak tanımlanmaktadır. Kırsal kalkınma, bölgesel kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma, kalkınmanın alt kolları olarak ele alınan konulardır. Kırsal kalkınma, kırsalda yaşayan insanların hayat kalitelerini iyileştirmeye yönelik faaliyetleri ifade etmektedir. Bursa, Osmanlı döneminden beri ipekçiliğin başkenti olarak anılmaktadır. 19. yy’da Osmanlı’nın ilk ipekçilik okulu olan Harir Darü’t-talimi Bursa’da açılmıştır. Osmanlı’nın son dönemlerinde yabancılara ait fabrikaların büyük bir kısmı Bursa’da bulunmaktadır. Ülkenin ilk büyük ipekçilik kooperatifi Bursa’da kurulmuştur. Günümüzde Bursa ili eski ipekçilik günlerini aramaktadır. Çalışmanın amacı Bursa’da ipek böceği üretiminin kırsal kalkınmaya etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda ipek böceği üreticileri ile anket yapılmış, çeşitli sonuçlar elde edilmiş ve bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kırsal kalkınma, ipek böceği yetiştiriciliği, Bursa

JEL Sınıflandırması: O18, E23, R58

ABSTRACT Efforts to increase the welfare level of people living in a country, as well as to improve the economic and socio-cultural structure, are defined as economic development. Today, this concept is divided into more than one sub-branch. These branches are rural development, regional development and sustainable development. Rural development is the development arm that includes plans to improve the quality of life of people living in rural areas. Bursa is known as the capital of sericulture in the Ottoman period. Harir Darü’t-talimi, the first sericulture school of the Ottoman Empire, was opened in Bursa in the 19th century. In the last period of the Ottoman Empire, most of the factories belonging to foreigners were located in Bursa. The country's first large sericulture cooperative was established in Bursa. Today, Bursa province is looking for the old sericulture days. The aim of the study is to reveal the effect of silkworm production on rural development in Bursa. In this context, a survey was conducted with silkworm producers, various results were obtained and some suggestions were made.

Keywords: Rural development, silkworm breeding, Bursa

JEL Classification: O18, E23, R58

* Bu çalışma Kübra AKGÜL’ün “Kırsal Kalkınma Bağlamında Türkiye’de İpekböcekçiliği: Bursa İli Örneği” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiş ve hiçbir yerde yayımlanmamıştır.

** Sorumlu yazar / Corresponding author.

E-posta adresi / E-mail address: hasan.memis@balikesir.edu.tr (H. Memiş)

1. GİRİŞ

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Türkiye’de toplam nüfusun %24’ü kentlerde yaşamak iken, 2010 yılında bu rakam %76’ya ulaşmıştır. Daha sonraki dönemlerde de kentleşme hızlı bir şekilde artmıştır. TÜİK’in 4 Şubat 2021 tarihinde yayımladığı 2020 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre; Türkiye’de 2019 yılında nüfusun %92,8’i il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır. Bu oran, 2020 yılında %93’e yükselmiştir. Görüldüğü gibi Türkiye’de yoğun bir kentleşme süreci yaşanmaktadır. Köyden kente göçün, üretim ve üretim sonrası yaşanan zorluklar, iş imkânlarında ortaya çıkan azalma, yoksulluk, mahrumiyet gibi birçok nedeni vardır. Daha rahat ve kaliteli bir hayat yaşamak umuduyla insanlar şehirlere göç etmektedir. Ancak kentleşme sürecinin de ekonomik, sosyal, kültürel vb. alanlarda ciddi sorunları beraberinde getirdiği bilinen bir gerçektir.

Bir ülkede yaşayan insanların refah düzeyinin artırılması, aynı zamanda iktisadi ve sosyo-kültürel yapının iyileştirilmesi ile ilgili çabalar ekonomik kalkınma olarak tanımlanmaktadır. Kırsal kalkınma, bölgesel kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma, kalkınmanın alt kolları olarak ele alınan konulardır. Kırsal kalkınma, kırsalda yaşayan insanların hayat kalitelerini iyileştirmeye yönelik faaliyetleri ifade etmektedir.

Bursa, Osmanlı döneminden beri ipekçiliğin başkenti olarak anılmaktadır. 19. yy’da Osmanlı’nın ilk ipekçilik okulu olan Harir Darü’t-talimi Bursa’da açılmıştır. Osmanlı’nın son dönemlerinde yabancılara ait fabrikaların büyük bir kısmı Bursa’da bulunmaktadır. Ülkenin ilk büyük ipekçilik kooperatifi Bursa’da kurulmuştur. Ancak günümüzde Bursa eski ipekçilik günlerini arar hale gelmiştir.

Çalışmanın amacı Bursa’da ipek böceği üretiminin kırsal kalkınmaya etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda makalede önce kırsal kalkınma ve Bursa’da ipekçilik konuları ele alınacak, sonra ipek böceği üreticileri ile yapılan anket çalışmasına yer verilecek, daha sonra da anket yoluyla elde edilen bilgiler değerlendirilerek çeşitli sonuçlara ulaşılabilecek ve bazı önerilerde bulunulacaktır.

2. KIRSAL KALKINMA

Bir ülkede yaşayan insanların refah düzeyinin artırılması, aynı zamanda iktisadi ve sosyo-kültürel yapının iyileştirilmesi ile ilgili çabalar olarak tanımlanan kalkınma, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin sorunlarına yönelik bir kavramdır. Bu bağlamda söz konusu ülkeler kendilerine kalkınma hedefleri belirlemede, bu hedefleri gerçekleştirmek amacıyla çeşitli politikalar ve projeler ortaya koymaktadır (Bostan ve Gül, 2017: 64). Sürdürülebilir kalkınma bölgesel kalkınma ve kırsal kalkınma, kalkınma kavramı kapsamında ele alınan konulardır.

Günümüzde adına sıkça rastladığımız sürdürülebilir kalkınma, var olan bireylerin, ellerindeki kaynağı ölçülü şekilde kullanmasını ve gelecekte doğacak olan nesilleri de bu kaynakları kullanma hakkından mahrum etmemek üzerine kuruludur. Sürdürülebilir kalkınmanın temel hedefleri dünya kaynaklarının ölçülü ve geri dönüşüm esası ile kullanımınıdır (Oygür, 2014: 89).

Bölgesel kalkınma ülkelerin, kendi bütüncül kalkınmalarını gerçekleştirme isteğinden yola çıkarak, diğer bölgelere nispeten daha az gelişmiş bölgelerin sosyal, ekonomik, siyasi olarak kalkınmasını sağlamak, az gelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgelerle olan ilişkisini artırarak aralarındaki var olan gelir uçurumunun azaltılmasına yönelik filleri içeren kalkınma türüdür (Ayna, 2011: 14).

Kırsallık gelişmiş ülkelerde de mevcuttur ancak kırsal olanaksızlık hali çoğunlukla az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yaygındır. Ülkeler kırsala yönelik politikalar ile kırsalda yaşayan

insanların durumunu iyileştirilmeyi amaçlamaktadır. Bu durumdan hareketle kırsal kalkınma kentsel alanların dışında bulunan dezavantajlı yaşam ve çalışma ortamlarında, mevcut doğal kaynakların istismarına neden olmadan, uygulanabilirlik ve sürdürülebilirlik açısından değerlendirilerek, hayat standartlarının ve gelir düzeylerinin yükseltilmesi, refahın artırılması, bu bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılığının kaldırılması, tarımsal yapının iyileştirilmesi, tarımsal üretimde kalitenin artırılması, tarımsal üretimin sanayi ile entegre edilmesi, işsizliğin azaltılması, sağlıksız bir göçün önlenmesi gibi amaçlarla, tarımsal kalkınmaya ilaveten kırsal alt yapı, tarımsal alt yapı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, örgütlenme, barınma, ulaşım, haberleşme, istihdam, pazarlama, kırsal turizm, yöresel el sanatları gibi sosyal, kültürel ve ekonomik alanlardaki mevcut yapılarda ihtiyaçların ve önceliklerin belirlenmesi ve belirlenen hususlarda yetersizliklerin giderilmesi veya iyileştirilmesi için planlanan tüm geliştirici faaliyetleri ifade etmektedir (Turhan, [2005](#): 3).

Tanımdan anlaşılacağı üzere kırsal kalkınma sadece tarımsal kalkınmayı içinde barındırmamaktadır. Ancak kırsal kesimin başlıca geçim kaynağı tarım olduğundan ve gelir oranında diğer yetersizliklerin azaltılacağı düşünüldüğünden, devletler tarımı geliştirme politikalarına daha çok yönelmektedirler. Bu politikalar neticesinde tarıma yönelik destekler ve hibeler verilmektedir (Giray vd., [2004](#): 1).

3. BURSA'DA İPEK BÖCEĞİ YETİŞTİRİCİLİĞİ

Bursa uzun yıllar ipekçiliğin başkenti olarak anılmıştır. Ancak Bursa'nın son dönemlerde bu özelliğini yitirmeye başladığı görülmektedir. 2019 yılında Türkiye'de 59 ilde ipek böceği yetiştirilmiş, bunlardan 90 ton yaş koza elde edilmiştir. Yaş koza üretiminin %53,3'ü Diyarbakır'da, %7,1'i Ankara'da, %10,5'i Antalya'da, %6,21'i Bolu'da, %5,3'ü Muğla'da, %3,5'i Bilecik'te, %3,4'ü İzmir'de, %2,8'i Sakarya'da, %1,7'si Eskişehir'de, %1,6'sı da Batman'da gerçekleştirilmiştir (Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, [2020](#): 2). Görüldüğü gibi Osmanlı'dan beri ipekle bağdaştırılan Bursa, yaş koza üretiminde ilk ona bile girememektedir. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte en önemli sebepleri; Bursa'nın hızlı bir şekilde sanayi alanının genişletmesi, ipek üreticilerinin dutluk alanları sanayiye dayalı tarım ürünleri yetiştirmek amacıyla terk etmesi, Bursa merkezindeki iş imkânlarının köylere göre daha fazla olması nedeniyle köylerde yaşayan gençlerin şehre göç etmesinden kaynaklanmaktadır.

Bursa'da ipek böceği yetiştiriciliğine yönelik bazı projeleri hayata geçirme çabaları vardır. Bursa Büyükşehir Belediyesi Uludağ Üniversitesi ile birlikte, diğer ameliyat ipliklerine nazaran daha doğal olan ipek ameliyat ipliği üretimi üzerine çalışmalar yürütmektedir. Bu ürünün üretiminin Bursa'da açılacak fabrikada gerçekleşeceği açıklanmıştır (Dergi Bursa, [2021a](#)). Bursa'da azalışa geçen ipek üretiminin tekrar eski yükselişine geçmesi amacıyla Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan diğer bir proje ise, ipek böceği üretiminin en yüksek oranda gerçekleştiği ilçelerde ipekli ürün üretimine yönelik atölyelerin hizmete açılmasıdır. Belediye aynı zamanda ipeğin tekrar hatırlanması amacıyla 2013 yılını ipek yılı olarak kutlamış ve Kozadan Kumaşa Bursa I. Koza ve İpek Festivali tertip etmiştir (Dergi Bursa, [2021b](#)).

4. KIRSAL KALKINMA BAĞLAMINDA BURSA'DA İPEKBÖCEĞİ YETİŞTİRİCİLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

4.1. Yöntem

4.1.1. Araştırmanın modeli

Bursa'da ipek böceği yetiştiricilerine anket uygulanmış, anket yoluyla elde edilen bilgiler değerlendirilerek çeşitli sonuçlara ulaşılmış ve bazı önerilerde bulunulmuştur.

4.1.2. Evren ve örneklem

Kozabirlik aracılığı ile ipek böceği yetiştiriciliği yapan kişilerle gönüllülük esası dâhilinde anket yapılmıştır. Anket, Bursa'da ipek böceği yetiştiriciliği yapan 13 köy ve bir mahallede yaşayan toplam 48 kişiyi kapsamaktadır.

4.1.3. Veri toplama araç ve teknikleri

Covid-19 pandemisi nedeniyle anket uygulaması yüz yüze yapılamamış, telefonla gerçekleştirilmiştir. Anket; cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum, yerli ya da göçmenlik durumu, aile yapısı, ipek böceği yetiştirme işinin kimden öğrenildiği, bu işin kaç yıldan beri yapıldığı, yetiştiricilik yapılan yer, sahip olunan dutluk alan, Kozabirlik'ten alınan kutu tohum adedi, yetiştiricilerin elde ettiği toplam koza miktarı, elde edilen gelir gibi sorulardan oluşmaktadır.

4.1.4. Verilerin analizi

Anket sorularına verilen cevaplar SPSS 2 programı ile analiz edilmiştir. Sonuçlar frekans ve yüzde olarak iki bölüm halinde tablolarla verilmiştir.

4.2. Bulgular ve Yorumlar

İpek böceği yetiştiricileri ile gerçekleştirilen anket sonuçları 17 başlık halinde ele alınmıştır.

4.2.1. Cinsiyet

Tablo 1

Cinsiyet

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)
Kadın	5	10,4
Erkek	43	89,6
Toplam	48	100,0

Tablo 1'de ipek böceği yetiştiricilerinin cinsiyeti frekans ve yüzde dağılımı olarak verilmiştir. İpek böceği yetiştiren toplam 48 kişinin %89,6'sını erkeklerin, %10,4'ünü ise kadınların oluşturduğu görülmektedir. Köylerde ataerkil toplumun daha yaygın olduğu bilindiğinden Kozabirlik'e başvuranların çoğunun erkek olması normal bir durum olarak değerlendirilebilir. Ancak köylerdeki iş bölümüne bakıldığında ipek böceği yetiştiriciliğiyle daha çok kadınların ilgilendiği göze çarpmaktadır.

4.2.2. Yaş

Tablo 2

Yaş

Yaş	Frekans	Yüzde (%)
20-35	2	4,2
36-45	4	8,3
46-60	22	45,8
61+	20	41,7
Toplam	48	100,0

Tablo 2'de 48 ipek böceği yetiştiricisinin yaş dağılımları verilmiştir. En yüksek rakamın %45,8 ile 46-60 yaş aralığı, daha sonra da %41,7 ile 61 yaş ve üstü olduğu görülmektedir. Bu durum bize ipek böceği yetiştiriciliğinin daha çok orta ve ileri yaştaki kişiler tarafından yapıldığını göstermektedir. Tablodan çıkarılan temel sonuç, ipek böceği yetiştiriciliğinin, gelecekte kırsal kalkınma politikaları ile desteklenmediği takdirde yok olacağını göstermektedir.

4.2.3. Medeni Hal

Tablo 3

Medeni Hal

Medeni Hal	Frekans	Yüzde (%)
Evi	46	95,8
Bekâr	2	4,2
Toplam	48	100,0

Tablo 3'te ipek böceği yetiştiricilerinin medeni durumları verilmiştir. Yetiştiriciler %95,8 ile büyük oranda evli kişilerden oluşmaktadır. Bu yüksek oran bize ipek böceği yetiştiriciliğinin meşakkatli bir iş olduğunu, birden fazla kişi ile yapıldığını göstermektedir.

4.2.4. Eğitim Durumu

Tablo 4

Eğitim

Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde (%)
İlkokul Mezunu Olmayan	5	10,4
İlkokul	33	68,8
Ortaokul	6	12,5
Lise	4	8,3
Toplam	48	100,0

Tablo 4'te yetiştiricilerin %68,8 ile çoğunluğunun ilkokul mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Yetiştiricilerden en az orana sahip grup ise eğitimi en yüksek olan lise grubudur. Bu durum bize eğitim düzeyi arttıkça bu işle uğraşanların azaldığını ve eğitilmiş kişilerin daha iyi iş standartlarını yakalamak için şehirlere göç ettiğini göstermektedir.

4.2.5. Yerli ya da göçmenlik durumu

Tablo 5

Yerli/Göçmenlik Durumu

Yerli/Göçmenlik Durumu	Frekans	Yüzde (%)
Yerli	37	77,1
Göçmen	11	22,9
Toplam	48	100,0

Tablo 5'te ipek böceği yetiştiricilerinin büyük oranının (%77,1) yerlilerden oluştuğu görülmektedir. Göçmenlerin bu işle daha az meşgul olmalarının temel sebebi; mübadele döneminde şehre gelen kişilerin büyük çoğunluğunun sanayi ve hizmet sektörü ağırlıklı çalışmaları ve kolay iş bulmak adına köylerden çok şehirlere yerleşmelerinden kaynaklanmaktadır.

4.2.6. Çalışılan sektör

Tablo 6

Çalışılan Sektör

Sektör	Frekans	Yüzde (%)
Tarım	43	89,6
Sanayi	3	4,2
Hizmet	2	4,2
Toplam	48	100,0

Tablo 6'da ipek böceği yetiştiricilerinin çalıştıkları sektör dağılımları verilmiştir. Tarım sektöründe çalışanlar %89,6 birinci sırada gelmektedir. Bu durumun temel sebebi ipek böceği yetiştiriciliğinin ağırlıklı olarak köylerde yapılması ayrıca köylülerin bu işten ek gelir elde etmek etmesinden kaynaklanmaktadır. Hizmet sektöründe çalışanların %4,2 ile en düşük orana sahiptir. Bunun sebebi hizmet sektöründe çalışanların büyük çoğunluğunun şehirlerde yaşaması ve yetiştiriciliğin şehir şartlarında zor olmasıdır.

4.2.7. Aile yapısı

Tablo 7

Aile Yapısı

Aile Yapısı	Frekans	Yüzde (%)
Çekirdek Aile	43	89,6
Büyük Aile	5	10,4
Toplam	48	100,0

Tablo 7'de ipek böceği yetiştiricilerinin aile yapıları gösterilmektedir. Yetiştiricilerin %89,6 ile büyük çoğunluğunu çekirdek aile grubunu oluşturmaktadır. Eskiden daha çok büyük aileler tarafından yapılan bu faaliyet, günümüzde çekirdek aileler tarafından gerçekleştirilmektedir. Çekirdek ailede yer alan birey sayısının az olması, yetiştiriciler tarafından alınan kutu sayılarının da az olmasının temel sebebidir.

4.2.8. İşin öğrenildiği yer

Tablo 8

İşin Öğrenildiği Yer

	Frekans	Yüzde (%)
Aile	44	91,7
Kurs	1	2,1
Diğer	3	6,2
Toplam	48	100,0

Tablo 8’de ipek böceği yetiştiriciliğinin nereden öğrenildiği gösterilmektedir. Yetiştiricilerin %91,7 ile büyük çoğunluğu bu işi ailelerinden öğrenmiştir. Bunun nedeni Bursa’nın ipek böcekçiliğinin geçmişinden kaynaklanmaktadır.

4.2.9. İşin yapılma süresi

Tablo 9

İşin Yapılma Süresi (Yıl)

	Frekans	Yüzde (%)
1-5	12	25,0
6-10	9	18,7
11-20	25	52,1
21+	2	4,2
Toplam	48	100,0

Tablo 9’da ipek böceği yetiştiriciliğinin ne kadar süredir yaptıkları gösterilmiştir. En yüksek oranı 52,1 ile 11-20 yıl grubu, en düşük oranı ise 4,2 ile 21+ grubu oluşturmaktadır. 1-5 grubu ipek böceği yetiştirme işine yeni başlayanlar grubudur ve ankete katılanların dörtte birini oluşturmaktadır. Bu oran bize ipek böceği yetiştiriciliğinin artabileceğini göstermektedir.

4.2.10. İşin yapıldığı yer

Tablo 10

İşin Yapıldığı Yer

	Frekans	Yüzde (%)
Kendi evi	47	97,9
Akraba evi	1	2,1
Toplam	48	100,0

Tablo 10'da ipek böceği yetiştiriciliğinin hangi mekanda yapıldığı üzerinde durulmaktadır. Anket yapılan kişilerin büyük çoğunluğu (%97,9) işi kendi evlerinde gerçekleştirmektedir. Bunun temel sebebi ipek böceği yetiştirilme süresinin kısa olması ve elde edilen gelirin kiraya verilip azaltılmak istenmemesidir. Aynı zamanda ipek böcekçiliğinin uzun yıllardır yapılmasından kaynaklı olarak böceklerin aile bireyi gibi ayrı odalarının olmasından kaynaklanmaktadır.

4.2.11. İşin yapıldığı yerin alanı

Tablo 11

İpek Böceğinin Beslendiği Alan (m²)

	Frekans	Yüzde (%)
25-30	10	20,9
31-40	6	12,5
41-60	16	33,3
61-80	16	33,3
Toplam	48	100,0

Tablo 11'de ipek böceği besleme alanlarının dağılımları verilmektedir. En yüksek oranı %33,3 ile 41-60 ve 61-80 m²'lik alanlar paylaşmaktadır. İpek böceği hassas bir hayvan olduğundan alanın genişliği ipek böceğinin verdiği kozanın kalitesiyle bağlantılıdır. Kozaların kaliteli olması üreticiler tarafından arzu edilen bir durumdur. Bu bağlamda, ipek böceği yetiştiricilerinin büyük çoğunluğu daha geniş alanları tercih etmektedirler.

4.2.12. Dutluk alan**Tablo 12***Sahip Olunan Dutluk Alan (m²)*

	Frekans	Yüzde (%)
100-200	8	16,7
201-400	21	43,7
401-500	8	16,7
501+	11	22,9
Toplam	48	100,0

Tablo 12’de kullanılan dutluk alan dağılımları verilmektedir. Dutluk alanın büyüklüğü üreticilerin Kozabirlik’ten alacakları kutu sayısı ile paralellik göstermektedir. 201-400 alanının ankette en yüksek orana sahip olması (%43,7), yetiştiricilerin almış oldukları kutu sayılarının da yüksek olmadığı anlamına gelmektedir.

4.2.13. Kutu sayısı**Tablo 13***Koza Birlikten Alınan Kutu Sayısı (Adet)*

	Frekans	Yüzde (%)
1	16	33,3
2	18	37,5
3	7	14,6
4	7	14,6
Toplam	48	100,0

Tablo 13’te Kozabirlik’ten alınan kutu adetleri verilmiştir. En çok alınan kutu adedi %37,5 oranında 2 kutudur. Yetiştiricilerin çoğunluğunun 2 kutu ile yetinmesinin nedeni; dutluk alanların azlığı ve yetiştiriciliğe yan gelir gözüyle bakılmasından kaynaklanmaktadır.

4.2.14. Üretilen koza miktarı**Tablo 14***2020 Yılında Üretilen Koza Miktarı (kg)*

	Frekans	Yüzde (%)
20-40	17	35,5
41-60	10	20,8
61-80	10	20,8
81+	11	22,9
Toplam	48	100,0

Tablo 14'te 2020 yılında üretilen toplam koza miktarları verilmiştir. En yüksek koza üretimi %35,5 ile 20-40 kg grubuna aittir. Üretilen koza miktarıyla gelir doğru orantılı olacağından, üreticilerin gelirlerinin de düşük seviyelerde seyrettiği sonucuna varabiliriz.

4.2.15. Kutu başına elde edilen gelir**Tablo 15***Bir Kutudan Elde Edilen Gelir (TL)*

	Frekans	Yüzde (%)
0 – 1.000	3	6,3
1.001 – 2.000	11	22,9
2.001 – 3.000	29	60,4
3.000+	5	10,4
Toplam	48	100,0

Tablo 15'te bir kutudan elde edilen gelir miktarları gösterilmiştir. En düşük oran %6,3 ile 0-1.000 TL grubuna aittir. 0-1.000 TL grubunda yer alan yetiştiricilerin aldıkları kutuları verimli kullanmadıkları sonucunu çıkarabiliriz. 60,4 ile en yüksek orana sahip grup 2.001-3.000 TL grubudur. Bu gelir aralığı ülke genelinde yaygındır. 3.001+ TL gelir elde eden yetiştiricilerin ise, aldıkları yumurta kutularını ortalamanın üstünde verimli kullandığı sonucuna varabiliriz.

4.2.16. Yıllık gelir**Tablo 16***2020 Yılında Elde Edilen Gelir (TL)*

	Frekans	Yüzde (%)
1.000 – 3.000	14	29,2
3.001 – 5.000	12	25,0
5.001 – 7.000	12	25,0
7.001+	10	20,8
Toplam	48	100,0

Tablo 16’da 2020 yılında elde edilen gelir miktarları ve oranları verilmiştir. Üreticilerin %25’i 3001-5000 TL ve 5001-7000 TL gelir elde etmektedir. Üreticilerin yarısının 3000-7000 TL gelir elde ettiği görülmektedir. Ankete katılan 48 kişiden sadece 10 tanesi (%20,8) 7000 TL’nin üzerinde gelir elde etmektedir. 48 üreticiden 14 tanesi %29,2’lik en yüksek oranla 1000-3000 TL arası düşük gelir elde eden üreticilerden oluşmaktadır. Bu bilgilerden hareketle, yetiştiricilerin çoğunluğunun verilen kutuları verimsiz kullandığı sonucunu çıkarabiliriz.

4.2.17. İşe devam edip etmeme konusunda görüşler**Tablo 17***İpek Böceği Yetiştiricilerinin İşe Devam Konusundaki Görüşleri*

	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılıyorum	23	47,9
Kısmen Katılıyorum	10	20,8
Katılmıyorum	3	6,3
Kesinlikle Katılmıyorum	12	25,0
Toplam	48	100,0

Tablo 17'de Üreticilerin, ipek böceği yetiştiriciliğine bakış açısı çizelgedeki şıklar üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır. Yetiştiricilerin gibi büyük çoğunluğu (%47,9) kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretleyerek bu işe devam etmek istediklerini belirtmektedir. Kesinlikle katılmıyorum seçeneğini işaretleyenler (%25) ipek böceği yetiştirme işine devam etmek istemediklerini dile getirmişlerdir. Bunu nedeni sorulduğunda üç başlık altında toplayabileceğimiz sorunları dile getirmişlerdir. Bu sorunlar; İpek böceği üretimi sonucu elde edilen gelirlerin eskiye göre azalması, alternatif tarım ürünlerinin dutluk alanlara göre daha cazip gelir getirmesi ve ipek böceği yetiştiriciliğinde yardımda bulunan genç aile bireylerinin şehirlere göç etmesi şeklinde ifade edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bursa'da ipekböceği üretiminin kırsal kalkınmaya katkısını ortaya koymak amacıyla, ipek böceği yetiştiriciliği yapan 13 köy ve 1 mahallede yaşayan toplam 48 kişi ile anket yapılmıştır. Anket yoluyla elde edilen bilgiler değerlendirilerek çeşitli sonuçlara ulaşılmış ve bazı önerilerde bulunulmuştur.

5.1. Sonuçlar

- Anketin gerçekleştirildiği 48 üreticinin %89,6'sı erkeklerden, % 45,8'i 46-60 yaş grubundan, % 95,8'i evlilerden, %68,8 oranı ile ilköğretim mezunu kişilerden ve %77,1'i de Bursa'nın yerlilerinden oluşturmaktadır.
- Ankete katılanların % 89,6'sı tarım sektöründe çalıştığını, %%91,7'si ipek böceği yetiştiriciliğini ailesinden öğrendiğini, %52,1'i 11-20 yıldır bu işle meşgul olduğunu ve %97,9'u da işi kendi evinde yaptığını ifade etmiştir.
- Ankete katılan üreticilerin %33,3'ü 41-60 m²lik alanda, yine %33,3'ü 61-80 m²lik alanda ipek böceği beslediğini, %43,7'si 201-400 m² dutluk alana sahip olduğunu, %37,5'i iki adet kutu aldığını ve %35,5'i de yılda 20-40 kg koza ürettiğini beyan etmiştir.
- Anketin yapıldığı 48 kişinin %60,4'ü kutu başına 2001-3000 TL, %25'i 3001-5000 TL ve %25'i de 5001-7000 TL yıllık gelir elde etmektedir.
- Ankete katılanların büyük çoğunluğu (%47,9) ipek böceği yetiştirme işine devam etmeyi düşünmektedir. Ankete katılanların %25'i de ipek böceği üretimi sonucu elde edilen gelirin eskiye göre azalması, alternatif tarım ürünlerinin dutluk alanlara göre daha cazip gelir getirmesi ve bu işi yaparken kendilerine yardımda bulunan genç aile bireylerinin şehirlere göç etmesi gibi sorunlar nedeniyle bu işe devam etmeyi düşünmediklerini ifade etmişlerdir.

5.2. Öneriler

- Osmanlı döneminden itibaren ipekle anılan günümüzde bu alanında gerileme dönemi yaşamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri genç nüfusun şehirlere göç etmesi ve kırsalda kalan yaşlı nüfus eliyle bu işin gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır. Kırsal kalkınmaya yönelik politikalar uygulayarak bu olumsuzluklar ortadan kaldırılmalıdır.
- Tarımsal faaliyetin kollarından biri olan ipek böceği yetiştiriciliği, 40 gün gibi kısa bir sürede üreticilere gelir sağlamaktadır. Devletin Bursa'da ipek üretimini artırmak amacıyla ipek böceğine yönelik ücretsiz seminer ve kurslar vermesi son derece yararlı olacaktır. Bursa'da

kapatılan İpekçilik Enstitüsü gibi bir kurum oluşturulmalı, şehrin sahip olduğu üniversitelerde ipekçilik üzerine bölümler açılmalıdır.

- Köylülerin kullanabileceği altyapısı olan ücretsiz ipek böceği besleme evleri ve köylülerin ücretsiz kullanabilecekleri ortak dut alanları oluşturulmalıdır. Günümüzde köylüler diğer üretim kollarını daha avantajlı görmekte ve dut ağaçlarını kesmektedir. Bursa yöneticileri bu durumun önüne geçmek için yetiştiricilere hibe desteği vermeli aynı zamanda koza fiyatlarını artırmalı ve köylülere yeni pazarlar bulmaları için yardımcı olmalıdır.
- Bursa ipeği uluslararası pazarlara tanıtılmalı, Bursa'nın turistik yerlerinde ipekten yapılan ürünler ön plana çıkarılmalıdır.
- Bu önerilerin gerçekleşmesi ile birlikte ipek böceği üretimi artacak, işsizlikte azalma meydana gelecek, ihracat artacak, aynı zamanda kırsal kalkınmaya katkı sağlanacaktır.

Beyan ve Açıklama / Disclosure Statement

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

The author has no conflict of interest to declare.

Finansal Destek / Funding

Bu çalışmada herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

No funding to declare for this study.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı / Author Contribution Statement

Bütün yazarlar eşit düzeyde katkı vermiştir.

All authors have contributed equally.

Etik Kurul İzni / Ethics Board Approval

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

This study does not require ethics board approval.

Bu Makaleye Atıf Vermek İçin / To Cite This Article: Memiş, H. ve Akgül, K. (2021). Kırsal kalkınma bağlamında Bursa'da ipek böceği yetiştiriciliği üzerine bir araştırma. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 145-159.

KAYNAKÇA

- Ayna, E. (2011). *Türkiye'de bölgesel kalkınma politikaları ve kalkınma ajansları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Bostan, Ç. ve Gül, A. (2017). Mekânsal planlamada sürdürülebilir kalkınma/gelişme paradoksu. K. Temurçin ve M. A. Dulupçu (Ed.), *Türkiye'de mekansal ve bölgesel dönüşümler* içinde (s. 63-76). Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- Dergi Bursa. (2021a). *Bursa beyazının yeniden doğuşu*. 13.01.2020 tarihinde <http://www.dergibursa.com.tr/bursa-beyazinin-yeniden-dogusu/> adresinden erişilmiştir.
- Dergi Bursa. (2021b). *Dünyaya dokunan bir aşk*. 15.01.2020 tarihinde <http://www.dergibursa.com.tr/dunyaya-dokunan-bir-ask/> adresinden erişilmiştir.
- Giray, F. H., Akın, A. ve Gün, S. (2004, 16-18 Eylül). *Kırsal kalkınmada yeni perspektifler* (Bildiri Sunumu). Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi (161-168). Tokat, Türkiye. <https://tarekoder.org/2004tokat/157-164.pdf>
- Oygür, V. (2014). Madencilik ve sürdürülebilir kalkınma. *Türkiye Madenciler Derneği Dergisi*, 51, 86-92.
- Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü. (2020). *Tarım ürünleri piyasaları ipek böcekçiliği*. Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı. 18.11.2020 tarihinde <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1/2020-Temmuz%20Tar%C4%B1m%20C3%9Cr%C3%BCnleri%20Raporu/%C4%B0pek%20B%C3%B6cek%C3%A7ili%C4%9Fi,Temmuz-2020,%20Tar%C4%B1m%20C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1%20Raporlar%C4%B1%20V2.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Turhan, M. S. (2005). *Avrupa Birliği üyeliği yolunda Türkiye kırsal kalkınma tedbirleri uygulama süreci* (Uzmanlık Tezi). T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dairesi Başkanlığı. Ankara.

Balıkesir İlinin Sağlık Turizmi Yönünden Analizi

Analysis of Balıkesir Province in Terms of Health Tourism

BİNALİ KILIÇ^{a,*} , HALUK SAK^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Balıkesir, Türkiye

^b Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Malatya, Türkiye

(Gönderim Tarihi/Received: 29.11.2021; Kabul Tarihi/Accepted: 31.12.2021)

ÖZ Türkiye, dört mevsim tatil imkânı sunan en önemli tatil destinasyonlarından birisidir. Türkiye'nin yer aldığı coğrafya, Avrupa, Ortadoğu, Afrika, Balkanlar ve Türk Cumhuriyetlerine olan yakınlığı ve konumu ile stratejik öneme sahip bir ülkedir. Turistik ürün ve hizmetleri sunumundaki deneyimi, tecrübesi ve hizmet kalitesi ile dünyada sağlık turizmi arzını sağlayan en önemli ülkelerden birisidir. Bu çerçevede çalışmanın amacı, Balıkesir ilinin sağlık turizminde mevcut durumunu ortaya koyarak, sağlık turizmi destinasyonu yönünden pazarlamasında kullanılabilir sağlık turizmi türleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle çalışma için, ikinci verilerden yararlanılmıştır. Sonuç olarak, Balıkesir ilinin bugüne kadar sağlık turizminden almış olduğu pay mevcut kapasite ve imkânları göz önüne alındığında yeterli olarak görülmemektedir. Bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklarının yanı sıra coğrafi ve lojistik avantajları ve mevcut potansiyeli sağlık turizmi alanında daha fazla faaliyetlerin yer almasına imkân sağlamaktadır. Sahip olduğu kaplıcalar ve kıymetli su kaynakları ile termal, spa ve wellness turizmi için yeterli ve gerekli kaynaklarının bulunduğu görülmektedir. Balıkesir'de başlıca geçim kaynağı olarak görülmeyen sağlık turizmi öncelikle devlet destekli yatırımların artmasıyla bölgede yaşayan insanlara yeni bir vizyon kazandıracak, ardından yerel ve özel sektör yatırımcılarının da teşvik edilmesi ile sayıları artan tesisler doğrultusunda Balıkesir yöresi gelecekte sağlık turizmi merkezlerinden birisi olmaya aday bir bölge halini alacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, sağlık turizmi, sağlık turizmi potansiyeli, destinasyon

JEL Sınıflandırması: Z38, I19, Z39

ABSTRACT Turkey is one of the most significant vacation destinations offering four seasons of vacation potentiality. It is a strategically important country with its geographical location, its proximity to Europe, the Middle East, Africa, the Balkans, and the Turkic Republics. Turkey is one of the most important countries that provide health tourism supply in the world with its practice, experience, and service quality in the presentation of touristic products and services. In this framework, the study aims to determine the health tourism types that can be used in the marketing of Balıkesir province as a health tourism destination by exhibiting its current situation in health tourism. Therefore, secondary data was used for this study. As a result, judging from its capacity and opportunities, the share Balıkesir has gotten from health tourism thus far is not considered sufficient. In addition to the natural resources of the region, its geographical and logistic advantages and its current potential allow more activities to take place in the field of health tourism. It is seen that Balıkesir has sufficient and necessary resources for thermal, spa, and wellness tourism with its hot springs and valuable water resources. Health tourism, which is not seen as the main source of income in Balıkesir, will first bring a new vision to the people living in the region with the increase in state-funded investments, then, with the encouragement of local and private sector investors, the Balıkesir region will become a candidate to become one of the health tourism centers in the future, in line with the increasing number of facilities.

Keywords: Balıkesir, health tourism, health tourism potential, destination

JEL Classification: Z38, I19, Z39

* Sorumlu yazar / Corresponding author.

E-posta adresi / E-mail address: kilicbinali@gmail.com (B. Kılıç)

1. GİRİŞ

21. yüzyılda, gelişen ulaşım teknolojisi sayesinde yer ve zaman kavramının önemi azalmıştır. Bu bağlamda ülkeler ve kıtalar arasındaki mesafe kısalmıştır. Buna paralel olarak, insanların yaş ortalaması yükselmiş, çalışma süreleri kısalmış ve gelir seviyeleri yükselmiştir. Bu yüzden sağlık alanında gelişen teknoloji ve nitelikli insan kaynakları ile alternatif sağlık tedavi yöntemlerinin giderek önem kazanmasına bağlı olarak sağlık turizmine olan talep giderek artmaktadır (Ünal ve Demirel, [2011](#): 106).

Küreselleşme doğrultusunda, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişimi sayesinde dünyada sadece mal/ürün değil hizmetlerin de dolaşıma girdiği ve payının giderek arttığı görülmektedir. Payını arttıran hizmetlerden birisi de sağlık turizmidir (Dinçer, ve Serdaroğlu, [2017](#): 297). Birçok endüstriyi arkasından sürükleyen sağlık turizmi, dünyada hızla gelişen ve büyüyen sektörler arasında yer almaktadır (Biri, [2021](#): 40). Mal ve hizmetlerin rekabeti küresel ölçekte olmakla birlikte, şehirlerin de bundan nasibini aldığı görülmektedir (Dalkıran, [2017](#): 163). Bu yüzden küresel sağlık pazarından pay almak isteyen Türkiye ve bazı destinasyonlar, son yıllarda sağlık turizmine ağırlık vermiştir. Bunun sonucunda uluslararası alanda kendisine önemli bir yer açmayı paydaşları ile birlikte başardığı görülmektedir (Dinçer, ve Serdaroğlu, [2017](#): 297). Dünya genelinde son yıllarda en fazla büyüme oranı sağlık turizminde yaşanmaktadır. Kaliteli ve uygun bütçeli tıbbi tedavi arayışları nedeniyle ülkeler arası seyahatlerin önemi ve hızı, dolayısıyla sağlık turizminin önemi giderek artmaktadır. Sağlık turizminin, son yıllarda önemi giderek artan hizmet endüstrisi özelliğini koruduğu görülmektedir (Tengilimoğlu, [2021](#): 2).

Sağlık turizminin gelişmiş veya gelişmekte olan bazı ülkeler için önemli hale gelmesinin en önemli nedeni, bu ülkelerdeki hizmetin maliyetli olmasıdır. Bununla birlikte, tedavi için uzun bekleme sürelerinin belirlenmesi, sağlık ve benzeri hizmet giderleri kapsamının sigortalarda azalması nedeniyle insanlar mevcut bütçe imkânları doğrultusunda bazı sağlık hizmetlerini kendi ülkeleri dışında almak istemektedirler (Dedeoğlu, [2018](#): 86).

Sağlık turizminde hedeflenen gelir, marka değeri ve vizyona ulaşmak için; hedef ülkelerin kültürel değerleri, ihtiyaçları, sağlık sisteminin gelişimi ve durumu, sistemin eksiklerinin ayrıntılı olarak analizi, reklam, tanıtım ve iletişim stratejilerinin, halkla ilişkiler ve planlama faaliyetlerinin en iyi şekilde analiz edilmesi şarttır (Dinçer, ve Serdaroğlu, [2017](#): 297). Sağlık turizmi denilince ilk olarak akla termal turizm veya kaplıca turizmi gelmektedir. Ancak günümüzde medikal turizmin de öneminin ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Özellikle estetik, organ nakli ve cerrahi operasyonlar, sağlık amaçlı turizm hareketinin ekonomik boyutunun önemini giderek artırmaktadır. Sağlık turizminde yer alan hizmetlerin farklılığı ve çeşitliliği ülkenin ve şehirlerin bu alanda gelişmesine imkân sağlamaktadır. Turizm açısından, kaplıca, spa ve wellness turizmi cazip olma özelliğini korumaktadır. İnsanların, zihinsel ve fiziksel rahatlığını sağlayan tatil çeşitlerine ilgi giderek artmaktadır. Bu durum, kaplıca, spa ve wellness turizminin gelecekte daha çok tercih edileceği anlamına gelmektedir (Çimen, [2018](#): 103).

Dünyada hastaların, kaliteli, ulaşılabilir, güven verici ve uygun fiyatlı sağlık hizmeti arayışları devam etmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, sağlık turizminin katma değeri oldukça yüksek hizmet sektörlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz (Tengilimoğlu, [2021](#): 2).

2. SAĞLIK TURİZMİNİN TARİHÇESİ

Sağlık turizminin yeni bir kavram olduğunu söyleyemeyiz. Sağlık turizminin çok eski çağlardan beri var olduğu söylemek mümkündür (Özer ve Songur, [2013](#): 74; Aydın, [2012](#): 94).

Sümerler'in M.Ö. 4000'li yıllarda kaplıcaların etrafına sağlık kompleksleri inşa ettikleri bilinmektedir. Bu kompleksler, sağlık tesislerini, akan havuzları ve görkemli yüksek tapınakları içeriyordu. Ancak, medikal turizm ağının temelini ilk atanlar Antik Yunanlılar olmuştur. Yunanlılar, tıp tanrıları Asklepios'un onuruna, dünyanın ilk sağlık merkezlerinden biri haline gelen Asklepia Tapınaklarını inşa etmişlerdir. Hindistan'da medikal turizm, yoga ve Ayurvedik tıbbın popülaritesi ile ortaya çıkmıştır. Hindistan, 5000 yıl önce, bu alternatif şifa yöntemlerinin faydalarından yararlanmak isteyenlerin akınına uğramıştır. İslam kültürü esaslarına göre, yabancılara da hizmet veren sağlık sistemleri de kurulmuştur. M.S. 1248'de Kahire'de Mansuri Hastanesi inşa edilmiş, 8.000 kişiyi ağırlayabilecek kapasiteye sahip bu hastane, ırk ve din farkı gözetmeksizin yabancılar için de cazip bir sağlık merkezi haline getirilmiştir (Health Tourism, [t.y.](#)).

Eski Yunan İmparatorluğu'nda hastalar Akdeniz coğrafyasındaki yerleşim birimlerine kaplıca tedavisi almak için gitmekteydiler. Zengin Avrupalıların 18. yüzyıldan sonra kaplıca tedavisi almak için Nil'e gittikleri bilinmektedir (Yardan vd., [2014](#): 35). Sağlık turizmi tarihinin tıp biliminin tarihiyle aynı olduğu söylenebilir. Çünkü ilk çağlardan beri sağlık hizmeti alma ve sağlık hizmeti verme süregelmiştir. M.Ö. 3. yüzyıla kadar, en etkin tedavi yöntemleri olarak; büyücü, rahip ve hekimlerin yaygın olduğu söylenebilir (Tuna ve Özer, [2015](#): 64).

Sağlık turizmi, M.Ö. önce 460'lı yıllarda yaşamış olan Hipokrat'tan da eskidir. Hipokrat, yapıtında bugünkü tıp bilimin temelini oluşturan birçok konu hakkında tanımlama yapmış ve bilgi vermiştir (Tuna ve Özer, [2015](#): 68). Sağlık turizmi ise tıpın kullanıldığı andan itibaren anlam kazanmaya başlamıştır. Tarihte halka şifa dağıtan ünlü birçok şifacı veya hekim bilinmektedir. Örneğin, Antik Mısır'da yaşamış olan Mısır'lı hekim İmhotep (M.Ö. 2667-2648) ve kuşkusuz Lokman Hekim bu alanda ön plana çıkmıştır (Doğan ve Aslan, [2019](#): 397).

Yunan dünyasında "hekimlik tanrısı" Asklepios'tur. Hekimlik tanrısı Asklepios adına kurulan Asklepionlar, birer şifa ocaklarıdır. Anadolu'daki inanışa göre, Asklepios Bergama'da yaşamış ve yerleşmiştir. Tanrılaştırılan Asklepios adına M.Ö. V. yüzyıldan itibaren sağlık tapınakları oluşturulmuştur. Asklepios'un ünü ve şöhretinden dolayı Ege adalarında, Anadolu'nun Ege kıyılarında ve İtalya'da iki yüzden fazla Asklepion şifa ve tedavi ocakları kurulmuştur. En ünlü Asklepion şifa ocağı tapınağı Mora yarımadasında, Kos (İstanköy) ve İzmir Bergama'da kurulmuştur. Asklepionlar'ın genellikle içinde soğuk ve sıcak su kaynakları bulunmaktadır (Tuna ve Özer, [2015](#): 67). Asklepion'a gelen hastaların temizliği yapılmadan tapınağa alınmazdı. Temizliğe öncelik ve önem verilmekteydi. Çünkü tanrının huzuruna temiz olarak çıkmak hem inancın hem de şifanın temelini oluşturmaktaydı. Asklepion'da su, müzik, ışık ve ses önemli ve etkili şifa kaynaklarından biriydi (Tuna ve Özer, [2015](#): 70).

14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Avrupa ve İngiltere'de birçok bilim, sanat ve kültürün yeniden doğması ile birlikte sağlık turizminin olumlu yönde etkilendiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Ville d'Eaux (Sular Kasabası)'ta 1326 yılında demir zengini sıcak su kaynaklarının keşfedildiği ve 'SPA' (sudan gelen sağlık) teriminin ilk kez burada kullanıldığı iddia edilmektedir (Yardan vd., [2014](#): 35). 17. ve 18. yüzyıllarda özellikle Avrupa aristokrasisi termal suların yararlanmıştır. Termal suların bulunduğu alanlar tedavinin yanı sıra sosyal ve kültürel etkinlik merkezi olarak da kullanılmıştır. İngiltere'nin Bath kentindeki spaların bunun ilk örnekleri olduğu söylenebilir (Özer ve Songur, [2013](#): 74).

Türkiye Selçukluları, Anadolu'da Roma ve Bizans döneminden kalma çok sayıda yer altı sıcak su kaynağının olduğu eserleri tamir etmiş, işletmiş ve bunlara yenilerini ilave etmişlerdir. XIV. yüzyıl yazarlarından Omeri, Anadolu'da, halkın çeşitli hastalıklarına şifa bulmak için kullandığı 300'den fazla kaplıcanın olduğunu belirtmiştir (Çağman, 2017: 88). Anadolu coğrafyası binlerce yıldır, Antik Yunanlılara, Romalılara, İskenderiyelilere, Selçuklulara ve Osmanlı'ya ve günümüzde tüm dünya vatandaşlarına termal sularıyla şifa merkezi olma konumunu hep korumuştur (Doğan ve Aslan, 2019: 398). Osmanlı Devleti'nde kaplıca ve ılıcalara Tanzimat dönemi itibariyle verilen önemin arttığı görülmektedir. Örneğin, Sultan II. Abdülhamid döneminde, Osmanlı topraklarında bulunan ılıca ve maden sularının metruk ve atıl bırakılmaması, devlet ve halk tarafından faydalanılması maksadıyla uygun bir mukaveleyle işletilmesi veya ihale edilmesinin kararlaştırıldığı görülmektedir (Çağman, 2017: 88).

20. yüzyılın ortalarından itibaren geniş halk kitlelerinin başka bir ülke ya da bölgeye tedavi amaçlı seyahat etmeye başladığı gözlemlenmektedir (Özer ve Songur, 2013: 74). Ancak bu seyahatlerin, 21. yüzyılda düşük maliyetli ve bekleme süresinin kısa olduğu yerlere, özellikle medikal ve kaplıca tedavisi için tercih edildiği söylenebilir (Yardan vd., 2014: 35). Bu alanda en çok tercih edilen ülkeler; Hindistan, Küba, Kostarika, Tayland, Singapur, Kolombiya ve Filipinlerdir (Aydın, 2012: 94).

2. SAĞLIK TURİZMİ

Sağlık turizmi, spa merkezlerine yapılan ziyaretlerden cerrahi operasyonlara kadar birçok hizmeti içeren (Dunets vd., 2020: 2214), ikamet edilen ülkenin/bölgenin dışındaki ülkeye/bölgeye tedavi amacı ile yapılan seyahatlerdir (Aydın, 2012: 93).

Başka bir yaklaşımda ise sağlık turizmi; sağlığı koruma ve iyileştirme amacıyla belirli bir süre için bulunduğu ülke dışına giderek insanların tedavi veya doğal kaynaklara dayalı kür uygulaması, konaklama, beslenme, dinlenme ve eğlence gereksinimlerini karşılaması olarak tanımlanabilir (Göktaş, 2018: 78).

Ulaşım ve iletişim teknolojileri sayesinde seyahat imkânlarının artması ve kolaylaşması ile sağlık hizmetlerinde meydana gelen gelişme, dünyada sağlık turizmi hareketini ve önemini giderek artırmıştır (Bozça vd., 2017: 158). Günümüzde turizm hareketi sadece, kitle turizmi (kum, güneş, deniz) ve kültürlerle tanışmak amacıyla yapılmamaktadır. Şifalı su kaynaklarının ve iklimin sağlığa iyi gelmesinden dolayı insanların turizm hareketine katıldıkları bilinen bir gerçektir. Çünkü bireyler yaşadıkları yoğun ve stresli iş yaşamlarını, şehirdeki gürültü ve trafiğin getirdiği psikolojik ve ruhsal baskıyı tatile çıkararak üzerlerinden atmaya çalışmaktadır (Yılmaz, 2018: 16-17).

Sağlık turizminin gelişmesine neden olan faktörler şu şekilde sıralanabilir (Bozça vd., 2017: 158):

- (1) Tedavi hizmeti alacak hastaların ikamet ettikleri yerde sağlık hizmetlerinin yüksek maliyetli olması,
- (2) Tedavi hizmeti için bekleme süresinin uzun olması,
- (3) Sigorta kapsamının veya devlet desteğinin kısıtlı olması,
- (4) Bazı cerrahi operasyonların ikamet edilen ülkenin yasalarına aykırı olması,
- (5) Bazı sağlık hizmetlerinin gizlilik içinde yapılmasına gereksinim duyulması.

Sağlık turizmi kapsamında seyahat edilen ülkelerde; hastalara misafir gibi davranılmakta ve belirli standartların üzerinde hizmet sunumu yapılmaktadır. Sağlık turizminde gelişmiş olan ülkelerin

stratejilerinden yararlanarak aynı zamanda uzmanlaşarak, farklılaşarak veya maliyet liderliği ile sağlık turizminin gelişmesi ve önemli bir ekonomik gelir kaynağı olma imkânı bulunmaktadır (Çimen, 2018: 108).

4. SAĞLIK TURİZMİ ÇEŞİTLERİ

Sağlık turizmi aşağıda açıklanan üç başlık altında ele alınabilir. Bunlar, termal ve spa-wellness, ileri yaş ve engelli turizmi ve medikal turizmdir.

4.1. Termal ve Spa-Wellness

Term sözcüğü; Latince sıcak anlamına gelen thermos sözcüğünden gelmektedir. Romalıların term sözcüğünü halk banyoları ve daha sonra ise su alınan yer anlamında kullandıkları görülmektedir. Termal turizm ise, sağlık turizmi içerisinde değerlendirilmektedir. İnsanların doğal ve şifalı suları sağlığını korumak veya iyileştirmek amacı ile kullanmasıdır. Ayrıca termal turizm, insanların kaplıca suları ile kür yapmasının yanı sıra, kür yaptığı tesis ve çevresinde konaklama, beslenme, dinlenme ve eğlenme gibi aktiviteleri de kapsamaktadır (Yılmaz, 2018: 25). Bununla birlikte termal turizmin en önemli kavramı “Spa ve Wellness”dir. Spa’nın kelime anlamı “sudan gelen sağlık” olarak belirtilmektedir. Spa kelimesi “Salus Per Aquam” cümlesinde yer alan kelimelerin ilk harflerinden oluşmaktadır (Mesci ve Sağlık, 2020: 76).

Spa sözcüğünün İngilizce’de kullanımında Belçika’daki zengin mineralli su kasabası olan Spa etkili olmuştur. Belçika’nın Spa şehri mineralli suları ile meşhur olup, dünyanın birçok yerine mineralli su ihracatı yapmaktadır. Spa kelimesinin Türkiye’deki karşılığının “kaplıca” olarak ifade edildiği söylenebilir (Yılmaz, 2018: 25).

Sıcak suyun ve mineralli suların insanlık tarihinde önemli yeri bulunmaktadır. Tarihte yerleşim yeri seçiminde termal sular önemli ölçüt olmuştur. Bu termal sulardan, aynı zamanda içme suyu, kullanma suyu ve şifalı su olarak da faydalanılmıştır (Yardan vd., 2014: 32).

4.2. İleri Yaş ve Engelli Turizmi

Bakıma muhtaç yaşlıların, bakım ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla bulunduğu ülkenin dışına seyahat etmeleri yaşlı turizmi veya ileri yaş turizmi olarak tanımlanmaktadır (Yardan vd., 2014: 32). Engelli turizminin ise, engelli bireyler için özel bakım ve gezi turlarını kapsadığını söyleyebiliriz. İleri yaş ve engelli turizmi için, klinik oteller, rekreasyon alanları, tatil köyleri ve bakım evleri gibi yerlerde hizmet verilmektedir (Yılmaz vd., 2020: 76; Çimen, 2018: 105). Engelli turizmde, engelli bireylere koruyucu, iyileştirici ve rehabilite edici sağlık hizmetleri verilmektedir (Bozça vd., 2016: 158-159). İleri yaş ve engelli insanlara bakım ve rehabilitasyon için klinik konukevleri-geriatrik tedavi merkezleri ve bakım evlerinde, konusunda eğitim almış sertifikalı profesyonel personel tarafından hizmet verilmektedir (Yardan vd., 2014: 32).

Avrupa’da yaş ortalamasının hızla arttığı görülmektedir. Bununla birlikte yaşlı bakım maliyetleri de önemli bir maliyet unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Yetkililer ve sosyal güvenlik kuruluşlarının artan maliyetleri azaltabilmek için yurt dışında daha düşük bedeller ile hizmet veren tesislerde sağlık hizmetlerinin alınmasına imkân sağlayacak uygulamaları ve teşvikleri başlattıkları görülmektedir (Kantar ve Işık, 2014: 16). ABD’de sağlık hizmetinin özel sektöre devredilmesi, Avrupa’da ise

hastaların tedavi için ödenen katkı miktarının artırılması veya bazı hizmet veya hastalıkların sigorta kapsamından çıkartılmasından dolayı hastalar tedavi amaçlı kendi ülkeleri dışında arayışa sevk edilmiştir. Buna bağlı olarak sağlık turizmi ile birlikte ileri yaş ve engelli turizmi giderek ivme kazanmıştır (Bölüktaş, 2020: 6).

4.3. Medikal Turizm

Medikal turizm kişilerin tıbbi tanı, tedavi veya terapi amaçlı ikamet ettiği ülkeden başka bir ülkeye gitmesi ve aynı zamanda gittiği destinasyondaki turistik imkanlardan ve aktivitelerden yararlanmasıdır (Tengilimoğlu, 2021: 3).

Medikal turizm, sağlık turisti için yapılan tıbbi müdahaleleri içermektedir. Diğer bir ifadeyle, belirli bir hastalığı olan turistlere genellikle 2. ve 3. basamak sağlık kurum ve kuruluşlarında hekimler tarafından yapılan tedavi amaçlı tıbbi uygulamalardır.

En yaygın tıbbi uygulamalar; Anesteziyoloji, bariatrik cerrahi, böbrek yetmezliği, cilt hastalıkları, diş tedavisi, diyaliz tedavileri, doğurganlık tedavileri, estetik cerrahi, göz cerrahi, infertilite, intravaginal fertilizasyon (IVF), kalp ameliyatı, kalp damar hastalıkları, kanser tedavisi, karaciğer ve kalp gibi transplantasyon cerrahisi, kardiyovasküler cerrahi, kemik iliği nakli, kulak burun boğaz, metabolizma hastalıkları, nöroşirurji, organ nakilleri, plastik cerrahi, protez takılması, radyoterapi, saç nakli, tıbbi check-up, trafik kazası tedavileri ve transplantasyon olarak görülmektedir (Yılmaz vd., 2020: 76; Özer ve Songur, 2013: 72; Çimen, 2018: 104; Bozça vd., 2017: 159; Yardan vd., 2014: 31).

Sağlık turizminin en özellikli grubu medikal turistlerdir. Medikal turizmin, sağlık turizmi açısından ayrı ve özel bir öneme sahip olduğu bir gerçektir (Mesci ve Sağlık, 2020: 76). Medikal turizm kapsamında ev sahibi ülkede hastalar için özel seyahat turları düzenlenmektedir. Bu seyahat turları tedavi hizmetleri ile bütünleştirilmeye çalışılmaktadır (Kantar ve Işık, 2014: 16).

Medikal turizm, katılımcı birey sayısının az olmasına karşın kişi başına harcama miktarının yüksek olmasından dolayı ekonomik büyüklüğü yüksektir (Çimen, 2018: 104). Medikal turizm ile kişilerin ya tedavi ya da tıbbi müdahale amacıyla deniz aşırı seyahatleri giderek artmaktadır. Bu hızlı seyahat artışı nedeniyle medikal turizmin niş pazar olarak önemi giderek artmaktadır. Bu niş pazardan yararlanmak isteyen ülkelerin yoğun bir rekabet içerisinde olduğu görülmektedir (Yardan vd., 2014:31).

5. DÜNYADA SAĞLIK TURİZMİ VE EKONOMİSİ

Dünya’da yaşlı ve engellilerin sayıca önemli bir orana sahip olduğu görülmektedir. Dünyada 2019 yılı itibari ile 65 yaş ve üstü 700 milyonun üzerinde kişi bulunmaktadır. Bu sayının 2050 yılında iki katından fazlasına çıkacağı tahmin edilmektedir. Diğer taraftan Dünya Bankası 2019 yılı verilerine göre dünyadaki engellilerin sayısı dünya nüfusunun %15’ini oluşturmaktadır. (Tengilimoğlu, 2021: 5).

Sağlık turizmi ve sağlık endüstrisinin önemi ve pazar payının hızla arttığı görülmektedir. Araştırmalara göre sağlık turizminin dünya çapındaki hacminin 100 milyar doları aştığı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, dünya nüfusunun yaklaşık %3’ünün medikal tedavi hizmeti almak için bulunduğu ülkeden başka ülkeye seyahat ettiği ifade edilmektedir. Türkiye’de ise, Avrupa vatandaşlarının tıp turizmi amaçlı gerçekleştirdikleri seyahatlerin son 5 yılda %24 oranında arttığı görülmüştür (Doğan ve Aslan, 2019: 401).

Sağlık turizmi ile ilgili rekabet yoğunluğunun boyutu ve maliyeti ile ilgili örnek vermek gerekirse, Amerika’da bir by-pass operasyonunun maliyeti 113.000 dolar iken, Hindistan’da 10.000, Malezya’da 9000, Polonya’da 7.140 dolar seviyesinde olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar sağlık turizmi için tercih edilen ülkenin destinasyon özellikleri önemli olabilmektedir (Dalkıran, 2017: 166).

Hindistan ve Tayland medikal turizmde maliyet avantajı stratejisi ile ilk iki sırada yer alan iki ülke konumundadır. Singapur ise Asya’da medikal turizmde lider ülke olmasına rağmen en pahalı destinasyondur. Sağlık turizminde tercih edilen ülkelere bakıldığında; Singapur, Tayland ve Kıbrıs’ın normal şartlarda turist çeken ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir. Almanya, Güney Kore ve ABD ise ileri teknolojiyi kullanan gelişmişlikleri nedeniyle sağlık turizmi yönünden tercih edilmektedir. Macaristan termal turizm, İspanya yaşlı turizmi ve Hindistan medikal turizm ile hem turizm hem de sağlık turizmine yönelik çekiciliklerinden dolayı tercih edilmektedir. Ürdün, İran, Malezya ve Brezilya’nın ise coğrafi ve politik konum avantajlarının yanı sıra ülke dışında eğitim görmüş doktor istihdamları nedeniyle tercih edildikleri söylenebilir (Dalkıran, 2017: 166).

Sağlık turizmi alanında en çok tercih edilen ülkeler; Hindistan, Küba, Kostarika, Tayland, Singapur, Kolombiya ve Malezya olmasından dolayı sağlık turizminin ana bölgesi Asya’dır. Türkiye de son yıllarda sağlık turizmi sektöründe önemli gelişme kaydettiği görülmektedir (Koç ve Hekimoğlu, 2018: 44).

Sağlık turizmi açısından Türkiye, kitle ve kültür turizm yönünden önemli bir destinasyon olması, sağlık endüstrisinin gelişmiş olması, coğrafi konumu ve fiyat avantajına sahip olması nedeniyle birçok olumlu yöne sahiptir (Dalkıran, 2017: 166). Tablo 1’de 2018 yılı verilerine göre ülkelerin sağlık turizminden elde ettikleri gelir ve pazar payları yer almaktadır.

Tablo 1

2018 Yılı Verilerine Göre Ülkelerin Sağlık Turizmi Gelirleri ve Pazar Payı

Sıra No	Ülke	Sağlık Turizmi Geliri USD (Milyar)	Pazar Payı (%)
1	ABD	9,8	27,8
2	Fransa	1,85	5,2
3	Türkiye	1,7	4,7
4	Belçika	1,4	3,9
5	Tayland	1,35	3,8
6	Ürdün	1,25	3,5
7	Kosta Rika	1,1	3,1
8	Birleşik Krallık	0,85	2,4
9	Macaristan	0,79	2,1
10	Güney Kore	0,76	2,0

Not. “Türkiye’nin Sağlık Turizmi Gelirini Etkileyen Faktörlerin Eşbütünleşme Analizi” G. Biri, 2021, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 43 makalesinden uyarlanmıştır. Telif hakkı Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’ne aittir, 2021.

Tablo 1’de görüleceği üzere 2018 yılı verileri ışığında ABD sağlık turizmi gelirinde 9,8 milyar dolar ile liderken Türkiye 1,7 milyar dolar ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 2’de 2018 yılı verilerine göre ülkelerin sağlık turizmi harcaması ve yüzdelik pazar payı arzu yer almaktadır:

Tablo 2*2018 Yılı Verilerine Göre Ülkelerin Sağlık Turizm Harcaması*

Sıra No	Ülke	Sağlık Turizmi Harcaması USD (Milyar)	Payı (%)
1	ABD	7,2	20
2	Kuveyt	3,8	10,5
3	Nijerya	2,2	6,1
4	Hollanda	1,5	4,2
5	Fransa	1,25	3,5
6	Umman	1,0	2,7
7	Kanada	1,0	2,7
8	Belçika	0,9	2,5
9	Avusturya	0,85	2,4
10	Almanya	0,80	2,3

Not. “Türkiye’nin Sağlık Turizmi Gelirini Etkileyen Faktörlerin Eşbütünleşme Analizi” G. Biri, [2021](#), *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 44 makalesinden uyarlanmıştır. Telif hakkı Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’ne aittir, 2021.

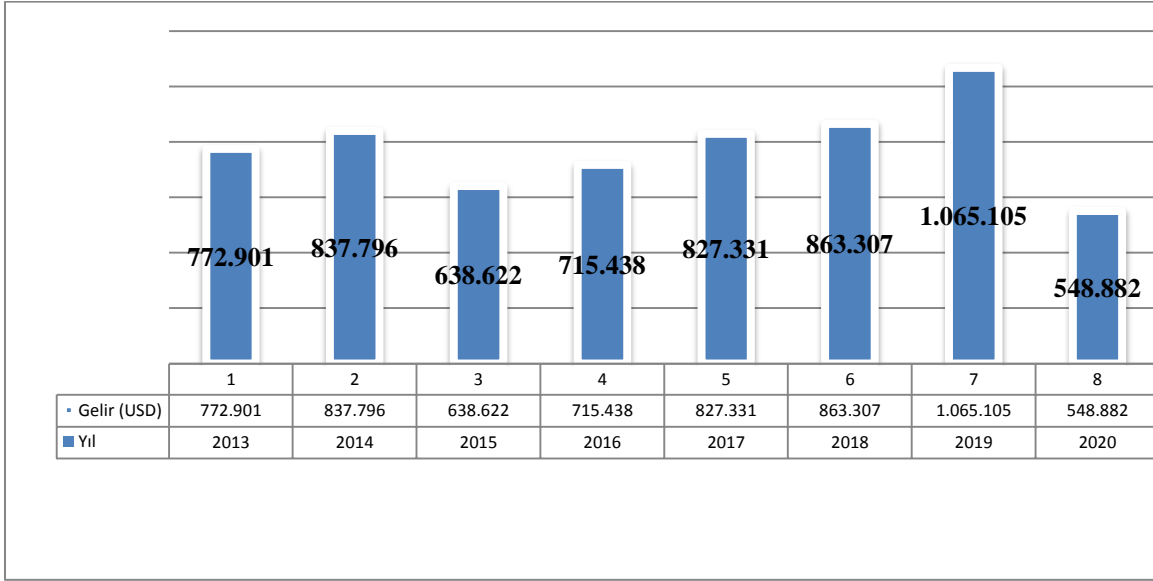
Tablo 2’de görüleceği üzere, sağlık turizmi harcamasında ABD ilk sırada yer almaktadır. Güçlü ekonomisi olan ülkelerin sağlık turizmine ayırdıkları payın da fazla olduğu gözlemlenmektedir.

6. TÜRKİYE’DE SAĞLIK TURİZMİ VE EKONOMİSİ

Sağlık turizminin geçmişten günümüze farklı şekillerde gelişim gösterdiği görülmektedir. Bazen ticaret ile uğraşan kervanların uğrak yerleri, bazen de komşu ülkelere yapılan seyahatler olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin sağlık ile ilgili çalışmaları köklü bir geçmişe sahiptir. 1851 yılında Paris’te Osmanlı imparatorluğu dâhil 12 ülkenin katılımıyla toplanan uluslararası sağlık konferansı dönem içerisinde bu alanda icra edilen önemli faaliyetlerden birisidir. Türkiye’de turizm alanında yürütülen ilk faaliyetin ise, 1923 yılında İstanbul’da kurulan Türk Seyyahin Cemiyeti adlı kuruluşla başladığını söyleyebiliriz (Doğan ve Aslan, [2019](#): 398).

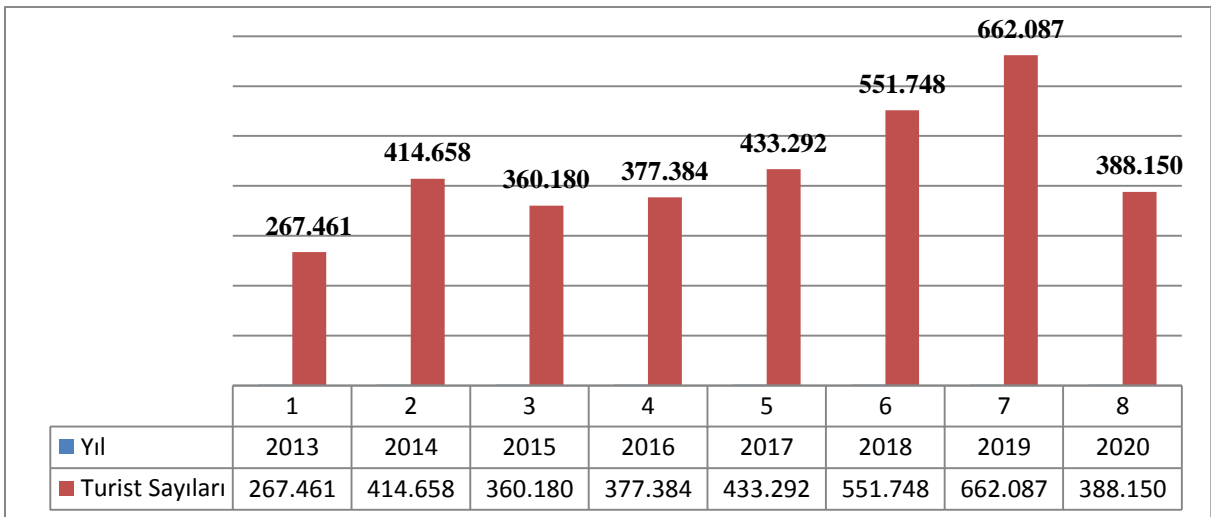
Dünyada sağlık turizminin gelişim hızı birçok sektörün ilerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye’nin turizm sektörünü çeşitlendirilmesi ve tüm yıl boyunca 12 aya yayması en önemli stratejik hedefidir. Turizmin 12 aya yayılması istihdama, ekonomik gelire ve tesislerin atıl kalmamasına katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, sağlık turizminin hizmet ihracatı açısından ticari bir konu olması nedeniyle ülkelerin ekonomisinde çok önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır (Yılmaz, [2018](#): 17).

Türkiye’de sağlık turizmi; 1990 – 2000’li yıllarda konuşulmaya başlanmış, 2000-2005’li yıllarda medyada gündeme gelmeye başlamıştır. Sağlık turizminin ilk kez 2010 – 2014 yıllarını kapsayan stratejik eylem planında yer almasını müteakip Sağlık Bakanlığının 2023 yılı vizyonunda ve hükümet programında yer almıştır (Doğan ve Aslan, [2019](#): 399). Şekil 1’de Türkiye’nin sağlık turizmi geliri yıllar itibari ile gösterilmiştir.

Şekil 1*Türkiye'nin 2013-2020 Yılları Arası Sağlık Turizmi Geliri*

Not. Şekil 1'deki veriler Uluslararası Sağlık Hizmetleri (USHAŞ) ([t.y.](#)) tarafından yayınlanan *Sağlık Turizmi Verileri* sayfasından uyarlanmıştır.

Şekil 1'de görüleceği üzere Covid-19 öncesi sağlık turizmi geliri 1.065.105 dolara ulaşmış, yeni yatırımlar ile bu seviyenin de üzerine çıkılması hedeflenmektedir.

Şekil 2*Türkiye'nin 2013-2020 Yılları Arası Sağlık Turist Sayıları*

Not. Şekil 1'deki veriler Uluslararası Sağlık Hizmetleri (USHAŞ) ([t.y.](#)) tarafından yayınlanan *Sağlık Turizmi Verileri* sayfasından uyarlanmıştır.

Şekil 2’de görüleceği üzere sağlık turisti sayısı istikrarlı bir artış göstermektedir.

Birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde verilen sağlık hizmetlerinin özel teşebbüse bırakılma politikası insanların bazı tedavilerinin sigorta kapsamı dışına çıkmasına, tedavi masraflarının artmasına ve bekleme sürelerinin uzamasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak insanlar daha kaliteli, daha uygun maliyetlerde ve bekleme süresi olmadan alabilecekleri sağlık hizmeti arayışına girmiştir. Bu durum iletişim ve ulaşım teknolojilerinin getirmiş olduğu kolaylıklar nedeniyle insanların sağlık hizmetini bulunduğu ülkenin dışında daha uygun bir maliyet ile ve hızlı bir şekilde edinmeye itmiştir. Buna bağlı olarak da sağlık turizmi hareketinin ivme kazanmıştır (Dinçer, ve Serdaroğlu, [2017](#): 297).

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığının, 2013-2017 Stratejik Eylem Planında sağlık turizmine yer verilmiştir. Stratejik Eylem Planında sağlık turizmi, “tanıtımını yaparak cazibe oluşturmak, hizmet kalitesini iyileştirmek, hizmeti çeşitlendirmek, yönetişimi iyileştirmek, ulusal ve uluslararası politikalar oluşturmak” olarak belirtilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, [2012](#)).

Türkiye’nin onuncu beş yıllık kalkınma planında; termal turizmde 100.000 yatak kapasitesine, 1.500.000 (600.000 tedavi amaçlı) yabancı turiste ve 3 milyar dolar gelire ulaşılması hedeflenmiştir. Medikal turizmde ise, dünyanın ilk 5 destinasyonu içerisinde yer almak, 750.000 yabancı hastanın tedavi edilmesi, 5,6 milyar dolar gelir hedefi yer almaktadır. İleri yaş turizmde ise, 150.000 yabancı turist, 750 milyon dolar gelirin hedeflendiği görülmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, [2013](#)).

Türkiye’nin on birinci beş yıllık kalkınma programında, küresel eğilimler ve gelişimler çerçevesinde; turizm ve sağlık öncelikli gelişme alanı olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte ortalama konaklama süresinin artırılması temel hedefler olarak yer almaktadır. Türkiye’nin sağlık turizmi alanında tanınırlığı ve tercih edilirliliğinin artırılarak, hizmet kapasitesinin nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesi; hukuki düzenlemeler, akreditasyon ve denetim altyapısının güçlendirilmesi ile birlikte tanıtım ve pazarlama temel faaliyetler arasında yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, [2019](#)).

Türkiye’de sağlık turizmi endüstrisi ile ilgili devlet desteği hususunda önemli bir mesafeyi kat ettiği görülmektedir. Türkiye’nin sağlık turizmde kazandığı ivme sağlık ile ilgili kalite, başarı, coğrafi ve jeostratejik konumunu ile olmuştur. Türkiye’nin pazar payını marka yaratarak en yüksek gelir ile sürdürülebilir olmasını hedeflemesi önemlidir (Doğan ve Aslan, [2019](#): 402).

Son yıllarda dünyada ve Türkiye’deki hastanelerde otelcilik seviyesinde hizmetlerin verilmesinin, rekabette üstünlük sağlamada önemli bir faktör olduğu görülmektedir (Kozak ve Gülenç, [2017](#): 14). Sağlık turizmi faaliyetleri düzenlenirken bu alanda hizmet verecek kuruluşların standartları, şartları ve planlaması değerlendirilmeli, gerekli düzenlemeler yapılmalı ve gelecekte bu konularda yaşanabilecek sorunların önüne geçilmelidir (Aydın, [2012](#): 95).

Uluslararası seyahat tercih eden sağlık turistlerinin öncelik verdiği konuların başında, sağlık kuruluşlarının sahip olduğu uluslararası akreditasyon belgeleri yer almaktadır. Sağlık turizmi ile ilgili akreditasyon, sağlık turizmi ile ilgili kuralları koyan ve denetleyen standartları ve kalite güvencesini ifade etmektedir (Biri, [2021](#): 44). Medikal turizmden hedeflediği payı almak isteyen sağlık kuruluşu için uluslararası alanda geçerliliği olan akreditasyon belgesi, o sağlık kuruluşunun belirlenen uluslararası standartta hizmet verdiğinin göstergesidir. Günümüzde sağlık kuruluşlarını akredite eden en saygın kuruluşlardan birisi JCI (Joint Commission International)’dır (Birdir ve Buzcu, [2014](#): 3). Söz konusu akreditasyon en önemli akreditasyonlardan birisi olduğundan bazı yurtdışı hastaları için tercih sebebi olduğunu bilen sağlık kurumları yöneticileri de tercihlerini JCI’den yana kullanmaktadır (Şahin, [2020](#): 23). Türkiye’de 33 hastanenin JCI tarafından akredite edildiği görülmektedir (Joint Commission International, [t.y.](#)).

Türkiye'ye sağlık turizmi için gelen hastaların ülkeler bazında incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır (Şahbaz vd., 2012: 277; Yardan vd., 2014: 33):

- (1) Diaspora Türk nüfusunun yüksek olduğu ülkeler (Almanya, Hollanda, Fransa gibi), diğer bir deyişle gurbetçiler,
- (2) Hizmet alma sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülkeler (Balkan Ülkeleri, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri gibi),
- (3) Sağlık hizmetlerinin pahalı olması ve sigortanın kapsamadığı tedavi ve hizmetlerin bulunduğu ülkeler (Amerika, İngiltere, Almanya gibi),
- (4) Kendi ülkelerinde arz ve talepteki dengeden kaynaklanan uzun bekleme süreleri olan ülkeler (İngiltere, Hollanda ve Kanada gibi),
- (5) İkili anlaşmalar çerçevesinde Türkiye'ye hasta gönderen ülkeler (Afganistan, Yemen Sudan gibi)

Bu çerçevede değerlendirildiğinde Türkiye açısından sağlık turizminin önemi şu şekilde sıralanabilir (Doğan ve Aslan, 2019: 402):

- Sağlık yatırımlarına kaynak sağlanır,
- Yeni ve nitelikli insan kaynağı stoku artar,
- Ekonomik değeri yüksek bir hizmet alanının oluşmasını sağlar
- Cari açığın kapatılmasına katkı sağlar,
- Dış alım gücüne katkı sağlar,
- Türkiye'nin ürettiği diğer mal ve hizmetler için güçlü bir imaj ve prestij oluşturur,
- Teknoloji transferi gerçekleşir,
- Sağlık turizmi ile birlikte farklı hizmet sektörlerinin kurulmasına katkı sağlar,
- Ülke açısından reklam ve tanıtım aracı görevini görür,
- Ülkelerarasında olumlu yönde etkileşim sağlar,
- Türkiye'nin uzun yıllardır hayalini kurduğu dört mevsim turizm ile atıl kaynaklar kullanılmış olur,
- Turizmin yapısı ve boyutu değişmiş olur.
- Ülkenin pazarına ve piyasasına dinamizm katar,
- Uluslararası iletişimi güçlendirir ve dostluklar kurmasına yardımcı olur.

7. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

Araştırma ile Balıkesir ilinin sağlık turizminde mevcut durumunu ortaya koyarak, sağlık turizmi destinasyonu yönünden pazarlamasında kullanılabilecek sağlık turizmi türleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın teorik altyapısını, sağlık turizminin tarihi, tanımı dünya ve Türkiye ekonomisine yönelik genel bilgiler oluşturmaktadır. Literatürde Balıkesir ilinin turizm potansiyeline yönelik çalışma olmasına rağmen, araştırmalarda sağlık turizmine yönelik Balıkesir ili özelinde akademik çalışmanın sınırlı olduğu görülmüştür. Bu nedenle çalışma için, ikinci verilerden yararlanılmıştır. Bu veriler için, sağlık turizmi literatürü yanında Sağlık Bakanlığı, Kültür ve Turizm

Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu verileri ve Kalkınma Ajanslarının çalışmalarından yararlanılmıştır.

8. TURİZMİN BALIKESİR İLİ İÇİN ÖNEMİ VE EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Balıkesir şehri, M.Ö. 1200'lü dönemleri kapsayan birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir ildir. Balıkesir ilinin Hitit Dönemi'nde ilk ismi ASSUVA olmuştur. Karesi Bey'in oturduğu kalenin isminin Beylik Hisar olması sebebiyle zamanla isim Balıkesir haline dönüşmüştür (Kahraman ve Bayraktar, 2021: 4). Balıkesir'de yaşayan Misya'lılar, Truva, Hitit, Frig, Pers, Büyük İskender ve Bergama krallıklarının egemenliği altında yaşamışlardır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, [t.y.a](#)).

8.1. Balıkesir İlinin Turistik ve Sağlık Turizmi Çekici Özellikleri

Balıkesir ilindeki kalıntılara göre, Kyzikos, Daskyleion, Adramytteion, ve Antandros gibi önemli yerleşimlere ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Ayvalık ilçesi, 22 adası ile birlikte sualtı dalış turizminde alternatif bir spor faaliyeti sunmaktadır. Edremit'de bulunan Kazdağı Milli Park olup, fauna ve flora açısından çok zengindir. Balıkesir ili Marmara ve Ege Denizindeki adaları ile kıyı bandında deniz turizmi, özellikle yaz mevsiminde, hareketli ve yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Balıkesir, Antik çağdan günümüze kadar varlığını koruyan ve insanlara sürekli şifa veren termal kaynaklar bakımından da zengindir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, [t.y.b](#)).

Balıkesir ilinde iki adet "Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Almaya Hak Kazanan Sağlık Tesisi" bulunmaktadır. Balıkesir'e komşu illere bakıldığında ise bu sayının Bursa'da 29 adet, Kütahya'da 2 adet, Manisa'da 3 adet, Çanakkale'de 5 adet ve İzmir'de ise en yüksek sayı ile 119 adet olduğu görülmektedir. (T.C. Sağlık Bakanlığı, [t.y.a](#)).

Balıkesir ilinde "Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Almaya Hak Kazanan Aracı Kuruluşlar" bulunmamaktadır. Komşu illerden Bursa'da 5 adet, Manisa'da 2 adet, İzmir'de ise 20 adet bulunmaktadır. Çanakkale ve Kütahya'da sağlık turizmi yetki belgesi alan aracı kuruluş bulunmamaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, [t.y.b](#)).

Balıkesir, Türkiye'nin en çok termal turizm merkezine sahip olan illerinden birisidir. İlde 8 farklı termal turizm merkezi bulunmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, [t.y.c](#)).

8.2. Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri (KTKGB) ve Turizm Merkezleri (TM)

Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri (KTKGB) ve Turizm Merkezleri (TM), turistik değer taşıyan alanların korunması ve geliştirilmesi amacıyla Bakanlar Kurulu kararıyla ilan edilen alanlardır. Bu bölgelerde turizm tesisi yatırımları için bürokratik süreçler azaltılmış olup yatırımların hızlı gerçekleştirilmesi sağlanmaktadır. Bu çerçevede, Balıkesir ilinde ilan edilen turizm merkezleri şunlardır (Güney Marmara Kalkınma Ajansı, [2019](#); T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, [t.y.c](#)).

- Balıkesir (Merkez) Kiraz Kaplıcaları,
- Balıkesir- Pamukçu Kaplıcaları,

- Balya - Dağ Ilıcası (Termal Turizm Merkezi),
- Bigadiç Hisarköy Kaplıcaları (Termal Turizm Merkezi),
- Dursunbey- Aşağımusalar Köyü Ilıcası,
- Edremit- Bostancı Köyü Kaplıcaları,
- Edremit –Derman Ilıcası,
- Edremit Güre Kaplıcaları (Termal Turizm Merkezi),
- Gönen Ekşidere Kaplıcası (Termal Turizm Merkezi),
- Gönen Kaplıcaları (Termal Turizm Merkezi),
- Manyas Kızıkköy Kaplıcaları (Termal Turizm Merkezi),
- Marmara Güneyi Adalar Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi,
- Sındırgı - Emendere Kaplıcası,
- Sındırgı Hisaralan Kaplıcası (Termal Turizm Merkezi),
- Susurluk – Kepekler (Ilıca Boğazı) Kaplıcası (Termal Turizm Merkezi),
- Susurluk – Yıldız (Yellice Tepe) Kaplıcası.

Tablo 3’te Balıkesir iline ait hasta ve yatak sayılarına yer verilmiştir.

Tablo 3

Balıkesir İlinde Hastane ve Yatak Sayısı

Yıl	Hastane Sayısı	Yıl	Yatak Sayısı
2015	29	2015	3.018
2016	26	2016	2.944
2017	26	2017	3.314
2018	25	2018	3.334
2019	25	2019	3.334

Not. Tablo 3’teki veriler Türkiye İstatistik Kurumu ([t.y.](#)) *Gösterge Uygulaması* sayfasından uyarlanmıştır.

Tablo 3’te görüleceği üzere, Balıkesir ilinde hastane sayısı azalmasına karşın yatak sayısında artış gözlenmiştir.

Tablo 4*Balıkesir İline Gelen Yabancı Turist Sayısı (Kişi)*

Yıl	Sayı
2002	17.680
2003	19.222
2004	31.563
2005	43.479
2006	27.204
2007	20.604
2008	18.970
2009	26.618
2010	11.187
2011	15.769
2012	13.508
2013	17.997
2014	24.682
2015	18.826
2016	12.798
2017	31.931
2018	38.114
2019	48.203

Not. Tablo 4'deki veriler Türkiye İstatistik Kurumu ([t.y.](#)) *Gösterge Uygulaması* sayfasından uyarlanmıştır.

Tablo 4'de Balıkesir ilini ziyaret eden yabancı turistlerin sayıları yer almaktadır. Siyasi ve ekonomik krizler hariç covid-19 pandemi dönemine kadar her yıl Balıkesir iline gelen turist sayısının arttığı görülmektedir.

Tablo 5*Balıkesir İlinde Yabancı Turist Geceleme Sayısı*

Yıl	Yabancı Turist Geceleme Sayısı
2002	465.120
2003	315.503
2004	430.953
2005	343.491
2006	155.600
2007	222.117
2008	233.027
2009	331.063
2010	463.592
2011	462.354
2012	494.477
2013	300.334
2014	321.402
2015	323.185
2016	145.288
2017	200.413
2018	327.289
2019	412.428

Not. Tablo 5'teki veriler Türkiye İstatistik Kurumu ([t.y.](#)) *Gösterge Uygulaması* sayfasından uyarlanmıştır.

Tablo 5'te yabancı turistlerin geceleme sayısı yer almaktadır. 2013 yılındaki ve 15 Temmuz'da demokratik sisteme yönelik darbe girişimi etkisiyle 2016 ve 2017 yıllarındaki düşüşler hariç Balıkesir

iline gelen yabancı turist sayısının son dönemde düzenli olarak arttığı görülmektedir.

9. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan araştırmalar sonucunda sağlık turizminin gelişmesi için; fiziki alt yapının güçlendirilmesi, pazarlama, tanıtım, uluslararası fuar ve etkinliklere katılım, uluslararası geçerliliği olan akreditasyon ve sertifikaların alınması, marka çalışması, ulusal ve uluslararası stratejik işbirlikleri, devletlerarası ikili anlaşmalar ile birlikte, konu ile ilgili yüzyıllık projeksiyon hazırlıkları yapılarak çalışmalara başlanması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Balıkesir ili özelinde sağlık turizmi inceliğinde; JCI akreditasyonuna sahip hastane olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte, Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Almaya Hak Kazanan Sağlık Tesisi iki adettir. Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Almaya Hak Kazanan Aracı Kuruluşlar ise bulunmamaktadır. Sağlık turizmi için yetki belgesi alan sağlık tesis sayısının iki adet olması, Balıkesir ilinin özellikle son dönemlerde sağlık turizminden pay almaya çalıştığı bir göstergesi olarak düşünülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinin ise, Balıkesir ilinin Ege denizi ve Marmara denizine kıyısının olması, yurtdışında yaşayan Türklerin bu bölgelerde gayrimenkul alma arzularının olması ve aynı zamanda yabancıların da bu bölgelerde gayrimenkul alma niyetlerinin olması olarak değerlendirilmektedir.

Balıkesir ilinde iki adet hava alanı bulunmaktadır. Lojistik açıdan değerlendirildiğinde, Balıkesir'in İstanbul-Bursa-İzmir güzergâhında bulunması, İstanbul-İzmir otoyolu ve Orhangazi Köprüsü ile ulaşım süresinin kısaldığı ve lojistik öneminin arttığı gözlemlenmektedir. Bu durum Balıkesir ili için avantajlı bir durumdur. Böylece, Türk Cumhuriyetleri, Balkanlar ve Ortadoğu ile Afrika pazarından yararlanma imkânı artabilir. Özellikle Kardeş Şehirler aracılığı ile pazarlama ve tutundurma faaliyetlerine ivme kazandırabilir.

Balıkesir ilinde, Türkiye'nin önemli eğitim kuruluşlarından Balıkesir Üniversitesi ve Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi bulunmaktadır. Sağlık turizmi anlayışının yaygınlaştırılması, daha fazla alanda kabul görmesinin sağlanması ve yeni neslin doğru yönlendirilmesi amacıyla, söz konusu üniversitelerin müfredatlarına, Sağlık Turizmi, Sağlık Ekonomisi gibi dersler eklenmeli ve Sağlık Turizmi Pazarlaması, Medikal Turizm Pazarlaması, Sağlıkta Kalite, Sağlık Turizminde Stratejik Pazarlama ve Markalaşma, Sağlık İşletmelerinde İnsan Kaynakları vb. alanlarda yüksek lisans veya doktora programlarının açılmasının yeterli insan kaynağının oluşumunda faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Eğitim kuruluşlarının yanı sıra bölgedeki özel sektör girişimcilerinin de sağlık turizmi konusunda teşvik edici uygulamalar ile cesaretlendirilmesi, uygun yatırım koşullarının sağlanması, devlet desteğinin artırılması ve İstanbul ve İzmir'in alternatifi veya devamı niteliğinde bir bölge oluşturularak daha fazla ilgi odağı olacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Balıkesir ilinin bugüne kadar sağlık turizminden almış olduğu pay mevcut kapasite ve imkânları göz önüne alındığında yeterli olarak görülmemektedir. Bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklarının yanı sıra coğrafi ve lojistik avantajları ve mevcut potansiyeli sağlık turizmi, engelli ve üçüncü yaş turizmi alanında daha fazla faaliyetlerin yer almasına imkân sağlamaktadır. Sahip olduğu kaplıcalar ve kıymetli su kaynakları ile termal, spa ve wellness turizmi için yeterli ve gerekli kaynaklarının bulunduğu görülmektedir. Coğrafi konumu nedeniyle bir bölümünde akdeniz, yer yer karadeniz ve karasal iklimin de birlikte görüldüğü nadir bölgelerden olan Balıkesir, sağlık turizmi tesislerinin kurulması halinde 12 ay boyunca kullanılabilir olması, bunun yanında Ege Denizi ve Marmara Denizininin ulaşım avantajını da kullanarak yurt içi ve yurt dışından gelmek isteyen sağlık turistleri için bir kolaylık ve cazibe merkezi adayı olarak değerlendirilmektedir. Balıkesir'de başlıca geçim kaynağı olarak görülmeyen sağlık turizmi öncelikle devlet destekli yatırımların artmasıyla

bölgede yaşayan insanlara yeni bir vizyon kazandıracak, ardından yerel ve özel sektör yatırımcılarının da teşvik edilmesi ile sayıları artan tesisler doğrultusunda Balıkesir yöresi gelecekte sağlık turizmi merkezlerinden birisi olmaya aday bir bölge halini alacaktır.

Beyan ve Açıklama / Disclosure Statement

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

The author has no conflict of interest to declare.

Finansal Destek / Funding

Bu çalışmada herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

No funding to declare for this study.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı / Author Contribution Statement

Bütün yazarlar eşit düzeyde katkı vermiştir.

All authors have contributed equally.

Etik Kurul İzni / Ethics Board Approval

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

This study does not require ethics board approval.

Bu Makaleye Atıf Vermek İçin / To Cite This Article:

Kılıç, B. ve Sak, H. (2021). Balıkesir İlinin Sağlık Turizmi Yönünden Analizi. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 161-178.

KAYNAKÇA

Aydın, O. (2012). Türkiye'de alternatif bir turizm; sağlık turizmi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2, 91-96.

Birdir, K. ve Buzcu, Z. (2014). JCI akreditasyon belgesine sahip olan sağlık kuruluşlarının web sitelerinin medikal turizm açısından değerlendirilmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 1-19.

Biri, G. (2021). Türkiye'nin sağlık turizmi gelirini etkileyen faktörlerin eşbütünleşme analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 73-82. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.907290>

Bozça, R., Kırac, F. Ç. ve Kırac, R. (2017). Sağlık turizmi SWOT analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(3), 157-163.

Bölüktaş, R. P. (2020). Türkiye'nin yaşlı sağlığı turizmi için fırsatları. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 1-15.

Çağman, E. (2017). Osmanlı döneminde sağlık turizmi: Kepekler kaplıcası örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 87-104. <https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.359843>

- Çimen, H. (2018). Türk dünyasında sağlık turizmi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 40, 101-110. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.481741>.
- Dalkıran, G. B. (2017). Bir sağlık turizmi destinasyonu olarak Trakya Bölgesi, *Social Sciences Research Journal*, 6(4). 162-178.
- Dedeoğlu, A. (2018). Sağlık turizmi yapan gelişmekte olan ülkelerde kaynakların adil dağıtım problemi. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 2(2), 86-92.
- Dinçer, Ö. ve Serdaroğlu, H. (2017). Sağlık turizminde iletişim stratejileri: Danimarka örneği. *Atatürk İletişim Dergisi*, 14, 297-310. <https://doi.org/10.32952/atauniiletisim.366002>
- Doğan, B. ve Aslan, A. (2019). Türkiye'de sağlık turizminin mevcut durumu ve ülke ekonomisine katkıları. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 390-418.
- Dunets, A.N., Yankovskaya, V.V., Plisova, A.B., Mikhailova, M.V., Vakhrushev, I.B., & Aleshko, R.A. (2020). Health tourism in low mountains: A case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(3), 2213-2227. [http://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.3\(50\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.3(50))
- Göktaş, B. (2018). Sağlık turizmi eğitiminin incelenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(2) , 77-84.
- Güney Marmara Kalkınma Ajansı (2019). *Turizm Raporu*. 12.11.2021 tarihinde http://www.investinbalikesir.com/upload/Node/26811/xfiles/Turizm_2019.pdf adresinden erişilmiştir.
- Health Tourism (t.y.). *The History of Medical Tourism*. 22.11.2021 tarihinde <https://www.health-tourism.com/medical-tourism/history/> adresinden erişilmiştir.
- Joint Commission International (t.y.). *JCI accredited organization*. 15.11.2021 tarihinde https://www.jointcommissioninternational.org/search/#q=turkey%20&t=_Tab_All&sort=relevancy&f:_SitesOrganizations=Joint%20Commission%20International adresinden erişilmiştir.
- Kahraman, T. ve Bayraktar, B. (2021). Balıkesir ili mevcut turizm potansiyeline yönelik genel bir değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-20.
- Kantar, G. ve Işık, E. (2014). Türkiye'de sağlık turizmi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 1(1), 15-20.
- Koç, K. ve Hekimoğlu, L. (2018). Birinci basamak sağlık merkezine başvuranların sağlık turizmine bakış açıları. *Klinik Tıp Aile Hekimliği*, 10(2), 26-30.
- Kozak, M. ve Gülenç, S. (2017). Sağlık otelciliği hizmetlerinin değerlendirilmesi: Eskişehir hastaneleri örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(5) , 1-16.
- Mesci, G. ve Sağlık, E. (2020). Sağlık turizminde dijital iletişim: JCI akreditasyon belgesini almış hastaneler üzerinde bir araştırma. *Journal of Hospitality and Tourism*, 2(1), 74-90.
- Özer, Ö. ve Songur, C. (2013). Türkiye'nin dünya sağlık turizmindeki yeri ve ekonomik boyutu. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 69-81.
- Şahbaz, R., Akdu, U. ve Akdu, S. (2012). Türkiye'de medikal turizm uygulamaları; İstanbul ve Ankara Örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(27), 267-296.
- Şahin, D. (2020). JCI akreditasyonu ile Türkiye'de Sağlık hizmetlerinin kalite ve akreditasyonu ile ilgili kuruluşların çalışmalarına ilişkin araştırma. *Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Dergisi*, 3(1), 16-26.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (t.y.a). *Sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan sağlık tesisi*. 11.11.2021 tarihinde https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklenti/41886/0/yetkilendirilmis-saglik-tesisleripdf.pdf?_tag1=A690074CAA4874D1BE1340756A6FEBA0ADF6F799 adresinden erişilmiştir.

- T.C. Sağlık Bakanlığı (t.y.b). *Sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan aracı kuruluşlar*. 11.10.2021 tarihinde https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklenti/41885/0/yetkilendirilmis-araci-kuruluslarpdf.pdf?_tag1=A41EAF4C24560881932A42D2FC89825BB8A1809F adresinden erişilmiştir.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu kalkınma planı*. 12.11.2021 tarihinde <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf> adresinden erişilmiştir.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (t.y.a). *Balıkesir ilinin tarihi*. 15.11.2021 tarihinde <https://balikesir.ktb.gov.tr/TR-65829/balikesir-ilinin-tarihi.html> adresinden erişilmiştir.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (t.y.b). *Turizm potansiyelimiz*. 10.10.2021 tarihinde <https://balikesir.ktb.gov.tr/TR-90620/turizm-potansiyelimiz.html> adresinden erişilmiştir.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (t.y.c). *Sağlık ve termal turizmi*. 09.11.2021 tarihinde <https://balikesir.ktb.gov.tr/TR-90613/saglik-ve-termal-turizm.html> adresinden erişilmiştir.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2012). *Stratejik plan 2013-2017*. 12.11.2021 tarihinde https://sgb.saglik.gov.tr/Eklenti/9843/0/saglik-bakaligi-stratejik-plan--2013-2017pdf.pdf?_tag1=732DB6BBC0692DEE6FC458B05035CFCDB14F1F97 adresinden erişilmiştir.
- Tengilimoğlu, D. (2021). Sağlık turizmi ve devlet teşvikleri. *Journal of Life Economics*, 8(1), 1-10. <https://doi.org/10.15637/jlecon.8.1.01>
- Tuna, A. ve Özer, M. C. (2015). Bergama Asklepion’unda bir sağaltım yöntemi olarak müzik. *Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi*, 7, 63-73.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. 23.11.2021 tarihinde <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu (t.y.). *Gösterge uygulaması* 17.11.2021 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr> adresinden erişilmiştir.
- Uluslararası Sağlık Hizmetleri (t.y.). *Sağlık turizmi verileri*. 01.11.2021 tarihinde <https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi-verileri/> adresinden erişilmiştir.
- Ünal, A. ve Demirel, G. (2011). Sağlık turizmi işletmelerinden yararlanan müşterilerin beklentilerinin belirlenmesine yönelik Bolu İlinde bir araştırma. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 1(1), 106-115.
- Yardan, E.D., Dikmetaş, H., Us, N.C. ve Yabana, B. (2014). Türkiye ve Dünya’da sağlık turizmi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 8, 27-42.
- Yılmaz, G. (2018). İda Dağı (Kazdağları)nın sağlık turizmi çerçevesinde incelenmesi. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 4(2), 15-35.
- Yılmaz, S., Sarıaydın, İ. ve Sönel, T. (2020). İngiltere özelinde Türkiye’nin sağlık turizmi fırsatları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 74-85.